ଓଡ଼ିଆ କବି ଓ କାବ୍ୟ

ପଣ୍ଡିତ ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ

ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ—୧୦୦୦
୧୯୭୯

Rs5 - 25

ଓଡ଼ିଶାର ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳ ରାଜସ୍ୱ କମିସନର୍

ସଂସ୍କୃତିବିତ୍

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିମଳ କିଶୋର ମିଶ୍ର, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍.

ମହୋଦୟଙ୍କ

କରକମଳରେ

ବିନୀତ

ନୀଳମଣି

ପଦେ ଅଧେ

ଓଡ଼ିଶାର କବି ଓ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଜସୁଦ୍ଧା ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଇତିହାସ ରଚିତ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ ଏବଂ ଏଭଳି ଇତିହାସ ଲେଖିବା ମଧ୍ୟ ସହଜ ସାଧ୍ୟ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏତେ କବି ଓ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ କାବ୍ୟମାନ ରହିଛି, ଯାହାକି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସି ନାହିଁ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ କାଳର ବିସ୍ମୃତି-ଗର୍ଭରେ ବିଲୀନ ହୋଇ-ଗଲାଣି । ତଥାପି ଅଦ୍ୟାପି ଯେତିକି ଗ୍ରନ୍ଥର ସନ୍ଧାନ ମିଳୁଛି, ସେଗୁଡ଼ିକର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଇତିହାସ ଲେଖାଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଅନେକ ଅପ୍ରକାଶିତ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ଭୂତପୂର୍ବ ଅଧୀକ୍ଷକ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ସୁପରିଚିତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ୧୯୫୦ ମସିହାରୁ ୧୯୫୬ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଦମ୍ୟ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପୋଥି ବିଭାଗଟି ଅତି ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଆଜସୁଦ୍ଧା ଅପ୍ରକାଶିତ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସଂଗ୍ରହ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରଗତି କରି ଆସୁଅଛି । ତତ୍‌ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗର ଭୂତପୂର୍ବ ଶାସନ ସଚିବ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବି. ଭେଙ୍କଟ ରମଣି, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍. ତଥା ସଂସ୍କୃତିବିତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିମଳ କିଶୋର ମିଶ୍ର, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍. ମହୋଦୟ ଏହି ପୋଥି ବିଭାଗଟିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ବହୁବିଧ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗର ମନ୍ତ୍ରୀ ମହୋଦୟ ସୁଲେଖକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର, ବିଭାଗୀୟ ଶାସନ ସଚିବ ଗବେଷକ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଦାଶ, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍. ଓ ବିଭାଗୀୟ ଉପନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅର୍ଜୁନ ଯୋଷୀ ମହୋଦୟଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପୋଥି ବିଭାଗଟି ଅଗ୍ରଗତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଆଜି ଏହି ଅବସରରେ ସେ ବରେଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରୁଛି ।

୧୯୫୭ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହକାରୀ ରୂପେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଦେଶ ମିଳି ନଥିଲେ ଜୀବନରେ ଲେଖକ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟରୁ ମୋତେ ବଞ୍ଚିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା, ତେଣୁ ଆଜି ମୁଁ ସେହି ମହାଶୟଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ମୋ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକୁ ପାଠ କରି ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ଭୂତପୂର୍ବ ସମ୍ପାଦକ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା ମୋତେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓ ସମ୍ପାଦିତ ତିନି ଖଣ୍ଡି ପୁସ୍ତକ ଏକାଡେମୀ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖକ ଭାବରେ ଅଗ୍ରଗତି କରିବା ଲାଗି ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞ ।

ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶିତ ମୋର ଶତାଧିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟି ଅତି ଉପାଦେୟ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ସଙ୍କଳିତ କରିବା ଲାଗି ଖଲ୍ଲିକୋଟ କଲେଜର ଓଡ଼ିଆ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଯୁବଲେଖକ ଶ୍ରୀ ନରସିଂହ ନନ୍ଦ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁ ମୋତେ ବାରମ୍ବାର ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିବାରୁ ସେମାନେ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର ।

ଏହି ପୁସ୍ତକର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଲାଗି ମୋର ଅନୁଜ ପ୍ରତିମ ଶ୍ରୀ ଅଭିରାମ ପଣ୍ଡା ମୋତେ ଯେଉଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ବିନା ଏହି ପୁସ୍ତକଟିର ଆତ୍ମ-

ପ୍ରକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜଣାଉଛି ।

ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକଳନ କରି ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କଳ୍ପନାକୁ, ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ନିର୍ବାଚନ ସମିତିର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାମୋହନ ଗଡ଼ନାୟକ ପ୍ରମୁଖ ସଭ୍ୟବୃନ୍ଦ, ବାସ୍ତବରେ ପରିଣତ କରି ମୋର ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ଅଗଣିତ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ପାଠକମାନଙ୍କର ଅଶେଷ ଉପକାର ସାଧନ କରିଛନ୍ତି ।

ପରିଶେଷରେ ମୁଦ୍ରଣାଦି ଦୋଷ, ତ୍ରୁଟି ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ନଦେଇ ପୁସ୍ତକଟି ଆଗ୍ରହର ସହିତ ପାଠ କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ବିଷୟଗତ ଅସଂଗତି ପ୍ରତି ମୋର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାଲାଗି ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ପାଠକ ଓ ବରେଣ୍ୟ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କଠାରେ ମୋର ବିନୀତ ଅନୁରୋଧ । ଇତି ।

ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର

ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର
୧୯ ଅପ୍ରେଲ, ୧୯୭୯

ସୂଚୀପତ୍ର

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧ । ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ	୧
୨ । ଗୃହ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଓ ଇଚ୍ଛାବତୀ	୧୭
୩ । ବିପ୍ର କଣ୍ଠ ଦାସ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟ	୩୨
୪ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ	୫୨
୫ । ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ଓ କବି ଦାଶରଥି ଦାଶ	୭୫
୬ । ସୁଚରିତା ରାମାୟଣ ଓ କବି ବନମାଳୀ	୯୨
୭ । କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ ଓ କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ	୧୦୮
୮ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଶକଟି ରାଜବଂଶର ଦାନ	୧୨୧
୯ । କବି ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ	୧୮୩
୧୦ । କବି କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଧନ ଭଞ୍ଜ	୧୯୯
୧୧ । ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା ଓ କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ	୨୨୪

ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗନ୍ତାଘରେ କେତେ ଯେ ଅମୂଲ୍ୟ ମଣିମୁକ୍ତାର ସମ୍ଭାର ରହିଛି, ତାହା ସାଧାରଣ ପାଠକ କେବେହେଲେ ଅନୁଭବ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସମୁଦ୍ରକୁ ମନ୍ଥନ କରି ଓଡ଼ିଆ ସମାଲୋଚକମାନେ କେତେ ଯେ ପାରିଜାତ, ଐରାବତ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅମୃତ ପରି ଅମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଆହରଣ କରୁଛନ୍ତି, ତାହାର ତଥ୍ୟ ଜାଣିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଜନବିମସ୍, ହଣ୍ଟର, ମନମୋହନ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ, ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ରାଜଗୁରୁ, ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ, ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ, ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ଡକ୍ଟର କରୁଣାକର କର, ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି, ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ, ୰ବାଞ୍ଛାନିଧି ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଐତିହାସିକ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର, ଡକ୍ଟର ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ତଥା ସୁଲେଖକ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ଆଦି ସମାଲୋଚକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତିକ ଆଲୋଚନା କଲେଣି ତାହା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିପୁଳ-ସମ୍ପଦ-ତୁଳନାରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଲୋକଲୋଚନର ଅଗୋଚରରେ ଏପରି ଅନେକ କବିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ରହିଛି, ଯାହାକି, ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟର ଗନ୍ତାଘରେ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟର ଜନୈକ ପ୍ରାଚୀନ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୋଧହୁଏ, ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ପ୍ରଥମ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତତ୍‌ପୂର୍ବରୁ ବିମ୍‌ସ୍‌ ପ୍ରଭୃତି ସମାଲୋଚକ-ମାନେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଆଲୋଚନା କରି ନଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରାଚୀସମିତି ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ ରାମବିଭା ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ତାହାଫଳରେ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମାଲୋଚନାର ମାର୍ଗ ପଶସ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଅବଶ୍ୟ ସେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରଚନା ଥିବାର ସୂଚନା ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଦେଇନାହାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଫଳରେ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ଜନସାଧା-ରଣଙ୍କର ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସିଛି ।

ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମ 'କଳ୍ପଲତା' ଓ ତାହା ପୁରୀଜିଲ୍ଲାର ଖୋର୍ଦ୍ଧା ନିକଟସ୍ଥ ହଳଦିଆ ନାମକ ସ୍ଥାନରୁ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ ଛୋଟ ଛୋଟ ତେରଟି ଛାନ୍ଦରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦର ବିଷୟବସ୍ତୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

୧ମ ଛାନ୍ଦ

ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ନାନଯାତ୍ରା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି-ଯାଇଛି । ବସନ୍ତକ ଓ ସୁରେଖା ନାମ୍ନୀ ସ୍ୱର୍ଗର ଗନ୍ଧର୍ବ ଓ ଅପ୍ସରାଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରେମ-ସମ୍ପର୍କ ବଢିବାକୁ ଲାଗିଲା, ଦିନେ ବସନ୍ତକ ସହିତ ସୁରେଖା କାମକେଳିରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଥିବାବେଳେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସୁଧର୍ମା ସଭାରେ ବିଶେଷ ନୃତ୍ୟ ଲାଗି ତାକୁ ଡାକରା ହେଲା । ସୁରେଖା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତିମାତ୍ରେ କାମୀ ବସନ୍ତକକୁ ବହୁତ ବୁଝାଇ ନୃତ୍ୟମଞ୍ଚକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । କିନ୍ତୁ ବିରହାବସ୍ଥା ସହ୍ୟ କରି ନପାରି, ନୃତ୍ୟ ସ୍ଥଳକୁ, ବସନ୍ତକ

ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଗମନ କଲା । ନୃତ୍ୟସ୍ଥଳରେ ବସନ୍ତକକୁ ଦେଖି ସୁରେଖା ହଠାତ୍ ନୃତ୍ୟର ଗତି ଶିଥିଳ କରି ଦଅନ୍ତେ ଇନ୍ଦ୍ର ମହା-କ୍ରୋଧରେ ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଗୋବଦନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ରାଜକୁମାର ଓ ରାଜକୁମାରୀ ରୂପେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ସାଂସାରିକ ସୁଖଭୋଗ କରିବାକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶାପାନୁସାରେ ବସନ୍ତକ ବଲ୍ଲାଳ ଦେଶର ରାଜା ବିଦ୍ୟା ବିନୋଦଙ୍କ ଗୃହରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି 'ଅମରଶିଖର' ନାମରେ ନିଜର ବାଲ୍ୟଲୀଳା ଅତିକ୍ରମ କରି ଯୌବନରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ ଏବଂ ସୁରେଖା କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶର ରାଜା ଧର୍ମଧ୍ୱଜଙ୍କ ଗୃହରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି 'କଳ୍ପଲତା' ନାମରେ ମହାସୁଖରେ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ଶେଷ କରି ଯୌବନରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ ।

ଦିନେ ରାଜକୁମାରୀ ସ୍ୱସଖୀ ମଦନମଞ୍ଜରୀ ସହିତ କୃଷ୍ଣାବେଣୀ ନଦୀରେ ସ୍ନାନ ସମାପ୍ତ କରି ନଦୀକୂଳସ୍ଥ ଶିବଲିଙ୍ଗଙ୍କ ପୂଜା ସମାପନ ପୂର୍ବକ ତନ୍ନିକଟରେ ବାସକରୁଥିବା ଜଙ୍ଗମଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବଲ୍ଲାଳ ଦେଶର ରାଜକୁମାରର ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ସ୍ୱ ଚିତ୍ରପଟ ଦାନ ପୂର୍ବକ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଆଗାମୀ ଚୈତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପୂର୍ବରୁ ଆଣି ଭେଟାଇବା ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଜଙ୍ଗମ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ ଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତ ହୁଅନ୍ତେ ରାଜକୁମାରୀ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

୨ୟ ଓ ୩ୟ ଛାନ୍ଦ

ଅମର ଶିଖରର ଯୁବାବସ୍ଥା ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ, ସେ ଦିନେ ସ୍ୱସଖା ମନ୍ତ୍ରୀ ପୁତ୍ର ମାଳତୀମଧୁକର ଆଗରେ ନିଜର ପୂର୍ବ-ଜନ୍ମ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନ କଲେ ଓ ଅନ୍ୟ କନ୍ୟା ବିବାହ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଦିନେ ରାଜା ବିଦ୍ୟାବିନୋଦ ସ୍ୱପୁତ୍ରର ବିବାହ ଲାଗି ଏକ ରୂପବତୀ ରାଜକୁମାରୀର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତେ ଅମରଶିଖର

ମଧୁକର ଆଗରେ ନିଜର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କରି ସର୍ବେଶ୍ୱର ନାମକ ଯୋଗୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ସେଠାରେ ରାଜକୁମାରୀ କଳ୍ପଲତାର ଚିତ୍ରପଟ ଧରି ଆସିଥିବା ଜଙ୍ଗମଙ୍କଠାରୁ କୁମାରୀର ମନୋଭାବ ଜାଣି ସର୍ବେଶ୍ୱର ଯୋଗୀଙ୍କ ଠାରୁ ବିଭୂତି ଓ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଛଦ୍ମବେଶରେ ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର ସହିତ ଅମରଶେଖର, କର୍ଣ୍ଣାଟଦେଶକୁ, କଳ୍ପଲତା ସହ ସାକ୍ଷାତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗମନ କଲେ ।

୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦ—

ଜଙ୍ଗମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଚିତ୍ରପଟ ଦେଇ ରାଜକୁମାରୀ କଳ୍ପଲତା କୁମାର ଅମର ଶେଖରର ଚିନ୍ତା କରି ବିରହାନଳରେ ଦଗ୍‌ଧ ହେଲେ । କୁମାରୀର ହୃଦୟରେ ମଦନ ବିକାର ବେଳୁ ବେଳ ବଢୁଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଜରାଣୀ ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ ସବୁ ବିଷୟ ନିବେଦନ କଲେ । ତହୁଁ ରାଜା ଧର୍ମଧ୍ୱଜ ସ୍ୱପୁତ୍ର ପ୍ରତାପ ପଞ୍ଚାନନକୁ ଜେମାର ଅନୁରୂପ ବର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ଲାଗି ପ୍ରେରଣ କଲେ । ରାଜକୁମାର ବହୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ଗୌଡ ଦେଶରେ ରାଜକୁମାର ଅବନୀତିଳକଙ୍କୁ ବର ରୂପେ ବରଣ କରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ରାଜା ବରର ରୂପ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍‌ଧ ହୋଇ ଶୀଘ୍ର ଜେମାଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଦିନ ନିରୂପଣ କଲେ ।

୫ମ ଓ ୬ଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ:

ବିବାହର ସମସ୍ତ ସମ୍ଭାର ସଂଗ୍ରହ କଲା ପରେ ରାଜା ଧର୍ମଧ୍ୱଜ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜନ୍ୟ ବର୍ଗଙ୍କୁ ବିବାହ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ଲାଗି ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ ।

ବିବାହ ତିଥିର ପୂର୍ବଦିନ ରାଣୀ ସ୍ୱକନ୍ୟା କଳ୍ପଲତାକୁ ଡକାଇ ତା' ଆଗରେ ବରର ରୂପଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତେ ସେ କେବଳ ଅଧୋମୁଖୀ ହୋଇ ସକଳ କଥନ ଶ୍ରବଣ କରି କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରିୟସହଚରୀ ଆଗରେ ନିଜର

ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ କହି ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଗୋଚରରେ ବିଷ ଭକ୍ଷଣ କଲେ । ବିବାହ ଦିନ ସଖୀମାନେ କଳ୍ପଲତାକୁ 'କୋଇଲିବୁଡ଼' ଲାଗି ଆସି ନିଦ୍ରାରୁ ଉଠାନ୍ତେ ତାର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଭୟଭୀତା ହୋଇ ରାଣୀଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ରାଜାରାଣୀ ନବରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କଳ୍ପଲତାର ମୃତ୍ୟୁରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ସୁସଜ୍ଜିତ ବିମାନରେ ତାର ମୃତ ଶରୀରକୁ ଶୁଆଇ କୃଷ୍ଣାବେଣୀ ତୀରସ୍ଥ ଚନ୍ଦନବନକୁ ଦାହକ୍ରିୟା ଲାଗି ପ୍ରେରଣ କଲେ ଏବଂ କନ୍ୟାର ମୃତ ସଂବାଦ ପାଇ ଗୌଡ଼ରାଜକୁମାର ଅବନୀ ତିଳକ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପଳାୟନ କଲେ ।

ଯୋଗୀଜଙ୍ଗମଙ୍କ ସହିତ ଛଦ୍ମବେଶୀ ରାଜକୁମାର ଅମରଶିଖର ଉକ୍ତ ଚନ୍ଦନ ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି କୁମାର କଳ୍ପଲତାର ମୃତସଂବାଦ ଶ୍ରବଣ କଲେ ।

୭ମ ଓ ୮ମଛାନ୍ଦ :

ରାଜକୁମାରୀର ମୃତ୍ୟୁସଂବାଦରେ ଅମରଶିଖର ମର୍ମାହତ ହୋଇ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେଲେ ଓ ପରେ 'ରାଜକୁମାରୀକୁ ମୋ' ସହିତ ବିବାହ ଦେବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ମୁଁ ବଞ୍ଚାଇ ଦେବି' ବୋଲି ରାଜା ଓ ରାଣୀ ପ୍ରମୁଖ ପୁରବାସୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ ଏବଂ ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରାଇ ଅମରଶିଖର ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା କଳ୍ପଲତାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରାଇ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ରାଜକୁମାରୀ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରୁ ଫେରି ସଖୀ ମଦନମଞ୍ଜରୀକୁ ଚନ୍ଦନ ବନକୁ ଆସିବାର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ, ସେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । କଳ୍ପଲତା ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଶୁଣି ଅମରଶିଖରର ପାଦ ବନ୍ଦନା କଲେ । ତହୁଁ ଅମର ଶିଖର କଳ୍ପଲତାକୁ ନିଜରି ବିବେକହୀନ କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି ମୃଦୁଭର୍ତ୍ସନା କଲେ ।

୯ମ, ୧୦ମ, ଓ ୧୧ଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଜା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କଳ୍ପଲତା ସହିତ ଅମରଶିଖରର ଓ ମଦନମଞ୍ଜରୀ ସହିତ ମଳୟ ମଧୁକରର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଲେ । ଉଭୟ ଦମ୍ପତି

ମହାସୁଖରେ ସେଠାରେ କଣ୍ଟିଦିନ କାଳଯାପନ କଲାପରେ ଦିନେ ସରୋବରରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା ସମୟରେ ନାଗକନ୍ୟାମାନେ ଗୋପନରେ ଆସି ଅମରଶିଖରକୁ ଅପହରଣ କରିନେଲେ । ନାନା-ପ୍ରକାର ଉପାୟରେ ଅମରଶିଖରର ଅନୁସନ୍ଧାନ ନପାଇବାରୁ ବିଜକୁମାରୀ କଳ୍ପଲତା ଅଗ୍ନିପ୍ରବେଶ କରି ଆତ୍ମବିସର୍ଜନ କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ । ମାତ୍ର ଧର୍ମଧ୍ୱଜଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ସେ ଅଠଦିନ ମାତ୍ର ଅପେକ୍ଷା କଲେ ।

୧୨ଶ ଓ ୧୩ଶ ଛାନ୍ଦ

ବହୁକଷ୍ଟରେ ଆଠଦିନ ବିତି ଯାଆନ୍ତେ ରାଜକୁମାରୀର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଚିତା ନିର୍ମାଣ କରାଗଲା । ଚିତା ଜଳିଉଠନ୍ତେ ସ୍ନାନ ସମାପନ କରି ଅଗ୍ନିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ କଳ୍ପଲତାଙ୍କୁ ସଖିମାନେ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ରାଜକୁମାରୀଙ୍କ ସହିତ ମଦନମଞ୍ଜରୀ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ସଜ ହୋଇ ସ୍ନାନଲାଗି ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ ହଠାତ୍ ଜଳରୁ ଅମରଶିଖର ଉଠିପଡ଼ିଲେ । ଏହା ଦେଖି ପୁରବାସୀ ସମେତ ଉପସ୍ଥିତ ଜନତା ଆନନ୍ଦଧ୍ୱନିରେ ଗଗନ ପବନ ପ୍ରକମ୍ପିତ କରିଦେଲେ । ପରେ ରାଜା ଓ ରାଣୀ କୁମାର ଅମର ଶିଖରକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଆଶିଷ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ରାମବିଭା ଓ କଳ୍ପଲତା

କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ 'ରାମବିଭା' ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାମାୟଣ ଆଖ୍ୟାନ-ମୂଳକ କାବ୍ୟରଚନା କରିସାରି 'କଳ୍ପଲତା' ରଚନା କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । କାରଣ କବି ଅର୍ଜୁନଦାସ 'କଳ୍ପଲତା'ର ନବମ ଛାନ୍ଦଟିକୁ 'ରାମବିଭା'ର ପ୍ରଥମଛାନ୍ଦ ବାଣୀରେ ଗାଇବ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ 'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦାବଳୀର ଯୋଜନା କରାଯାଇଛି; ଠିକ୍ ଅନୁରୂପ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ ସମାନ ଅର୍ଥରେ 'ରାମବିଭା' କାବ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନିମ୍ନରେ କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"ଉଡ଼ାନ୍ତ" (ପୋଷାକ) ସଞ୍ଜୋଇ (ସଜାଇ), ଭନ୍ତ (ଶୋଭା) ଘାପ୍ୟେ (ଆଘାତରେ) ବଲହ (ସ୍ୱାମୀ) ଉସତେ (ଆନନ୍ଦରେ) ଓଲଗି ସୁତିଲେ,, (ପ୍ରଣାମ କଲେ) ଆଦି।

ଏତଦବ୍ୟତୀତ 'କଇ' 'ନ୍ତି' ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ ବହୁବଚନ ସୂଚକ ଶବ୍ଦମାନ ଯେପରି ବହୁଳ ଭାବରେ 'ରାମବିଭା' କାବ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବରେ "କଳ୍ପଲତା" କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ "ରାମବିଭା" କାବ୍ୟରେ କେତେକ ଛାନ୍ଦରେ ଆରମ୍ଭରେ ଓ ଶେଷରେ ଉତ୍କଳର ବଡ଼ଠାକୁର କ୍ଷେତ୍ରାଧିପତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଜା ରୂପେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

ଈଶ୍ୱର ଇଚ୍ଛାପ୍ୟେ ଦୟାନିଧି ଦେହଧରି।
ନୃପତି ପଣେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମେ ବିହରି॥
(ରାମବିଭା, ୧ମ ଛାନ୍ଦ ୫ମ ପଦ)

"କଳ୍ପଲତା" କାବ୍ୟଟି ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ହୋଇଥିଲେହେଁ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ଅଧିକାଂଶ ଛାନ୍ଦର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଓ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ବେଶ ଓ ଯାତ୍ରାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରବର ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ରାଜା ରୂପେ କଳ୍ପନା କରି ଜଗଜ୍ଜନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଜା ଓ ଦାସ ଦାସୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରବର ରାଜା
ସକଳ ଭୁବନ ଯାର ପରଜା॥
ଯାର ପରବୃଷ ଜଗତଜନ॥
(କଳ୍ପଲତା, ୨ୟ ଛାନ୍ଦ)

"ଆରତ ତାରଣ ଜଗତନାଥ ନୀଳଗିରି ନରେନ୍ଦ୍ର"
(୩ୟ ଛାନ୍ଦ)

"ତ୍ରୀଜଗ ଈଶ୍ୱର ନୀଳଗିରି ନୃପତି"
(୭ମ ଛାନ୍ଦ)

"ରାମବିଭା" କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଜା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତାଙ୍କର ରାଜଭୋଗାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଯେପରି ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ, କରିଛନ୍ତି; ଠିକ୍ ସେହିପରି 'କଳ୍ପଲତା'ର ଦଶମ ଛାନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଏତଦ୍-ବ୍ୟତୀତ କବି 'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମଛାନ୍ଦ ଆରମ୍ଭରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ନାନପୂର୍ଣ୍ଣିମା; ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦର ଶେଷରେ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରାର ପ୍ରଥମ ଦିନ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ଓ ଦ୍ୱାଦଶଛାନ୍ଦ ଶେଷରେ ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି, ନୀଳଗିରିନାଥ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତ ରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରାଇଛନ୍ତି ।

ଶୁଣ ହେ ରସିକ ଜନ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୂର୍ଣ୍ଣିମୀ ଦିନ
ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ନକ୍ଷତ୍ର ସେ କାଳେ,
ଠମକ ବାଜେ ସିନ୍ଧୁ କୂଳେ ।
(ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ, ୧ମ ପଦ)

ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳତିଥି ତୃତୀୟା ବୋଲି ବିଖ୍ୟାତ
ନୀଳଗିରି ନୃପବର ଦେବିନ୍ତ ଘେନି
ସକଳ ସନ୍ତାନ ? ମିଳି ଚନ୍ଦନ ଉଚ୍ଛବ (କରି) ·
ଆପଣେ ଅଛନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ଜଳଜାସନୀ
(୧୧ଶ ଛାନ୍ଦ)

ଶୁଣ ହେ ରସିକମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଉଦଧି କୂଳେ,
କ୍ଷେତ୍ରବର ନୀଳଗିରି ନବରରୁ ଗୁଣ୍ଡିଚି ବିଜୟ କଲେ ॥
ବିବିଧତଡ଼ାଉ ଲଗି ହୋଇ ବାମେ ବୀରବର ଛୁରୀ,
ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥବରେ ଆରୋହଣ ଶ୍ରୀଭୁଜେ ଶଙ୍ଖ ଚକ୍ର ଧରି ॥
ସକଳ ଦେବ ପଛେ ପଟୁଆରି କୁସୁମ ବରଷେ ରଥବରେ,
ଶିବକେଶବ ବେନିଙ୍କ ଛାମୁରେ କର ସେ ଯୋଡ଼ନ୍ତି ଶିରେ ॥
କମଳଣୀ ପ୍ରସନ୍ନ କରାଇଣ ସିଂହାସନେ ପୀତବାସ,
ଦେବତାଙ୍କ ପଛେ ପାପ୍ୟେ ଛିଡ ଗୋଲି ବାହୁଡ଼ଇ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥
(୧୨ଶ ଛାନ୍ଦ)

ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ସ୍ୱରଚିତ "କଳ୍ପଲତା" ଓ "ରାମବିଭା"
କାବ୍ୟର ଭଣିତାରେ ନିଜକୁ 'ଶିଶୁ' ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଆଚମନ ଅବକାଶ ଦର୍ଶନ କରି,
ଶିଶୁ ଅରଜୁନ କର ଅଛଇ ଯୋଡ଼ି ॥
(ରାମବିଭା)

*　　*　　*　　*

ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ପଦ୍ମପାଦ ବାସ,
ମଧୁପ ଶିଶୁ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

*　　*　　*　　*

ତାର ଶରଣ, ଶିଶୁ ଅରଜୁନ,

*　　*　　*　　*

ଶିଶୁ ଅରଜୁନ ଦାସ ମନେ ଉଲ୍ଲାସ ॥
(କଳ୍ପଲତା)

ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥର କେତେକ ଭଣିତାରେ ଶିଶୁ ପଦ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାଧକ ତଥା କବି ଅନନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର କୌଣସି କବି ନିଜର ନ୍ୟୂନତା ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ତଥା ବିଦ୍ୱନ୍ମଣ୍ଡଳୀର ସମ୍ମୁଖରେ ନମ୍ରତାର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ଆଦରଣୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ ହେବାଲାଗି କାମନାରଖି ନିଜନାମ ପୂର୍ବରେ 'ଶିଶୁ' ଆଦି ଶବ୍ଦ ବସାଇବାର ଯତ୍ନ ଆଜିକାଲି ଯୁଗରେ ସ୍ୱପ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ-ଦାସଙ୍କ ଯୁଗରେ ଏହା ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ରୂପେ ପରିଗୃହୀତ ହେଉଥିଲା । ତେଣୁ ସେ କାଳର କବିମାନେ ନିଜ ନାମର ପୂର୍ବରେ ନମ୍ରତା ସୂଚକ ଦୀନ, ହୀନ, ମୂଢ଼, ପାମରପଭୃତି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । କେତେକ କବି ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ନମ୍ରତା ସୂଚକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବାର

'ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ମତାନୁସାରେ 'ଶିଶୁ' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କୁ ଯଦି ଶିଶୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ବୁଝାଯିବ, ତାହା ହେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କୁ ଦୀନ, ହୀନ, ପାମର ଆଦି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ କରିବା ଅସମୀଚୀନ ହେବନି ? ବରଂ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଙ୍କୁ କୌଣସି ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରୁ ମୁକ୍ତ କରି ନମ୍ର ବିନୟୀ ଆଦି ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଲକ୍ଷଣରେ ଯୁକ୍ତ କରାଇବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ ହେବ ।

ଯଦି କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ପ୍ରକୃତରେ କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ନିଜନାମ ପୂର୍ବରେ 'ଶିଶୁ' ପଦ ବସାଇବାର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତା'ହାହେଲେ ସେ 'ରାମବିଭା' ଓ 'କଳ୍ପଲତା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦରେ 'ଶିଶୁ' ବସାଇ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରାଇଥାନ୍ତେ ।

'ରାମବିଭା' ଓ 'କଳ୍ପଲତା' ଦୁଇଟିଯାକ କାବ୍ୟରେ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାବନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ସୂଚନା ମିଳୁଛି ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ କବି ଜଣେ ଆଦର୍ଶଭକ୍ତ ଥିଲେ । ଭକ୍ତ ଦୁଇଟି ଯାକ କାବ୍ୟରେ ଯଥାକ୍ରମେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବେଶ, ବିହାର, ଶୋଭାଗୃରାଦି ତଥା ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଧୂପ, ବେଶ ଓ ଯାତ୍ରା ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ସତେ ଯେପରି, କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ସେହି ସେହି ବେଶ ଓ ଯାତ୍ରାଦି ଉତ୍ସବ ବେଳେ ନିଜେ ଜଣେ ଦର୍ଶକ ଭକ୍ତ ଓ ରସିକ ଭାବରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉକ୍ତ ଆନନ୍ଦୋତ୍ସବରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

"ଶ୍ରୀରାମ ଶୁଭେଣ ହୋଏ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରବେଶ"
ଆନନ୍ଦେ ଧୂଆ ଧୂଇଁ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

* * *

ଶ୍ରୀ ରଘୁଚରଣ ସରୋରୁହ ମଧୁର ମଧୁରସ,
ମଧୁପାନେ ମତ୍ତ ହୋଇଣ ଭଜେ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

* * *

ସେହୁ ପଦ୍ମତେ ମୃଗଗ୍ଗୁଲ ପାଡ଼ ।
ବସି ଅରଜୁନ ଦାସ ଗୋଡ଼ ମୋଡ଼ ॥

(ରାମବିଭା)

*　　　*　　　*

ଜଳକେଳୀ କରନ୍ତ ନାବେ
ଅରଜ୍ଜୁନ କେରୁଆଲ ଧରଇ ଭାବେ ॥

*　　　*　　　*

କମଳାକ୍ଷୀ ପ୍ରସନ୍ନ କରାଇଣ ସିଂହାସନେ ପୀତବାସ
ଦେବତାଙ୍କ ପନ୍ଥେ ଯାଏ ପଡିଶୋଇ
ବାହୁଡଇ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

(କଳ୍ପଲତା)

ଏପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଭକ୍ତଚରଣ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଛି ।

'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟରେ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ଅନେକ ଅତିମାନୁଷିକ ଘଟଣାବଳୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯଦିଓ ଗ୍ରନ୍ଥର କାବ୍ୟଗତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଟିକିଏ ଆଞ୍ଚ ଆଣିଛନ୍ତି, ତଥାପି ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ରୋଚକ ଓ ଚମତ୍କାର ହୋଇଛି ଯେ, ପାଠକର ମନ ସ୍ୱତଃ କଥାବସ୍ତୁ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଛି । ବିଶେଷତଃ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ରଚନାର ନୂତନ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ଅନ୍ୟତମ ହୋଇଥିବାରୁ ଘଟଣାବଳୀର ପ୍ରାକୃତିକତା ଉପରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ନଦେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାବ୍ୟପ୍ରଣେତା ନରସିଂହ ସେନ, ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ, ପ୍ରତାପ ରାୟ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ଗୁଣରେ ଅତିମାନୁଷିକ ଘଟଣାବଳୀ ସ୍ୱ ସ୍ୱ କାବ୍ୟରେ ନିବନ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

'ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ମତାନୁସାରେ 'ଶିଶୁ' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କୁ ଯଦି ଶିଶୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ବୁଝାଯିବ, ତାହା ହେଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କୁ ଦୀନ, ହୀନ, ପାମର ଆଦି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ କରିବା ଅସମୀଚୀନ ହେବକି ? ବରଂ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଙ୍କୁ କୌଣସି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରୁ ମୁକ୍ତ କରି ନମ୍ର ବିନୟୀ ଆଦି ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଲକ୍ଷଣରେ ଯୁକ୍ତ କରାଇବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ ହେବ ।

ଯଦି କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ପ୍ରକୃତରେ କୌଣସି ସଂପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ହୋଇ ନିଜନାମ ପୂର୍ବରେ 'ଶିଶୁ' ପଦ ବସାଇବାର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତା'ହାହେଲେ ସେ 'ରାମବିଭା' ଓ 'କଳ୍ପଲତା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦରେ 'ଶିଶୁ' ବସାଇ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରିଥାନ୍ତେ ।

'ରାମବିଭା' ଓ 'କଳ୍ପଲତା' ଦୁଇଟିଯାକ କାବ୍ୟରେ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର ଭକ୍ତିଭାବନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ସୂଚନା ମିଳୁଛି ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ କବି ଜଣେ ଆଦର୍ଶଭକ୍ତ ଥିଲେ । ଭକ୍ତ ଦୁଇଟି ଯାକ କାବ୍ୟରେ ଯଥାକ୍ରମେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବେଶ, ବୀରତ୍ୱ, ଶିଷ୍ଟାଚାରାଦି ତଥା ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଧୂପ, ବେଶ ଓ ଯାତ୍ରା ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ସତେ ଯେପରି, କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ସେହି ସେହି ବେଶ ଓ ଯାତ୍ରାଦି ଉତ୍ସବ ବେଳେ ନିଜେ ଜଣେ ଦର୍ଶକ ଭକ୍ତ ଓ ରସିକ ଭାବରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉକ୍ତ ଆନନ୍ଦୋତ୍ସବରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

"ଶ୍ରୀରାମ ଶୁଭେଣ ହୋଏ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରବେଶ"
ଆନନ୍ଦେ ଧୂଆ ଧୂଇଁ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

* * *

ଶ୍ରୀ ରଘୁଚରଣ ସରୋରୁହ ମଧୁର ମଧୁରସ,
ମଧୁପାନେ ମତ୍ତ ହୋଇଣ ଭଜେ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

* * *

ସେହୁ ପହୁଡେ ମୃଗଚ୍ଛଲ ପାଡ଼ି ।
ବସି ଅରଜୁନ ଦାସ ଗୋଡ଼ି ମୋଡ଼ି ॥

(ରାମବିଭା)

*　　　*　　　*

ଜଳକେଳି କରନ୍ତି ନାବେ
ଅରଜୁନ କେରୁଆଳ ଧରଇ ଭାବେ ॥

*　　　*　　　*

କମଳମା ପ୍ରସନ୍ନ କରାଇଣ ସିଂହାସନେ ପୀତବାସ
ଦେବତାଙ୍କ ପନ୍ଥେ ଯାଏ ପଡ଼ିଶୋଇ
ବାହୁଡ଼ଇ ଅରଜୁନ ଦାସ ॥

(କଳ୍ପଲତା)

ଏପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଭକ୍ତଚରଣ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଛି ।

'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟରେ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ଅନେକ ଅତିମାନୁଷିକ ଘଟଣାବଳୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯଦିଓ ଗ୍ରନ୍ଥର କାବ୍ୟଗତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଟିକିଏ ଆଞ୍ଚ ଆଣିଛନ୍ତି, ତଥାପି ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ରୋଚକ ଓ ଚମତ୍କାର ହୋଇଛି ଯେ, ପାଠକର ମନ ସ୍ୱତଃ କଥାବସ୍ତୁ ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଛି । ବିଶେଷତଃ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ରଚନାର ନୂତନ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ଅନ୍ୟତମ ହୋଇଥିବାରୁ ଘଟଣାବଳୀର ପ୍ରକୃତିକତା ଉପରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ନଦେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାବ୍ୟପ୍ରଣେତା ନରସିଂହ ସେନ, ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ, ପ୍ରତାପ ରାୟ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ଗୁଣରେ ଅତିମାନୁଷିକ ଘଟଣାବଳୀ ସ୍ୱ ସ୍ୱ କାବ୍ୟରେ ନିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ 'କଳ୍ପଲତା' ପାଠ କଲେ କବିଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା କରି ହୁଏ । ବର୍ଣ୍ଣମୟ ଘଟଣାବଳୀରେ ପାଠକ ମନରେ ଉଦ୍‌ବେଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ଯୋଗ୍ୟତା ବୋଲି ଧରାଯାଏ । 'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟରେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜକୁମାରୀ ଯୋଗୀ ଜଙ୍ଗମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରାଜକୁମାର ଅମରଶିଖର ନିକଟକୁ ସନ୍ଦେଶ ପଠାଇ, ଚୈତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ସୁଦ୍ଧା କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ନ ପାଇଲେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ନିଶ୍ଚିତ କରିଥିଲା । ଏଣେ ରାଜକୁମାରୀର ବିରହାବସ୍ଥା ଦେଖି ରାଜା ଧର୍ମଧ୍ୱଜ ଗୌଡ଼ ମଣ୍ଡଳର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବରଣ କରି ଆଣିବାରୁ, ପାଠକମାନେ ଫଳାଫଳ ପ୍ରତି ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ରାଜକୁମାରୀ କଳ୍ପଲତାର କର୍ପୂର ପଇଡ଼ ଓ ଲେମ୍ବୁଜଳ ପାନ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍‌ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶାପ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସନ୍ଦେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଚତୁର କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ କୃଷ୍ଣାବେଣୀ କୂଳସ୍ଥ ଚନ୍ଦନ-ବନର ଶ୍ମଶାନରେ ଛଦ୍ମବେଶୀ ରାଜକୁମାର ଅମରଶିଖରଙ୍କୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁସଞ୍ଜୀବନୀ ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗ ପୂର୍ବକ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଶଙ୍କାର ନିରାକରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ କଲ୍ପଲତା ଓ ଅମରଶିଖରର ବିବାହ ପରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଶେଷ ନ କରି କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ଜଳକେଳୀ ସମୟରେ ନାଗୁଣୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାୟକକୁ ଅପହରଣ କରିବା ରୂପକ ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକାର ସଂଯୋଗ କରି 'କଳ୍ପଲତା' ଗ୍ରନ୍ଥର କାବ୍ୟଗତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ବିପ୍ରଲମ୍ଭ ପରେ ଯେଉଁ ମିଳନ ତାହା ଅଧିକ ହୃଦ୍ୟ ବୋଲି ଅଳଙ୍କାରକମାନେ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ରାଜକୁମାରୀ କଳ୍ପଲତାର ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ ନିମିତ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ନାନ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠକମାନେ କାବ୍ୟଟି ବିୟୋଗାନ୍ତ ହେବ ବୋଲି ଧାରଣା କରନ୍ତି । ମାତ୍ର କବି ରାଜକୁମାର ଅମରଶିଖରଙ୍କୁ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ଆବିର୍ଭାବ କରାଇ କାବ୍ୟଟିକୁ ମିଳନାନ୍ତ କରି ପାଠକ ମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାଜନ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଲ୍ଲାଳଦେଶ ଓ ଗୌଡ଼ମଣ୍ଡଳ ଓ ସେକ୍ତ ଦେଶର ରାଜାଦିମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ବେଶ୍ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ ରାଜାଦିମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣାଟଦେଶ (ଆଧୁନିକ ଆନ୍ଧ୍ର ଓ ମହୀଶୂର)କୁ ଗମନ ମାର୍ଗରୁ ବେଶ୍ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଉକ୍ତ ଦୁଇଟି ଦେଶ ଆଧୁନିକ ଓଡିଶାର କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ କବିଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ସହିତ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶର ମିତ୍ରତା ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ଇତିହାସରୁ ମିଳୁଛି ।

'କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟଟି ଗୋଟିଏ ଆଦି ରସାତ୍ମକ ମିଳନାନ୍ତକ କାବ୍ୟ ହୋଇଥିଲେହେଁ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ—ଉକ୍ତ କବିଙ୍କ ପରି ନାୟିକାର ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ନାୟକନାୟିକା ଙ୍କର କେଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅତି ସଂଯତ ଭାଷାରେ କରିଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟଟି ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଖୁବ୍ ଆମୋଦପ୍ରଦ ହୋଇଛି ।

ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ତାଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିଚୟ' ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ କବି ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେହେଁ, ତାଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଆଭାସ ଦେଇନାହାନ୍ତି ଏବଂ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ପରବର୍ତ୍ତି ସଂସ୍କରଣରେ ମଧ୍ୟ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟର ଆଲୋଚନା କରିନାହାନ୍ତି । କେବଳ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତାପ ରୁଦ୍ର, ନରସିଂହ ସେଣ ଓ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ସୂଚନା ମାତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ଗବେଷକ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବଳବତ୍ତର ପ୍ରମାଣ ନପାଇ କେବଳ ଭାଷା ଓ କଥାବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କଠାରୁ ୫୦ ବର୍ଷ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି (୧) ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆର୍ତ୍ତବାବୁଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆଲୋଚନାରେ (୨) ଅର୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ: ଅ:୧୫୨୦-୩୦ ମଧ୍ୟରେ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମାରେଖା କାଟିଛନ୍ତି ।

---

(୧) ରାମବିଭା, ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣର, ମୁଖବନ୍ଧ
(୨) ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷା ଜୟନ୍ତୀ ଗ୍ରନ୍ଥ

କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ଲିଖିତ ରାମବିଭା ଓ କଳ୍ପଲତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଦ୍ୟାପି ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସିନାହିଁ । କବି ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ୱସମୟ ସୂଚକ କୌଣସି ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ଅଭାବରୁ କେବଳ ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ବଳରେହିଁ କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

କବିମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେତୋଟି ପ୍ରାଚୀନ ପଦ ଦେଖି ତାଙ୍କ ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ବୋଧହୁଏ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ । 'ପରିମଳା' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ନରସିଂହ ସେଣ ଓ 'ପ୍ରେମଲୋଚନା' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ବିଷ୍ଣୁ ଦାସଙ୍କ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ, ତାଙ୍କୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମସାମୟିକ କିମ୍ବା ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର କବି ବୋଲି ଧାରଣା କରି ହେବ । ଏଭଳି ଅନୁମାନ ସିଦ୍ଧ ସମୟକୁ ଐତିହାସିକମାନେ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇବେ ନାହିଁ । ନିମ୍ନରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

୧—କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ 'ରାମବିଭା'ର ଛାନ୍ଦକୁ କବି ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ସ୍ୱୟଂ 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ'ର ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି। (ମଣୋଇଭଆଇ ଜନକ ରାପେ ବାଣୀରେ ଗାଇବ) ।

୨—ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବି କାର୍ତ୍ତିକ ଦାସ ସ୍ୱ ପ୍ରଣୀତ 'ରୁକ୍ମଣୀ ବିଭା'ର ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦକୁ 'ରାମ ବିଭା'ର ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ ବାଣୀରେ ଗାଇବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ।

୩—କବି ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ 'ପ୍ରେମଲୋଚନା' କାବ୍ୟର ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦକୁ 'ରାମବିଭା'ର 'ମାରକଣ୍ଡ ଋଷି କହେ' ବାଣୀରେ ଗାଇବାକୁ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

୪—କବି ନରସିଂହ ସେଣ ସ୍ୱରଚିତ 'ପରିମଳା' କାବ୍ୟର ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦରେ 'ରାମ ବିଭା'ର ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦର ଛନ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଉଲ୍ଲିଖିତ କବିମାନେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ 'ରାମବିଭା' କାବ୍ୟର ଲୋକପ୍ରିୟ ଛନ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର (ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କର) ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କବି ଧନଞ୍ଜୟ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୩୫ରୁ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୦୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିବାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । କବି ବିଷ୍ଣୁଦାସ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକୁ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୫୭୦ ରୁ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୧୦ ମଧ୍ୟରେ ରଚନା କରିଥିବାର ବହୁ ବଳବତ୍ତର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏବଂ କବି ନରସିଂହ ସେଣ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୫୪୦ ପୂର୍ବରୁ 'ପରମଳା' କାବ୍ୟର ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କ ସମୟ ଅନୁସାରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୫୨୦ - ୧୫୬୦ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କଲେ ଅସମୀଚୀନ ହେବ ନାହିଁ । କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁଦୃଢ଼ ପ୍ରମାଣ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଏ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ଉପରେହିଁ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଯାହା ହେଉ, କବି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସ ଯେଉଁ ସମୟର କବି ହୁଅନ୍ତୁନା କାହିଁକି, ସେ 'ରାମବିଭା' ଓ 'କଳ୍ପଲତା' ନାମକ ଯେଉଁ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗନ୍ତାଘରକୁ ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପକ୍ଷେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ ।

ସୃଷ୍ଟି ଲଜ୍ଜାବତୀ ଲଜ୍ଜାବତୀ ଓ ଲଜ୍ଜାବତୀ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗରେ କେତେ ଜଣ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନାମା କବି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଲଭ୍ୟ ରତ୍ନ ଦାନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ଯାହାକି ଚିରଦିନ ଲାଗି ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହୋଇରହିଥିବ। ଏହିଭଳି କବି କୋବିଦ ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଯେତିକି ପରିମାଣରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ବାଣୀ ଆରାଧନାରେ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଛନ୍ତି, ସେ ଦେଶ ସେହି ପରିମାଣରେ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଷୋଡ଼ଶ ସପ୍ତାଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ—ଏହି ତିନିଶତ ବର୍ଷକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ ବୋଲି ନାମିତ କଲେ ଆଦୌ ଅସମୀଚୀନ ହେବନାହିଁ। ଆଜି ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗର୍ବ କରେ, ସେମାନେ ସେହି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳମୟ ଯୁଗରେହିଁ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କ 'ଗୃଠଇଚ୍ଛାବତୀ' ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' ଓ ପଦ୍ମନାଭ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଇଛି । ତିନୋଟି ଯାକ କାବ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଆଖ୍ୟାୟିକାର ଅବଲମ୍ବନରେ ଲେଖାଯାଇଛି । କେବଳ ସମୟର ପ୍ରଭାବ ତଥା ରୁଚିଗତ ବୈଚିତ୍ର୍ୟରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୈଳୀର ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହାହିଁ ଆଲୋଚନାର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ।

'ଗୃଠଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା କବି ବନମାଳୀ ଦାସ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ରଚୟିତା ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଓ ଅନ୍ୟ ଏକ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଗୋଟିଏ କଥାବସ୍ତୁର ଅବଲମ୍ବନରେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ କାବ୍ୟମାନ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ସମୟର ପ୍ରଭାବରେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ କବିମାନେ ନିଜ ନିଜର ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ସମୟୋପଯୋଗୀ ଆବରଣରେ ଅଙ୍କିତ କରିଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ କାବ୍ୟତ୍ରୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବିମାନଙ୍କର ନୈପୁଣ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଉଛି । କାବ୍ୟ ତିନୋଟିର ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକର କଥାବସ୍ତୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା ।

ଛାଟ ଇଚ୍ଛାବତୀ :

''ଦ୍ରାପକ (ଦର୍ପକ ବୋଲି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖାଅଛି ।) ଦେଶର ରାଜପୁତ୍ର ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀ କୂଳସ୍ଥ ଭୋଜରାଜଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜଜେମା ଇଚ୍ଛାବତୀଙ୍କ ଗୃହ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲା ଓ ସୁଯୋଗ କ୍ରମେ ରାଜକୁମାରୀ ସହିତ ସୁସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କଲା । ଦିନେ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଦୁହେଁ ବନୋଦ୍ୟାନକୁ ପୁଷ୍ପଚୟନ ନିମିତ୍ତ ଯାଇ, ପରସ୍ପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ ଏବଂ ଏକାନ୍ତ ମିଳନର ସୁଯୋଗ ନେଇ ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲା । ଉଦ୍ୟାନରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତେ, ଗୁରୁଦେବ ଉଭୟଙ୍କ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଦେଖି ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ

କଲେ ଓ ପରଦିନ ଠାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ରାଜକୁମାରୀ ସହିତ ଦେଖାସାକ୍ଷାତ କରିବାର ସମସ୍ତ ସୁଯୋଗ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ତହୁଁ ରାଜକୁମାରୀ ବିରହରେ ଅଧୀର ହୋଇ କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ଶଯ୍ୟାଶାୟିନୀ ହେଲା ଓ କୁମାରୀର ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଅମ୍ବୁବତୀ ନାମ୍ନୀ ଏକ ସଖୀ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଜାଣି ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ନେଇ କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ଗୋପନରେ ରଖାଇ ଇଚ୍ଛାବତୀର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲା ।

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ କ୍ରମେ ଗୁପ୍ତପ୍ରେମ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୁଅନ୍ତେ, ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଧରାଇ ନେଇ ତା'ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ଜେମାର ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର ବୋଲି ମନେ ମନେ ସ୍ଥିର କରି କେବଳ କୁମାର କୁମାରୀଙ୍କ ହୃଦୟ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଦୋ-ସାଧୁ ଜରିଆରେ ଏକ ବଧ ପ୍ରହସନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଇତ୍ୟବସରରେ ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀ ବଧ ଭୂମିରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କୁମାରର ବିନିମୟରେ ନିଜକୁ ବଧ କରିବା ଲାଗି ଦୋ ସାଧୁକୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅନୁରୋଧ କଲା । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ହଠାତ୍ ଜଣେ ଚର ଆସି ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ଭୋଜରାଜଙ୍କ ଆଗରେ ତା'ର ବଂଶ ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତେ ରାଜା ଅତ୍ୟଧିକ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଇଚ୍ଛାବତୀ ସହିତ କୁମାରର ବିବାହ କରାଇ ଦେଲେ " ।

ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ଇଚ୍ଛାବତୀ :

ହିମାଳୟ ଉପରେ ଏକଦା ନୃତ୍ୟ ଗୀତ-ମହୋତ୍ସବବେଳେ ଜନୈକ ଗନ୍ଧର୍ବ ଓ ଜନୈକ ଅପ୍ସରା ଉପରେ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ହେବାଲାଗି ବିଧାତା ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ସେହି ଶାପଗ୍ରସ୍ତ ଅପ୍ସରା ଅବନ୍ତୀରେ ରାଜା ଭୋଜଙ୍କ ଘରେ ମଧୁକର ନାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ଦିନେ ଯୌବନାବସ୍ଥାରେ ମଧୁକର ଏକାନ୍ତରେ ଉଦ୍ୟାନ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ରତଥିବା ବେଳେ ନାରଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ କହନ୍ତେ ସେ ଯାଇ ଅବନ୍ତୀ ରାଜ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ରାଜକୁମାରୀ ଅଧ୍ୟୟନ ନିମିତ୍ତ ଆସୁଥିବା କପାଳୀ ମଠରେ ରହି ତା' ସହିତ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ ଅବସରର ସଦ୍ଭାବ ସ୍ଥାପନ କଲା ।

ଉଭୟେ ଦିନେ ରାଜୋଦ୍ୟାନକୁ ପୁଷ୍ପଚୟନ କରିବା ଲାଗି ଯାଇ ସେଠାରେ ପରସ୍ପର ସ୍ନେହ ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀ ମଧୁକରକୁ ପତିରୂପେ ବରଣ କରି ତାଙ୍କୁ ବରଣମାଳା ଦେଇ ଉଦ୍ୟାନରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲା । କିଛିଦିନ ଉତ୍ତାରୁ ରାଜକୁମାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ବାସ କରନ୍ତେ, ମଧୁକର ରାଜକୁମାରୀର ବିରହରେ ରୋଦନ କରି କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଉଦ୍ୟାନରେ ପରିଭ୍ରମଣ କଲା । ଦିନେ ରାଜକୁମାରୀ ସେ ରୋଦନ ଶୁଣି ଦୂତୀ ହସ୍ତରେ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତେ ପରଦିନ ମଧୁକର ଆସି କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । କିନ୍ତୁ ମଧୁକରକୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ସେଠାରୁ ଫେରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲାନାହିଁ । ପରିଶେଷରେ ରାଜକୁମାରୀ ଅନେକ ଚାଟୁରେ ପରିତୋଷ ହୋଇ ମଧୁକର ସହିତ କେଳୀ ଆରମ୍ଭ କଲା ଓ କେଳୀ ଅନ୍ତେ ଗୁପ୍ତମାର୍ଗ ଦେଇ ପଳାଇବା ଲାଗି ମଧୁକରକୁ ଅନୁରୋଧ କଲା ।

ମଧୁକର ପଳାୟନ କରିବା ସମୟରେ ପ୍ରହରୀ ଦ୍ୱାରା ଧୃତ ହୋଇ ରାଜାଦେଶରେ ବଧ୍ୟଭୂମିକୁ ଆନୀତ ହେଲା ଓ ସେଠାରେ କୁମାରୀ ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନା ତଥା ସୁରତ କାଳୀନ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସ୍ମରଣ କରି ରୋଦନ କଲା । ପରେ ନାରଦ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସବୁ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ, ରାଜା ମଧୁକର ସହିତ ଇଚ୍ଛାବତୀର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇ ଦେଲେ” ।

ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦନଙ୍କ ଇଚ୍ଛାବତୀ :

“ଅବନ୍ତୀଦେଶର ରାଜା ଭୋଜଦେବଙ୍କ ଗୃହରେ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲା । କନ୍ୟାର ଯୌବନ କାଳ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ, ସେ ଦିନେ ଅକସ୍ମାତ୍ ଏକ ରାଜକୁମାରକୁ ଦେଖିଲା । ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନରେ ରାଜକୁମାର ତାକୁ ପତ୍ନୀରୂପେ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ, ଇଚ୍ଛାବତୀ ନାନା ପ୍ରକାର ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟରେ ତାକୁ ଭୁଲାଇବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କଲା । ପରେ ରାଜକୁମାରର ଚାଟୁରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ

ଇଚ୍ଛାବତୀ କୁମାରକୁ ନାରୀବେଶରେ କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଲଗି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲ ।

ପରେ ପରିଚ୍ଛଦ ଗହଣରେ କୁମାର କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗୃହଦ୍ୱାରୀ କୁମାରୀକୁ ପରିତୋଷ କରନ୍ତେ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଦେହଦାନ ପୂର୍ବକ କୁମାରକୁ ଆନନ୍ଦିତ କରାଇଲ । କେଳି ପରେ କୁମାରକୁ ସେଠାରୁ ଗୃହକୁ ଯିବା ଲଗି ନାନା ପ୍ରକାର ଛଳନା ମୂର୍ତ୍ତି ବାଣୀ କହନ୍ତେ କୁମାର ଅନୁନୟ ବିନୟ ପ୍ରକାଶ କରି ସେଠାରେ ବାସ କଲ ।

ଦିନେ ସୁରତ କ୍ରୀଡ଼ା ଅନ୍ତେ ଶ୍ରମ ଅପନୋଦନ ନିମିତ୍ତ ବାହାରେ ବସିଥିବା ବେଳେ ନଗରରକ୍ଷୀ ଆସି ତାକୁ ବନ୍ଦୀ କରି ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ କରାଇଲ । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ କୁମାରକୁ ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ଦିଆଯିବା ସମୟରେ ସେ ଇଚ୍ଛାବତୀର ଗୁଣ ସ୍ମରଣ କରି କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ବିଳାପ କଲ । କୁମାରର କ୍ରନ୍ଦନ ବିଷୟ ରାଜାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୁଅନ୍ତେ, ରାଜା ଇଚ୍ଛାବତୀ ସହିତ କୁମାରର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରିଦେଲେ ଓ ଦୁହିତା-ଜାମାତାଙ୍କ ଲଗି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନବର ତୋଳାଇ ଦେଲେ । ସେଠାରେ ରହି କୁମାର ଓ ଇଚ୍ଛାବତୀ ସୁଖରେ କାଳ ଯାପନ କଲେ ।

ଏକଦା ରାଜା ଜାମାତାଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକାମ୍ର କାନନକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । କୁମାର ସେଠାରେ ରହି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ସହିତ ସମ୍ମିଳିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚଣ୍ଡୀ ବରଣ କରାଇଲେ । ବର୍ଷା ଓ ଶରତ କାଳରେ ନାୟକ ନାୟିକା ଉଭୟ ବିରହରେ ମହାକଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରି କାଳାତିପାତ କଲେ ।

ଶିଶିର କାଳରେ ନାୟକ ନିଜର କାମଦଶା ଓ ମିଳନକାଳୀନ ହାବଭାବାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନାୟିକା ନିକଟକୁ ପତ୍ର ପ୍ରେରଣ କଲା । ପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତି ମାତ୍ରକେ ନିଜର ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନା ପୂର୍ବକ ଅକ୍ଷେପୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି, ନାୟିକା ପତ୍ର ପ୍ରେରଣ କଲ । ଦିନେ ନାୟିକା ବସି ନିଜ ଦୂତୀ ସମ୍ମୁଖରେ ନାୟକର ଗୁଣ ସ୍ମରଣ କରୁଥିବାବେଳେ ହଠାତ୍

ରାଜକୁମାର ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଇଚ୍ଛାବତୀଠାରେ ଗୃହଁ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା । ନାୟିକାର ମାନଭଞ୍ଜନ ପରେ ଉଭୟେ କେଳୀରେ ମାତି ପୂର୍ବ ବିରହଦଶାକୁ ପାଶୋରିଲେ । ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ, ରସିକ ନାୟକ ନାୟିକା ସହିତ ଜଳକ୍ରୀଡାରେ ମତି ଅବଲୀଳା କ୍ରମେ ଗ୍ରୀଷ୍ମତାପରୁ ମୁକ୍ତ ଲଭ କଲା ।

ଶେଷୋକ୍ତ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ଓଡ଼ିଶାର ବାଙ୍କୀ ନରେଶ ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଜଣେ ଖ୍ୟାତନାମା ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ସେ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦଶେଷରେ ନିଜକୁ ବଙ୍କନଗ୍ର ଅଧିପତି ବୋଲି ଜଣାଇଛନ୍ତି ଏବଂ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ନିଜର ଯଶୋଗାନରୁ ମଧ୍ୟ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।

"ନରେଶ ଗୁଣ ଭୂଷଣ ମଦନ ସୁନ୍ଦର ।
କ୍ଷମାଶୀଳ ଦ୍ଵିଜଗ୍ରାହୀ ଦାତା ବୀରବର ହେ ॥
ବଙ୍କ ନଗ୍ର ମଣ୍ଡଳ ବସୁଧା-ଅବତାସ ।
ଭଣେ ପଦ୍ମନାଭ ଶିରୀଚନ୍ଦନ ପ୍ରେମ ରସ ହେ" ॥
(ଇଚ୍ଛାବତୀ, ଦ୍ଵିତୀୟ ଛାନ୍ଦ)

* * *

ଚନ୍ଦ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଚରଣ ସାରସ
ଭଣେ ବଙ୍କ ନଗର ନରେଈଶ"
(ଦଶମ ଛାନ୍ଦ)

ନରେଶ ଭୂଷଣ ଦାମୀ ମାମୀ ବୀରବର,
ଅକଳଙ୍କ ସୁଧାନିଧି ସମ କୀର୍ତ୍ତିଯ ର ।
କବିକୁଳ ମଣ୍ଡନ ଖଣ୍ଡନ ଅରିକୁଳ, .
ପ୍ରତାପ ପୂରିତ ଯାର ଅବନୀ ମଣ୍ଡଳ ଯେ ।
ସମସ୍ତ ଗୁଣ ନିଳୟ ସୁନ୍ଦର ମୂରତି,
ଅଶେଷ ଜନ ପାଳକ କୀର୍ତ୍ତିଯାର-କ୍ଷିତି ଯେ ।

ଚନ୍ଦନ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ଶ୍ରୀଚରଣ ତାମରସ,
ଭଣେ ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ପ୍ରେମ ରସ ହେ ।
ଜଗତ ଈଶ୍ୱର ପ୍ରେମ କରୁଣା କରିବ,
ଏ ଗୀତ ମୋହର ମହୀତଳେ ଖ୍ୟାତ ହେବ ।"
(ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ)

ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ, ସେତେବେଳେ କବିମାନେ ପୌରାଣିକ କିମ୍ବା କାଳ୍ପନିକ, ଯେ କୌଣସି କଥାବସ୍ତୁର ଆଧାରରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରନ୍ତୁନା କାହିଁକି, ସେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେଉଥିଲେ, ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟର ସଂଘଟନ ସୁରୁଚି ରୂପେ ହୋଇ ପାରିଲେ କାବ୍ୟିକ-କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ସେମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳ କାମ ହେଲେ ବୋଲି ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର କବିମାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ମନୋଭାବ ବେଶୀ ଦିନ ତିଷ୍ଠି ରହିଲା ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ କବିମାନେ- ମୁଖ୍ୟତଃ 'ପରିମଳା' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ନରସିଂହ ସେଣ, ଲୀଳାବତୀ ଆଦି କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ବିଷ୍ଣୁଦାସ ଓ କବି ସମ୍ରାଟ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପିତାମହ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱ ସ୍ୱ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଦି ରସ ମୂର୍ଚ୍ଛନାଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟକୁ ଅଧିକ ରସାଣିତ କରି ସର୍ବଜନ ଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାକୁ ଅଧିକ ଯତ୍ନବାନ ହେଉଥିଲେ । କାରଣ ସେମାନେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବାନ୍ୱିତ ପାଠକ ମଣ୍ଡଳୀର ପିପାସା ଦୂର କରିବା ଲାଗି ଏ ପ୍ରକାର ଭାବଧାରାର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ କିମ୍ବା ବିଳାସୀ ରଜା ମହାରାଜାମାନଙ୍କ କାମ ପିପାସାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ନିଜର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରସୂତ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ କାବ୍ୟଧାରାକୁ ଆଦିରସାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଆଡ଼କୁ ବଙ୍କକରି ଦେଇଥିବେ । ତେଣୁ ସେହି ଭାବଧାରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୁଗରେ, ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟର ପରିପୂରଣ କରାଯାଇ ସେଥିରେ ଆଦିରସର ମାତ୍ରା ଟିକିଏ ଅଧିକ ପରିବେଷଣ କରାଗଲା । ବିଶେଷତଃ ନାୟିକାର ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନା, କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା (ଜଳକେଳି, ବନବିହାର ଆଦି) ତଥା ସୁରତକାଳୀନ ବିଭିନ୍ନ ଚେଷ୍ଟା ଆଦିର ସମାବେଶ ଉପରେ ଅଧିକ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଗଲା । ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଅର୍ଥାତ୍ କବି ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସମୟରେ କେବଳ

ଆଦ୍ଧ ରସାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପୌରାଣିକ ଓ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ହୋଇ ରହିଲା ନାହିଁ; ତତ୍ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରାନୁଯାୟୀ ରୀତିଗୁଣ ଓ ଅଳଙ୍କାରର ସମାବେଶ ପ୍ରଭୂତ ମାତ୍ରାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଯଦ୍ୟପି ଏ ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ, ଯୁଗର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବିକାଶ ନରସିଂହ ସେଣ, ବିଷ୍ଣୁଦାସ ଓ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା; ତଥାପି ଭଞ୍ଜୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ରୀତିରେ ତା'ର ରୂପରେଖ ପଲ୍ଲବିତ ଓ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଲା । ତେଣୁ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ସହିତ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ଯୋଜନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ଣ୍ଣଧାର ରୂପେ କବିସମ୍ରାଟଙ୍କୁହିଁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏଭଳି ସଂଘଟନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ କେବଳ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରସୂତ ଥିଲା ତା' ନୁହେଁ, ସେଥିଲାଗି ବହୁଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ ତଥା ମନନର ଆବଶ୍ୟକତା ବେଶୀ ମାତ୍ରାରେ ଥିଲା । ତେଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସେ ପ୍ରକାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ତଥାପି ଯୁଗର ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ କବିମାନେ ଯଥା ଅଧିକେ ଭଞ୍ଜୀୟ ଶୈଳୀର ଅନୁକରଣ କରି ସ୍ୱସ୍ୱ କାବ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚନା କଲେ ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ ଆଲୋଚିତ କବିଦ୍ୱୟଙ୍କ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ପରିପାଟୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ବନମାଳୀ ଦାସ ସ୍ୱ କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚରିତ୍ର ପୁଞ୍ଜକୁ ନିଖୁଣ, ଭାବରେ ଅଙ୍କନ କରିବାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିନାହାନ୍ତି । କବି ବନମାଳୀ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭ ଯୁଗରେ ଅନ୍ୟତମ ମାର୍ଗନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ହୋଇଥିବାରୁ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ଚରିତ୍ର-ଅବତାରଣା କଲାବେଳେ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଯଥାର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । କେତେକ କାବ୍ୟରେ ଯେପରି ଅତିମାନୁଷିକତା କିମ୍ବା ଅତିଶୟୋକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ବହୁଳଭାବରେ ଦେଖାଯାଏ, କବି ବନମାଳୀ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରି ସେ ପ୍ରକାର ଦୋଷରୁ ନିଜ କାବ୍ୟକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଛନ୍ତି । ତା' ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କଥାବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଦୋଷ ଯେପରି କାବ୍ୟଟିକୁ ଦୁଷ୍ଟ ନ କରେ; ସେଥିଲାଗି ତାଙ୍କ ଲେଖନୀ ସଜାଗ ଥିଲା । ଆଦ୍ଧରସ-ବର୍ଣ୍ଣନା-ପ୍ରସଙ୍ଗରେ

ମଧ୍ୟ କବି ଖଣ୍ଡାଧାରରେ ପାଦ ଦେଲାପରି ମନେହୁଏ । କାରଣ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଦିରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ କଲେ କାବ୍ୟର ରସ ପରିବେଷଣରେ ତ୍ରୁଟି ରହିଯିବ, ସେପରି କ୍ଷେତ୍ରରେହିଁ କେବଳ କବି ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ପୁଷ୍ପବାଟିକାରେ ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀ ସହିତ ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମର ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଏଠାରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।-

ନିଭୃତ ପୁଷ୍ପବାଟିକାର ଚମ୍ପକ ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କରିଥିବା ନାୟିକାର ବକ୍ଷୋଜ ଶୋଭା ଓ ଗୁପ୍ତାଙ୍ଗ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୟସ୍କ ନାୟକର ମନରେ ଯେଉଁ ମଦନ ବିକାର ଜାତ ହୋଇଥିବ, ସେ ସମୟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣକାରିଣୀ ନାୟିକାକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପାଇ ସମ୍ଭୋଗ ସୁଖ ଅନୁଭବ ନ କରିବା କ୍ଳୀବତ୍ୱର ପରିଚୟକ ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ କହିଦେବି । କବି ବନମାଳୀ ସେହି ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବେଳେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ସମ୍ଭୋଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି—ତାହା ମଧ୍ୟ ଅତି ସଂଯତ ଭାଷାରେ ଓ ସଂଯତ ଶୈଳୀରେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଯଥାର୍ଥ ବାଦରେ ଅଳଙ୍କୃତ କରିବା ଲାଗି କବି ଉଭୟ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ରାଜକୁମାର ଓ ରାଜକୁମାରୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେଉଁଠି ହେଲେ ଅତିମାନୁଷିକତାର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜର କାଳ୍ପନିକ ବିଷୟବସ୍ତୁଟିକୁ ସାଧାରଣ ଜନସମାଗମରୁ ଆଡ଼େଇ ନେଇ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରିନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ବନମାଳୀ କାଳ୍ପନିକ କଥାବସ୍ତୁର ପଦଚିହ୍ନରେ ଅଗ୍ରଗତି କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ଏକ ସରସ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରୟାସ କରି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ମହଲରେ ଚିରନମସ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ରଚନା ନିମିତ୍ତ ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କର କଥାବସ୍ତୁଟିକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଗ୍ରହଣ କରି, ସେଥିରେ ଆଦିରସ ପରିବେଷଣ ପୂର୍ବକ ତଥାକଥିତ ରସିକ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବାରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆଦିରସାତ୍ମକ ପୁସ୍ତକ 'ଚୌର ପଞ୍ଚାଶତ୍' ଓ 'ଉତ୍ତର ପଞ୍ଚାଶତ୍'ର

ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡିକୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାହାଁର ମନମୁଖୀ—ଓଡିଆ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ।

କବି ଧନଞ୍ଜୟ ସ୍ୱରଚିତ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର ଦଶଟି ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚକୁ ସ୍ୱପ୍ରତିଭା ପ୍ରସୂତ ପଦାବଳୀ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ ପାଞ୍ଚଟି ଛାନ୍ଦ ମଧ୍ୟରୁ ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦରେ 'ଚୌରପଞ୍ଚାଶତ୍'ରୁ ଏକୋଇଶଟି ଶ୍ଳୋକ ଗ୍ରହଣ କରି ତା'ର ଯେନକେନ ପ୍ରକାରେଣ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ଓ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକଟିକୁ ଶେଷରେ ଦେଇଛନ୍ତି । 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦରେ ଉକ୍ତ 'ଚୌର-ପଞ୍ଚାଶତ୍'ର ଅନ୍ୟ ତିରିଶଟି ଶ୍ଳୋକ ଓ ତା'ର ଅନୁବାଦ ସନ୍ନିବେଶ କରି ଷଷ୍ଠ, ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦର କାବ୍ୟଗତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି । 'ଉତ୍ତର ପଞ୍ଚାଶତ୍'ର ପ୍ରଥମରୁ ଷୋହଳଟି ଶ୍ଳୋକ ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦରେ, ସତରରୁ ତିରିଶି ଶ୍ଳୋକ ସୁଦ୍ଧା ନବମ ଛାନ୍ଦରେ ଓ ଏକତିରିଶରୁ ଏକାବନ ଶ୍ଳୋକ ସୁଦ୍ଧା ଦଶମ ଛାନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତା'ର ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡିକ ଗ୍ରହଣ ତା'ର ଅନୁବାଦ କରିବା ଦ୍ୱାରା ମୂଳ ଘଟଣାବଳୀର ଯେଉଁ କଦର୍ଯ୍ୟ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ତାହା ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ମୌଳିକ ପ୍ରତିଭାରେ କଳଙ୍କ ବୋଲି ଦେଇଛି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ବିଶେଷତଃ ଅଷ୍ଟମ, ନବମ ଓ ଦଶମ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଧନଞ୍ଜୟ ଯେପରି ଭାବରେ ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀର ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନା, ସୁରତକାଳୀନ ହାବଭାବ, କେଳୀକୌତୁକାଦିର ସ୍ମରଣ ପୂର୍ବକ ମଧୁକରର ଶୋକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ଆଦୌ ରସାନୁକୂଳ ନୁହେ । ବଧ-ଭୂମିରେ ଜଣେ ହୀନ ଘାତକ ପରି ନୀଚପାଶ ସମ୍ମୁଖରେ ରାଜକୁମାରୀ ଇଚ୍ଛାବତୀର ଲାବଣ୍ୟ ଅବୟବ ଓ ଶରୀରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋପନୀୟ ଅଙ୍ଗ, ସୁରତକାଳୀନ ଅବସ୍ଥା—ଏପରି କି, ବିପରୀତ ଶୃଙ୍ଗାର ତଥା ନିଧୁବନ ସମୟର ନୀବୀମୋଚନାଦି ସମସ୍ତ ଗୋପନୀୟ କ୍ରିୟାକଳାପ ଜଣେ ରାଜକୁମାର ମୁଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଆଦୌ ସମିଚୀନ ନୁହେଁ ।

ଧନଞ୍ଜୟ କାବ୍ୟର ନାୟକ ମଧୁକର ଓ ନାୟିକା ଇଚ୍ଛାବତୀ, କବି ବନମାଳୀଙ୍କ କାବ୍ୟର ନାୟକ ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମ ଓ ନାୟିକା ଇଚ୍ଛାବତୀ

ପର-ସାମାଜିକ ଆବେଷ୍ଟନୀ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିନାହାନ୍ତି; ସେ ଦୁହେଁ (ମଧୁକର-ଇଚ୍ଛାବତୀ) ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିଶାପ ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପୃଥ୍ୱୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କବି ମଧ୍ୟ ଦୁଇଥର ନାରଦଙ୍କୁ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଉଭୟଙ୍କ ମିଳନର ମାର୍ଗ ପ୍ରଶସ୍ତ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବନମାଳୀଙ୍କ 'ଶୃଙ୍ଗ ଇଚ୍ଛାବତୀ' ପୁସ୍ତକରେ ଏପରି ଅତିମାନୁଷିକ କାର୍ଯ୍ୟର ଅବତାରଣା କରି ଯାଇନାହିଁ ।

ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନାୟକ ମୁଖରେ ନାୟିକାର ନଖଶିଖ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ମଧୁକରର 'ଉନ୍ମତ୍ତାବସ୍ଥା' ବୋଲି କହି କବିଙ୍କର ଦୋଷ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରିପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରାଦିରେ—

("ଅଭିଳାଷ ଶ୍ଚିନ୍ତା ସ୍ମୃତି ଗୁଣ କଥନୋଦ୍ ବେଗ ସମ୍ପ୍ରଳାପଶ୍ଚ
ଉନ୍ମାଦୋଽଥ ବ୍ୟାଧି ର୍ଜଡ଼ତା ମୃତିରିତି ଦଶାତ୍ର କାମଦଶା"),
(ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ)

କାମର ଦଶଦଶା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ତହିଁରେ 'ଉନ୍ମାଦ'ର ସ୍ଥାନ ସପ୍ତମରେ । ଅଭିଳାଷ, ଚିନ୍ତା, ସ୍ମୃତି, ଗୁଣକଥନ, ଉଦ୍‌ବେଗ ଓ ପ୍ରଳାପ ପରେ 'ଉନ୍ମାଦ'ର ଅବକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଥମରୁ ଶାସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ କୌଣସି ଦଶାର ବର୍ଣ୍ଣନା ନକରି ହଠାତ୍ ଉନ୍ମାଦାବସ୍ଥାର ଚିତ୍ରଣକୁ କବି ସୁଲଭ ଗୁଣ ବୋଲି କେହି ସମର୍ଥନ କରି ପାରିବେନାହିଁ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତା ନାୟିକା ଇଚ୍ଛାବତୀର, ନାୟକ ମଧୁକର ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଥିବାର କୁତ୍ରାପି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏନାହିଁ । 'ଆଦୌ ରାଗଃ ସ୍ତ୍ରିୟା ବାଚ୍ୟଃ' ନିୟମାନୁସାରେ କବିମାନେ ନାୟକପ୍ରତି ନାୟିକାର ଅନୁରାଗ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । କବି ବନମାଳୀଙ୍କ "ଶୃଙ୍ଗ ଇଚ୍ଛାବତୀ" କାବ୍ୟର ନାୟିକା ଇଚ୍ଛାବତୀ, ନାୟକ ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବିରହରେ ଯେତେବେଳେ ପାଗଳନୀ ହୋଇ ଅମୃତବତୀ ନାମ୍ନୀ-ଦାସୀର ସାହାଯ୍ୟରେ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ନାୟକର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଛି; ସେତେବେଳେ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ କାବ୍ୟ ନାୟିକା ଇଚ୍ଛାବତୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ

ଗୃହିଗଲା ପରେ ଥରେହେଲେ ନାୟକକୁ ସ୍ମରଣ କରିନାହିଁ । ଅପରନ୍ତୁ ନାୟକର ଚେଷ୍ଟାରେ ଥରେ ମାତ୍ର ଉଭୟଙ୍କର ମିଳନର ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିବାବେଳେ ସେ (ଇଚ୍ଛାବତୀ) ନାନା ପ୍ରକାର ଭୟ ଦେଖାଇ କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରୁ ଶୀଘ୍ର ପଳାୟନ କରିବାଲାଗି ନାୟକକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛି । ପରେ ନାୟକର ଗୃହରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତା' ସହିତ କେଳୀ କରିବା କୌଣସି ମତେ ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମର ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ତାହା 'ଖଣ୍ଡିତା' ବା 'କଳହାନ୍ତରିତା'ର ଲକ୍ଷଣ ହୋଇପାରେ ।

ଏ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ କବି ବନମାଳୀଙ୍କ 'ଗୃଢ ଇଚ୍ଛାବତୀ' ତୁଳନାରେ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କୌଣସି ଗୁଣରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କାବ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ପୂର୍ବାଲୋଚିତ 'ଗୃଢଇଚ୍ଛାବତୀ' ଓ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନଙ୍କ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ସମାନ । କେବଳ କବିତ୍ରୟଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାର ପରିପାଟୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କେବଳ କାବ୍ୟ ତିନୋଟି ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ସମୟର ଗତି ଅନୁସାରେ କାବ୍ୟରଚନାର ପରିପାଟୀ ମଧ୍ୟ ବଦଳି ଯାଇଛି । ଭାବପରିପ୍ରକାଶରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଡମ୍ବର ନଥାଇ ମାତ୍ର ନ'ଟି ଛାନ୍ଦରେ ବନମାଳୀଙ୍କ 'ଗୃଢ ଇଚ୍ଛାବତୀ' ଶେଷ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଅତିରଞ୍ଜିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଫଳରେ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ କାବ୍ୟର କଳେବର ଦଶଟି ଛାନ୍ଦରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଛି ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର କବି ବାଙ୍କୀନରେଶ ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ, ଉକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ରସପରିବେଷଣ ଲାଗି ପନ୍ଦରଟି ଛାନ୍ଦର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ।

କବି ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଇଚ୍ଛାବତୀ କାବ୍ୟର ମୂଳକଥାବସ୍ତୁଟିକୁ ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦରେ ଶେଷ କରାଇ ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦରେ ବର କନ୍ୟାଙ୍କ ବିବାହ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ପ୍ରଥମ ମଧୁ ଯାମିନୀରେ ନାୟିକାର ମାନ ଓ ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ନାୟିକାର ମାନଭଞ୍ଜନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ କରି କବିପ୍ରତିଭାର ଚମତ୍କାରିତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ

ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ କେବଳ ମାତ୍ର ଯମକ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ କବିଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

ଆଦ୍ୟ ତ୍ରି ଅକ୍ଷର ଯମକ :—

କରଭୁ ରକ୍ଷଣ କାମ
କରଭୁ-ଛୁ ମୋତେ ।
କେଶରୀ-ମଧ୍ୟମା ଅଛୁ
କେ ସରି ଯେ ତୋତେ ।

ଚତୁରକ୍ଷର ଯମକ :—

ଘନକୁଚ ଘନକୁ ଗୃତକ ପରି ତୋତେ
ଆଶାମୋର ଆଶା ମୋ ରମଣୀ ତୋଷ ଚିତ୍ତେ ।

ପ୍ରାନ୍ତ ଷଡ଼କ୍ଷର ଯମକ :—

ମହାରାଜ ସୁତା ଆଜ ନବସ ରସାରେ ।
ମୋ ବିନୟ ଘେନବାରେ ନବସ ରସାରେ ।

ଆଦ୍ୟ ଦ୍ୟକ୍ଷର ଯମକ :—

ସରସ ରସ ରସ ରମଣୀ ଘେନ ମୋ ବିନତି ।
କର କରକ ରଦନା ଅପୂର୍ବ ସୁରତି ॥
ବର ବର ବରନା ଚୁମ୍ବନ ଦେଇ ମୋତେ ।
ସାରସା ରସାର ଶୋଭା ଜଣାଉଛୁ ତୋତେ ॥

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ କବି ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦରେ ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଧ ଓ ନାଗବନ୍ଧାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସ୍ୱପ୍ରତିଭାର ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦରେ ରାଜା ଦୁହିତା ଓ ଜାମାତାଙ୍କ ଲାଗି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନବର ତୋଳାଇ ଦିଅନ୍ତେ ଉଭୟେ ଯୁଗଳ ନିମିଷକ ମଣି ଦାମ୍ପତ୍ୟ ସୁଖରେ ନିମଗ୍ନ ହେଲେ । ଉକ୍ତ ଛାନ୍ଦର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଦ୍ୱାରା ନାୟକ ଏକାମ୍ର କାନନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରନ୍ତେ ନାୟିକାର ବିରହଦଶା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛି ।

ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦରୁ ଦଶମ ଛାନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବି କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ଋତୁରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏକାଦଶ ଓ ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରାଇ ଶେଷୋକ୍ତ ଛାନ୍ଦର ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧରେ ପୁନର୍ମିଳନ କରାଇଛନ୍ତି ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ମାନବତୀ ନାୟିକାର ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ କବି ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ଗୃହ ଓ ବେଶ ରଚନା ଆଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଜଣେ ଶୃଙ୍ଗାରୀ କବି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିଷୟର ବାରମ୍ବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ କାବ୍ୟଟିକୁ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତ ଦୋଷରେ ଦୂଷିତ କରିଛି । କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଗୁଡ଼ିକ ଅତିରଞ୍ଜିତ ଦୋଷରେ ଦୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ବେଶରଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନିମ୍ନ ଉଦ୍ଧୃତ ଅନୁପ୍ରାସଯୁକ୍ତ ପଦାବଳୀ ରସିକ ପାଠକ ଓ କୌତୂହଳୀ ସମାଲୋଚକଙ୍କୁ ସ୍ୱତଃ ଆକର୍ଷଣ କରେ ।

ମୁକୁର ବଦନା ଚିକୁରକୁ ଫେଡ଼ି ଦ୍ରବ୍ୟ କବରୀ ରଚିଲା,
ଅସୀତ ସୁରଙ୍ଗ କୁସୁମ ଗଭାକୁ ଭୂଷିତ ଯତନେ କଲା ।
ଝଳ କନକାଙ୍ଗୀ ଅଳକ ପଟରେ ତିଳକ ପଟରେ ଲେଖି,
ଶଙ୍କର ଜୟକୁ ଶରକେତୁ କଏ ମୋହ ସାୟକରେ ସଖୀ ।
ଭ୍ରମରୀକ ଛାଡ଼ି ଭ୍ରମରୀ ଲେଖିଲା ଭ୍ରମର କେଶୀ ଚିବୁକେ,
ଖଞ୍ଜନ ଗରବ-ଗଞ୍ଜନ ନୟନେ ଅଞ୍ଜନ ରଞ୍ଜେ ଉସୁକେ ।
ହାଟକ ବରନା ଶ୍ରବଣ ଯୁଗଳେ ତାଟଙ୍କ ଝଞ୍ଜି ନାଗର,
ଝଲକା ଫୁଲକୁ ଭୁଲ ନାହିଁ ଆଉ ମଲ୍ଲୀ କଢ଼ି ତା ଉପରେ ।
ମାରଜ କଲ ତା ଉରଜେ ଲେଖିଣ କରଜରେ ପତ୍ରାବଳୀ,
ଖଣ୍ଡିଲା ଶମ୍ଭୁଶିରେ ଗଙ୍ଗା ଉପମା ମଣ୍ଡିଲା ମୁକୁତା ମାଳୀ ।
କୁନ୍ଦନ ବରନା ପ୍ରତିକରେ କରେ ଚନ୍ଦନ ଗନ୍ଧ ବୋଳିଲା,
ଚରଣେ ଅଳତା ବୋଳିଲା ବେଳକୁ ଚତୁରୀ ନିଷେଧ କଲା ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଛାନ୍ଦ ଭଳି ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ଗୃହ ଓ ବେଶ ରଚନା କରାଇ କବି ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଗ୍ରନ୍ଥର କେତେକ ସରସ ସ୍ଥଳକୁ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତ ଦୋଷଦ୍ୱାରା ଦୂଷିତ କରିଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦରେ

ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଶୀତଳ ଉପଚାରର ଦ୍ୱାରା କପରି ନାୟକ ନାୟିକା ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସନ୍ତାପରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବିହାର କରିଛନ୍ତି, କବି ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଶେଷ କରିଛନ୍ତି । ଏହି 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ କବି ପଦ୍ମନାଭ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'ଶଶିରେଖା' ନାମରେ ଆଉ ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । *

କବି ବନମାଳୀ ଦାସଙ୍କ 'ଗୃହ ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ପ୍ରଭାବ କେବଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦୁଇଟି କାବ୍ୟ ଉପରେ ପଡ଼ିଛି ତା' ନୁହେଁ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ରଚିତ ପ୍ରତାପ ରାୟଙ୍କ 'ଶଶିଶେଣା' କାବ୍ୟ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ କଥା-ବସ୍ତୁର ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

'ଗୃହ ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ନାୟକ 'ଗୃହବ୍ରହ୍ମ' ଦିନେ ସ୍ୱପ୍ରିୟା 'ଇଚ୍ଛାବତୀ'ର ମାନଭଞ୍ଜନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ 'ତା' ଆଗରେ 'ଶଶିଶେଣା' ଘଟଣାଟି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ଭୋଜ ନୃପତିର ଜେମା ଇଚ୍ଛା ସୁନ୍ଦରୀ
ଗୃହବ୍ରହ୍ମ ନାମେ ନିଜ ପତି ତାହାର ।
ସ୍ୱାମୀରେଣ ମାନ ଦିନେ କରି ସୁକେଶୀ
ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ଗୃହ ବଲ୍ଲଭ ଘଷି ।
କେତେବେହେଁ ନକହେ ବାଣୀ ହେଠ ବଦନ
ଦେଖିଣ କୁମର କୋପ କଲାକ ମନ ।
ଗଞ୍ଜଣା କରିଣ କୋପେ ବୋଲଇ ବାଣୀ
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଶଶିଶେଣା ନୃପ ଦୁଲଣୀ ।

× × × ×

ଏହା ଶୁଣି ବେଷ ତେଜି ତୋଷ ସୁନ୍ଦରୀ
ସ୍ୱାମୀର ଚରଣ ଧରି ପ୍ରଣମ୍ୟ କରି ।

---

* ସ୍ୱର୍ଗତଃ ସମାଲୋଚକ ବିଚ୍ଛନ୍ଦଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ଓ ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଶଶିରେଖା କାବ୍ୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

କର ପଦ ଯୋଡ଼ ବୋଲେ ଶୁଣ ହେ ନାଥ

ଶଶିଶେଣା କଥା ମୋତେ କହ କେମନ୍ତ । *

'ଡକ୍ଟର ତମୋନାଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଗୁପ୍ତଙ୍କ 'ପ୍ରାଚୀନ ବାଙ୍ଗ୍‌ଲା ସାହିତ୍ୟେର ଇତିହାସ'ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ 'ଶଶିଶେଣା ବା 'ଶାଖୀସୋଣା' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥାବସ୍ତୁ ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ' କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଅବିକଳ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି । *

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ 'Archaeological Survey of Mayurhanj' (Vol. I. Page. III) ରୁ ଜଣାଯାଏ, ପ୍ରାଚୀନ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦାନ୍ତନ (ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ) ନିକଟରେ 'ମୁଘଲମାରି' ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ରହିଛି ଏବଂ ସ୍ଥାନୀୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେଠାରେ ଶଶିଶେଣା ନାମ୍ନୀ ଏକ ରାଜକୁମାରୀ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ବେଳେ ଜନୈକ କଟୁଆଳ ପୁଅର ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସ୍ୱ ପ୍ରେମର ସ୍ମାରକ ସଦୃଶ ତାଙ୍କ ପ୍ରେମ-ପୀଠରେ ଏକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ଏଭଳି ଲୋକପ୍ରିୟ କଥାବସ୍ତୁ ବୋଧହୁଏ ଭାରତରେ ବିରଳ । ଗୋଟିଏ କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ଭିତ୍ତିକରି ଓଡିଶାରେ ଚାରୋଟି ଓ ବଙ୍ଗଳାରେ ଗୋଟିଏ—ମୋଟ ପାଞ୍ଚଟି କାବ୍ୟ ଲେଖା ଯାଇଛି ଏବଂ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ନାୟିକା (ଶଶିଶେଣା ବା ଇଚ୍ଛାବତୀ) ଭଞ୍ଜବଂଶ (ମୟୂରଭଞ୍ଜ ବୋଧହୁଏ)ର କନ୍ୟା ବୋଲି ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଛି । ଆଲୋଚନା ଫଳରେ ଏଭଳି ଜନପ୍ରିୟ କଥାବସ୍ତୁର ପ୍ରଭାବ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ପଡିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିପାରେ ।

—*—

* ଶଶିଶେଣା—ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପୃଷ୍ଠା

* ପ୍ରାଚୀନ୍ ବାଙ୍ଗ୍‌ଲା ସାହିତ୍ୟର୍ ଇତିହାସ, ପୃଷ୍ଠା ୫୬୭ ।

ବିପ୍ର କୃଷ୍ଣଦାସ ଓ ଓଡ଼ିଆ ପୋଇ ସାହିତ୍ୟ

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହ ଆଲୋଡ଼ନ ଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟ, ନାଟକ, ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ, ଚମ୍ପୂ, ଚଉତିଶା, ଚଉପଦୀ, ଗୀତିକା, ପଦିଆ, ବୋଲି କୋଇଲି ଓ ପୋଇ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହର ଉଦ୍ଭବ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ପରି 'ପୋଇ' ବିଭାଗଟି ମଧ୍ୟ ଆଶାଜନକ ଭାବରେ ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପୋଇ ପ୍ରଣେତାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ବିଷୟକୁ ନେଇ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ଛୋଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଗଲେ ଅସମୀଚୀନ ହେବନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ପୋଇ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଦାସଙ୍କ ନ'ପୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରାଚୀନତମ ରଚନା ବୋଲି କେତେକ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ ଧାରଣା ଆବଶ୍ୟକ ।

ନ'ପୋଣ :—

"ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାଳକମାନଙ୍କ ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଗୋଚାରଣ କରୁଥିବା ବେଳେ ରାଧାଙ୍କ ବିରହରେ ବ୍ୟଥିତ ହେଲେ । କୌଣସି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଦରେ ପଡ଼ି ସ୍ୱାଭପ୍ରାୟ ଜଣାଇବା ଲାଗି ମନସ୍ଥ କରି ଅବସରର ଅପେକ୍ଷାରେ ରହିଲେ ।

ଦିନେ ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ କରୁଥିବା ବେଳେ ରାଧାଙ୍କ ମୋତି ମାଳାଟିକୁ ଗୋଟିଏ ଚିଲ ଅପହରଣ କରିନେଲା । ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କ ଗଞ୍ଜଣା ଭୟରେ ରାଧା ମୋତିମାଳା କଥା ଚିନ୍ତା କରି କାତର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଇତ୍ୟବସରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୋତିମାଳା ଆଣି ଦେଲେ, ମନଇଚ୍ଛା ଦ୍ରବ୍ୟ ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ମାଗିପାରିବେ ବୋଲି ସତ୍ୟ କରାଇ ନେଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନାୟାସରେ ଚିଲଟିକୁ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ରାଧାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତାମାଳା ଅର୍ପଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ 'କ୍ରୀଡ଼ାସଙ୍ଗିନୀ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ପାଇବାଲାଗି' ଅନୁରୋଧ କଲେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣି ରାଧା ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରି ନାନା ପ୍ରକାର ଧମକପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟବାଣରେ ତାଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଭର୍ତ୍ସନା ପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନକରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ବିରହଜ୍ୱାଳା ନିବାରଣର ଉପାୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ରାଧା ତାହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଧମକ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାଦପ୍ରହାର କଲେ । ରାଧାଙ୍କ ଗୋଡ଼ର ଝୁଣ୍ଟିଆ ବାଜି କୃଷ୍ଣଙ୍କ କପାଳରୁ ରକ୍ତସ୍ରାବ ହେଲା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ନିମିତ୍ତ ବୃନ୍ଦାବନରେ ମଦନ ଅର୍ଚ୍ଚନା କରି, ଶେଷରେ ମଦନଙ୍କ ଆଦେଶରେ ରାଧାନାମ ଧରି ବଂଶୀ ବାଦନ କଲେ । ବଂଶୀସ୍ୱନ ଶୁଣି ରାଧାଙ୍କର କାମଦଶା ଜାତ ହେଲା । ଦୂତୀ ରାଧାଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କଲା ଏବଂ କାରଣ ଜାଣିବା ପରେ ବିସ୍ମିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେପ୍ରକାର ଭାବନାରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବାଲାଗି ଉପଦେଶ ଦେଲା । ମାତ୍ର ଦୂତୀଙ୍କ ଉପଦେଶର ପ୍ରଭାବ ରାଧାଙ୍କ ଉପରେ ନପଡ଼ିବାରୁ ସେ ନିରାଶ ହୋଇ ପ୍ରିୟସଖୀ ରାଧାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ମତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କୁ ଗମନ କଲ । ପରଶେଷରେ ଦୂତୀଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ବୃନ୍ଦାବନର ନିକୁଞ୍ଜମନ୍ଦିରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ହେଲ ।"

ସଂସ୍କୃତର 'ପଦ୍ମ' ଶବ୍ଦରୁ ପ୍ରାକୃତରେ 'ପଉମ' ଶବ୍ଦ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏହି ପଦାରୁ ମଧ୍ୟ 'ପଦ୍ଧଆ' ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ! ଆଲୋଚନାରୁ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ସଂସ୍କୃତର 'ପଦ୍ମ'ର ଅବଲମ୍ବନରେ ଓଡ଼ିଆରେ ବିପ୍ର ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କ 'ଶଦେପଦ୍ଧଆ', କୃଷ୍ଣସିଂହଙ୍କ 'ଛପନପଦ୍ଧଆ', ବାମଦେବ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ 'ଛପନପଦ୍ଧଆ' ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ 'ଛପନପଦ୍ଧଆ', ବୀରବର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ 'ଶଦେପଦ୍ଧଆ' ଓ ବାସୁଦେବ ଦାସଙ୍କ 'ପଞ୍ଚଶପଦ୍ଧଆ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ 'ପଦ୍ଧଆ' ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ 'ଛପନପଦ୍ଧଆ' ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୨୫-୫୦ ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାସମ୍ଭବ । କାରଣ ସେ ଗଞ୍ଜାମର ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜବଂଶର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ (ଖ୍ରୀ: ୧୭୨୮-୧୭୭୬)ଙ୍କ ସଭାକବି ଏବଂ କବିବର ଚକ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପିତା ଥିଲେ । କବିଙ୍କ କୃତ 'ସୁଲୋଚନାମାଧବ' ବା 'ମାଧବାସ୍ତୁ ଚରିତ' କାବ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାରରେ ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହା 'ପଦ୍ମପୁରାଣ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ସୁଲୋଚନା ମାଧବ' ଚରିତର ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ । କବି ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର 'ପୁଷ୍ପିକା'ରେ ନିଜକୁ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ସଭାକବି ବୋଲି ସୂଚନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

" ଯଂ ଚକ୍ରେ ସ୍ୱସଭାବିଭୂଷିତମଣିଂ ରାଜନ୍ୟଚୂଡ଼ାମଣିଃ ।
ବିଦ୍ୟାସିନ୍ଧୁରସନଙ୍ଗଭୀମନୃପତିଃ ଶ୍ରୀଗାଙ୍ଗବଂଶୋଦ୍ଭବଃ ॥
ତସ୍ୟ ଶ୍ରୀବ୍ରଜସୁନ୍ଦରସ୍ୟ କୃତିନୋ ବିପ୍ରାଶିଷାଂ କାଙ୍କ୍ଷିଣଃ ।
କାବ୍ୟେ ପାବନମାଧବାସ୍ତୁଚରିତେ ସର୍ଗୋଽୟମାଦିର୍ଗତଃ ॥
(ସୁଲୋଚନା ମାଧବ କାବ୍ୟ, ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ)

କବିଙ୍କ ରଚିତ 'ଅ' ଆଦ୍ୟ ନିୟମରେ 'ଛପନପଦ୍ଧଆ' ଖଣ୍ଡ-କାବ୍ୟଟି ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ । ଯଦିଓ 'ଅ'

ଆଦ୍ୟନାସୃମରେ ବଜ୍ରନାଥ ବଡଜେନାଙ୍କ ରଚିତ 'ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ' (ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ) ଓ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କ ରଚିତ 'ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଛି, ତଥାପି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ଅପେକ୍ଷା ବ୍ରଜସୁନ୍ଦରଙ୍କ 'ଛପନ ପଦଆ'ଟି ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା । ଆଦ୍ୟନୁପ୍ରାସରେ ରଚିତ କାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ୪୦ । ୫୦ ଖଣ୍ଡି ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଲାଣି; ଏହା ମଧ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆୟାସ ସାଧ୍ୟ ରଚନା । ବିଶେଷତଃ 'ଅ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ରଚନା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଦୁରୂହ । କବି ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ତାଙ୍କ 'ପଦଆ' ରଚନାରେ ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ପାଠକ ଓ ସମାଲୋଚକଙ୍କ କୌତୂହଳର ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ କେତେକାଂଶ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"ଅଳକାବତୀର ଶ୍ରୀମୁଖ ବିମ୍ବଂ ।
ଅଳକା ସମ୍ପତ୍ତି ଇଚ୍ଛଇ ନାହିଂ ॥
ଅଳିକ ବଚନ ପଟେ ନକହେ ।
ଅଭିମାନ ଏବେ କମ୍ପାଇ ବହେ ॥
ଅମ୍ବୁଦକାଳ ହେଲେ ଜଗତର ।
ଆରୋହଣ କରେ ମୁଂ ଜଗତୀର ॥
ଆଉକଇ ଉରେ ଘନସ୍ତମୀତ ।
ଆକର୍ଷିନ କରି ଘନସ୍ତନୀତ ॥ *

କେବଳ 'ଅ' (ଆ) ଅନୁପ୍ରାସ ନୁହେଁ, 'ପ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅଜ୍ଞାତନାମା କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ଛତିଶ ପଦଆ' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । 'ପ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ରଚନାରେ ପଦଆ ସାହିତ୍ୟ କିପରି ଗୌରବଗର୍ଭକ, ରସାନୁକୂଳ, ସରସ ଓ ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଛି ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

"ପ୍ରଣୟମନେ କାନ୍ତ ଦୁଃଖୀ ହୋଇ ।
ପ୍ରିୟା ପ୍ରତିବନ୍ଧନ ଭାବ ଚିତୋଇ ॥

---

* କୋଣାର୍କ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ୩ୟ ସଂଖ୍ୟା ପୃଷ୍ଠା—୨୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ

ପୁରତେ ସଖୀକି କହେ ଏ ଭାଷା
ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ମୋର ସେ ମୃଗଦୃଶା ॥
ପରୁହରୁ ଚାଲୁ,
ପରାଣ ଗଲେ ତୁଷିବ ତାହାକୁ ॥

*   *   *

ପାରବଣିପତ ତପଖଣ୍ଡନା
ଧରମ ଦସ୍ୟାଙ୍କୁ ମହାମଣ୍ଡନା ॥
ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସେ କି ଆଣି ମନକୁ ।
ପାଳନା ନକଲା ଦାସଜନକୁ ॥
ପକ୍ଷୀଜନ୍ତୁ ଯେବେ ହୁଅନ୍ତି ମୁହିଁ ।
ପଡନ୍ତି ଉଡ଼ି ତା ପାଶରେ ଯାଇ ॥
ପାଞ୍ଚ ଥାଇ ଏହା ଅନୁବରତେ ।
ପରକଲେ ସେ ଜୀଇବି କେମନ୍ତେ ॥"

'ପଦ' ରଚନା ପରି 'ଗୀତ' ରଚନାର ସଂଖ୍ୟା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନିତାନ୍ତ ନଗଣ୍ୟ ନୁହେଁ । ସମାଲୋଚକ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ଆଲୋଚନାରେ * ଭୀମଦେବ (ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ ?) ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜକବି ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ?) ବ୍ରଜମଣି ଓ ବାଲଜୀଶରଣ ଆଦି କବିଙ୍କ 'ଗୀତିକା' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବାଲଜୀ ଶରଣ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ କବି ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କୃତ 'ନାୟକଗୁଚ୍ଛ' ଓ କେତେକ ଭଜନର ସନ୍ଧାନ ମିଳୁଛି । ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ବାଲାଜୀଶରଣଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।

---

* 'କୋଣାର୍କ' ପ୍ରଥମବର୍ଷ ତୃତୀୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ବିଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଆପଦ ସାହିତ୍ୟ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

"ଏନେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଦେ ହେବାର ଶୁଣିଂ,
ବୋଇଲ ଶୁଣିଂରେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ମୁଣ୍ଡିଂ ।
ପୂର୍ବ ଦନ୍ତୀ ଶୃଙ୍ଗ କୁମ୍ଭ ବିଦାରି,
ବାହାର ହୋଇଛି ମତ୍ତ କେଶରୀ ।
        ରମଣୀ ଶୁଣିଂଲ,
ହସି ମୋତିମାଳା ପକାଇ ଦେଲ ।

କହେ ବାଲ୍ମୀକି ଶରଣ ଏ ରସ
ପଣାରେ ହାରିଲ ଏନେ ବାଳିଶ ।
ହୋଡ଼ କରିଥିଲ ସୁରୁଷାଯୁକ୍ତ
ବୋଇଲି ବନ୍ଧୁରେ ହାରି ଏଥିତ ।
            ଉତ୍ତର ବୋଇଲ
ହସି ମୋତିମାଳା ପକାଇ ଦେଲ ।"

ଭୀମଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ଗୀତିକା ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ମୀକି ଶରଣଙ୍କ ଗୀତିକାର ଅନୁରୂପ ଅଟେ । କବିଙ୍କ କୃତ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ' ତଥା ଅନେକ ଚୌପଦୀ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭଣ୍ଡାରରେ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନରୂପେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ । କବି ଭୀମଦେବ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ'ରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟାହ୍ନଲୀଳାକୁ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ମହଲରେ ସୁପରିଚିତ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । *

ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗୀତିକାରେ କବି ନାୟକର ଉକ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୁନ୍ଦର ମନୋରଞ୍ଜକ ଶୈଳୀ ଓ ଭାବ ବିନ୍ୟାସ କରି ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କର ଅଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭାଜନ ହୋଇଛନ୍ତି ।

---

* ସନ୍ ୧୯୫୪ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ସମାଜ'ର ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ସଂଖ୍ୟାରେ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ ଓ କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

"ଅଧୋମୁଖ ଯତ୍ନଂ ହୋଇଲା ବାଳା,
ଥକାଇ ନୋହଇ ନୟନ ଡୋଳା ।
ମଦନ ପଞ୍ଚଶରେ ମତ୍ତ ହେଲା,
ଗଣ୍ଡେ ଚୁମ୍ବ ଦେବ ଧନ ବୋଇଲା ॥
ଉହୁଂ ଉହୁଂ କଲା,
କୁସୁମା ପିନ୍ଧା ଶାଢ଼ୀ ମୁଖେ ଦେଲା ॥

* * * *

ବସନ ଉହାଡ଼େ ଦନ୍ତ ଭଉଁଲା,
ମାଣିକ୍ୟ ଆଭା ପ୍ରାୟେ ପ୍ରକାଶିଲା ।
ଚନ୍ଦ୍ରମା ମୁଖରେ ହାସ ପ୍ରକାଶ,
ଅଧର ପାନକୁ ହେଲା ପ୍ରବେଶ ।
ଉହୁଂ ଉହୁଂ କଲା,
କୁସୁମା ପିନ୍ଧା ଶାଢ଼ୀ ମୁଖେ ଦେଲା ।"

ଏହିପରି ଆଲୋଚନା କଲେ, 'ବୋଲି' ରଚନାର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ 'ଅଳଙ୍କାର ବୋଲି,' 'କାଚବୋଲି,' 'ବସନ ବୋଲି' 'ବ୍ୟାଘ୍ର ବୋଲି' ଓ 'ଗୋପୀଚନ୍ଦ୍ରା ବୋଲି' ଆଦି ରଚିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗୋଟିଏ ବିଭାଗକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରୁଛି ।

'ପଦଆ' 'ଗୀତିକା' ଓ 'ବୋଲି' ପରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ପୋଈ' ରଚନା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ 'ପଚିଶ ପୋଈ,' 'ଷୋଳପୋଈ,' 'ପନ୍ଦର ପୋଈ,' 'ଚଉଦପୋଈ,' 'ବାରପୋଈ,' 'ଦଶପୋଈ,' 'ନ 'ପୋଈ,' 'ସାତପୋଈ,' ଓ 'ଛ' ପୋଈ' ଆଦିର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ 'ପୋଈ' ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ 'ପଚିଶ ପୋଈ' ଓ ଷୋଳ 'ପୋଈ' ରାମଲୀଳା ମୂଳକ, 'ପନ୍ଦରପୋଈ' 'ଚଉଦ ପୋଈ' 'ବାରପୋଈ 'ଦଶପୋଈ,' 'ନ ପୋଈ'

ଓ 'ଛ ପୋଇ' (ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ) କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ତଥା 'ସାତପୋଇ' ଓ 'ଛ' 'ପୋଇ' (ଭ୍ରମରବର ରଚିତ) ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଭଜନ ମୂଳକ ଅଟନ୍ତି ।

'ପୋଇ' ରଚନାର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି; ପୋଇଟି ଯେଉଁ ସଂଖ୍ୟା ବାଚକ ହୋଇଥାଏ, ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ସେତିକ ସଂଖ୍ୟକ ଛାନ୍ଦଥାଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦକୁ ପ୍ରଥମପୋଇ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୋଇ ଆଦି ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଏ । ତତ୍ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୋଇ (ଛାନ୍ଦ)ରେ ସେତିକ ସଂଖ୍ୟକ ପଦ ଥାଏ ।

'ପୋଇ' ଛନ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସାଧାରଣତଃ ଚଉଦଶ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଛନ୍ଦକୁ 'ପୋଇଛନ୍ଦ' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇ ଥିବାର ଉଦାହରଣ ମିଳେ । ତେଣୁ ବାଇଶ ଓ ଚବିଶ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଛାନ୍ଦକୁ "ପୋଇଛନ୍ଦ" ରୂପେ ନାମିତ କରିବା ଆପାତତଃ ଅସମୀଚୀନ ନୁହେଁ ।

ଉକ୍ତ 'ପୋଇଗ୍ରନ୍ଥ' ଗୁଡିକ ମଧ୍ୟରେ 'ପଚିଶପୋଇ'ଟି ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଛାନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ; ତେଣୁ ସେହି ପଚିଶ-ପୋଇ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଯଥାକ୍ରମରେ ପୋଇ ଗୁଡିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ଓ କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ 'ନ'ପୋଇ' ଗ୍ରନ୍ଥର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

"ପଚିଶ ପୋଇ"

ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅବଲମ୍ବନରେ ଅରକ୍ଷିତ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଦାସ ଆ: ମା: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୨୦—୪୦ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥର ମୋଟ ପୋଇ (ଛାନ୍ଦ) ସଂଖ୍ୟା ୨୫ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୋଇରେ ୨୫ଟି ଲେଖାଏ ପଦ ଅଛି ।

"ଜୟ ଅନାଦି ପୁରୁଷ ଅଜପା ଅଶେଷ
　　　　 କ୍ଷିତି ରକ୍ଷା ଅର୍ଥେ ଦେହ ଧରି ।
ବିଷ୍ଣୁ ଅଂଶେ ଅବତାର ପାଳନେ ସଂସାର
　　　　ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନରତନୁ ଧରି ।

*　　　*　　　*

"……… ସେ ପ୍ରଭୁ ଚରଣେ ଶରଣ,
ଅରକ୍ଷିତ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପଦେ ଶରଣ"।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆଲୋଚନାରୁ ଆଉ ତିନିଖଣ୍ଡି 'ପୋଇ'ର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥିବାରୁ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

କବି କୃଷ୍ଣକର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମଠାରୁ କଂସବଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି 'ପନ୍ଦର ପୋଇ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ସୋନପୁର ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ 'ଚଉଦ ପୋଇ' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ଥିବାର ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାରଙ୍କ ସଙ୍କଳିତ **Typical Selections from Oriya literture** ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟଟି ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ବ୍ରଜଗିରିଧର ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଖଣ୍ଡିଏ 'ବାର ପୋଇ' କାବ୍ୟ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

ଷୋଳ ପୋଇ:—

'ଷୋଳପୋଇ' ମଧ୍ୟ "ପଚିଶପୋଇ" ପରି ରାମାୟଣର ଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ । ସେଥିରେ ଚମ୍ପାବତୀ ନଗରର ଅନାବୃଷ୍ଟି ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଆଗମନଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଷୋଳଟି ପୋଇରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କିପରି ସ୍ୱ ପ୍ରତିଭାର ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେହିଁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ଜଣାଯାଏ ।

ଶୁଣ ସୁଜନେ ଛଚିହ କରିତ୍ତୁକ ଶାସ୍ତ୍ରଗ୍ରନ୍ଥ
ରାମାୟଣ ରାମାୟଣ ।
କଲେ ରାମାୟଣ ନାମ ରାମାୟଣ
ଶିବ କହନ୍ତି ପାର୍ବତୀ ଶୁଣ ।
ଶାସ୍ତ୍ର ଆଗେ ବାଲ୍ମିକି ସିଦ୍ଧ ବାଲ୍ମିକ
ପୁରାଣ ପୂରଣ ପରସିଦ୍ଧି ।

ନାମ ଅଟେ ଷୋଳପୋଈ ପଦ ଷୋଳପୋଈ
ଷୋଳପୋଈ ସେ ସମସ୍ତ ବଧି ।
କବି କବି ବାରବର ପଦେ ବାରବର
ବାରବର ପଦେ ବାରବର ।
ଭଞ୍ଜ ଭଞ୍ଜ ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଉପଇନ୍ଦ୍ର
ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଇନ୍ଦ୍ର 'ଇନ୍ଦ୍ରସାର" ।

ବାର ପୋଈ:—

'ବାରପୋଈ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ଯୁଗଭଞ୍ଜ' ବା 'ଯୁବଭଞ୍ଜ' (ଭଣିତାରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ନାମ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।) ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏହା କବି 'ସମ୍ରାଟ 'ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନା ବୋଲି ଦକ୍ଷିଣ ଓଡିଶାରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଖଲ୍ଲିକୋଟରୁ ସଂଗୃହୀତ, ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାଦେଶିକ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥଭଣ୍ଡାରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଖଣ୍ଡିଏ 'ବାରପୋଈ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ "ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବାରପୋଈ ଲେଖନ" ବୋଲି ଲେଖାଯାଇ ଭଣିତାରେ "ଯୁଗଭଞ୍ଜ" ବା "ଯୁବଭଞ୍ଜ" ଙ୍କ ନାମ ଦିଆଯାଇଛି । ସମୁଦାୟ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟଟି ଯମକ ଓ ଅନୁପ୍ରାସ ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ରସାଭିବ୍ୟଞ୍ଜକ ଅଟେ ।

ହେଲା ଘନାଘନ କାଳ ବର୍ଷାଙ୍କ କାଳ
ଦାମଣି ସମଣି ପ୍ରକାଶିଲା ।
ଘନ ଗଗନ ଗରଜି ଶଶିବଦନ ଭଜି
ଭାନୁ ସିତ ଭାନୁ ନଦିଶିଲା ।

*　　　*　　　*

ଝାଙ୍କି ଝାଙ୍କି ଝଞ୍ଜା ବାତ ବହିଲା ନିରତ
ଝର ଝର ନୀର ବରଷିଲା ।
ଉର ଫୁଲଶରେ କାନ୍ତରେ କାନ୍ତରେ
ମୋହରେ ମୋନାମାନ ଭସିଲା ।

ମଣ୍ଡି ମଣ୍ଡଳା ଶ୍ରବଣର ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପବାର
 ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ କ ବିରଚିଲ ॥
କହେ ଯୁଗ ଭଞ୍ଜ ଭୂପ କସ୍ତୁରୀ କଳାପ-
 ପଙ୍କ ରଞ୍ଜୁବର ପ୍ରକଶିଲ " ॥

ଦଶପୋଇ:—

"ଦଶପୋଇ" ମଧ୍ୟ ଏହି ଯୁଗଭଞ୍ଜ ବା ଯୁବଭଞ୍ଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଓ:ସି: ଗାଙ୍ଗୁଲି, ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାଜା ଦାମୋଦର ଭଞ୍ଜ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଅଟେ । "ଦଶପୋଇ"ରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିବା "ଦାମୋଦର" ଶବ୍ଦଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗାଙ୍ଗୁଲି ମହାଶୟ, ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ଦାମୋଦର ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଋତୁବସନ୍ତ ସମୟ ଅନ୍ତରସମୟ
 ପ୍ରବେଶ ଆବେଶ ଶରଚନ୍ଦ୍ର
କୁହୁ କୁହୁ କରି ପିକେ ଡାକଲେ କାମୁକେ ।
 କାମ କୋହ ଘଟାଇବା ପାଇଁ ।

*   *   *   *

ଦେଲା ପଠାଇ ସୁବାସ ନଳୀ କରେ ଧରି
 ନାଗେଶ୍ୱର କଳି ଗୁଳି କରି ।
ଉଡ ରଞ୍ଜକ ପବନ ପଡ଼ିବାରୁ ଅଙ୍ଗ
 ଈଷି କରି ଚମକଲେ ଯୁବା ।"

ସାତପୋଇ:—

କବି ସତ୍ୟବାଦୀ ଦାସ 'ପୋଇ'ର ପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖି 'ସାତପୋଇ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଜଣାଣକୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟବାଦୀ ନାମକ କବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକାଧିକ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଏକ କବି ସତ୍ୟବାଦୀଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ 'ଶବ୍ଦକାବ୍ୟ' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ଭାଷା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୈଳୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର

କଲେ 'ସାତପୋଇ'ର ଓ 'ରସକାବ୍ୟ'ର ପ୍ରଣେତା ଦୁଇଜଣ ପୃଥକ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା କରନ୍ତିଏ ।

"ଅନନ୍ତ ହେ ଦୟାକର   ସର୍ବବିଘ୍ନ ହର
ମୋ ଜଣାଣ ସେନ ଦିବ୍ୟ ଚଉ୍ତେ ।
ଅନବରତରେ ମାୟା   ଘୋଟିଅଛି କାୟା
ବିନାଶ କୃପାକର କଞ୍ଚେତେ ॥
ଆଜନମୁ ମୁହିଂ ପାପ   କରିଛି ଅମାପ
କିଛିହେବ ଲୋପଏ ଭାବୁଛି ।
ଆଜଯାଏଂ କିଛି ସୁଖ   ନାହିଂ ପଦ୍ମମୁଖ
ଦୁଃଖ ଜଳଧିରେ ମୁଂ ଭାସୁଛି ।

ଛ' ପୋଇ:—

କବି ଭ୍ରମରବର ସାମନ୍ତରାୟ 'କ' ଠାରୁ 'କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଉତିଶା ନିୟମରେ ଲିଖିତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଜଣାଣକୁ 'ଛ' ପୋଇ' ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କବି 'ପୋଇ' ନିୟମକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ସଙ୍ଗେ-ସଙ୍ଗେ ଚଉତିଶା ନିୟମର ସୁଯୋଗ କରି ଗ୍ରନ୍ଥର 'ମହତ୍ତ୍ୱ' ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

"କରି କରୁଣା ବଦନ ହେ ରାଧା ମୋହନ
ହେବି ପଦ୍ମପାଦେ ଫିକର ।
କର୍ମହୀନ ଜନମୁଂ ହେଲି ଆଜନମୁଁ
ଦୁଃଖହର ମୋର ଦରକାର ହେ ॥
ଖର ଦୂଷଣ ନାଶନ ହେ ପୀତବସନ
ତୁମ୍ଭେତ ରକ୍ଷକ ନରହର ।
ଖରତର ମୋର ଚିତ୍ତ ସୁକୃତ କଞ୍ଚିତ
ନାହିଂ ବଞ୍ଚେ ଯେହ୍ନେ ଗଜଖର ହେ ।"

ଛ' ପୋଇ:—

ବସନ୍ତ ସମୟରେ ରାଧାଙ୍କ ବିରହରେ ଆତୁର ହୋଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପୁରରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ ଅପମାନିତ ହେଲେ । ତା'ପରେ କାମଦେବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ମୋହନ ବେଣୁ ବଜାଇ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ କରି ତାଙ୍କ ସହିତ କୁଞ୍ଜବନରେ କେଳୀ କଲେ । ଏହି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ନେଇ କବି ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସ ଗୋକୁଳରାୟ ଚୂଡ଼ାମଣି 'ଛ ପୋଇ' ନାମକ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟଟି ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଭୁ ରାଧା ପାଶେ ମିଳି ମନେ ମନେ ଭାଳି
କୋମଳ ବଚନ ଧୀରେ କହି ।
ମୁଂ ଗୋ ମଦନସାଗରେ ବୁଡ଼ିଲି ଗର୍ଭରେ
ବାରେ ପ୍ରତିକାର କର ସହି ।

*　　*　　*　　*

ଏତେ ବୋଲି ଦେବରାଜ ଛାଡ଼ି ସବୁ ଲାଜ
ରାଧାର ପାଦ ଧଇଲେ ଯାଇ ।
ସେ ଯେ ଅତି ମାନମତି ଯେ ମୋର ଯୁବତି
ପାଳନ୍ତି ଲତେ ପ୍ରହାରେ ନେଇ ।"

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ନ' ପୋଇ' ନାମକ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟଟି ଅନ୍ୟତମ କୃଷ୍ଣଲୀଳାମୂଳକ 'ପୋଇ' ଗ୍ରନ୍ଥ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିରହରେ କାତର ହୋଇ; ନ ବକ, କାତର, ତନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଭୂତ ଆଦି ବେଶ ହେଲାପରି ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭୀର ପ୍ରାପ୍ତି ଆଶାରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ କୌଶଳର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କବି କୃଷ୍ଣ ଦାସ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କ ଗୌଡ଼ୀୟ ମତବାଦର ଯେଉଁ ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଲୀଳା ବୃନ୍ଦାବନ ଦେଶରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ 'ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ' କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉପାସନା ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେ ହେଁ ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣଙ୍କ ପ୍ରାଣମୂର୍ଚ୍ଛା ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଏ ଦେଶରେ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଓ ତତ୍‌ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାବ୍ୟଧାରାର ପ୍ରଖର ସ୍ରୋତ ବହିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ଏକନିଷ୍ଠ ପିତୃସତ୍ୟ ପରିପାଳକ ସତ୍ୟସନ୍ଧ ଏକପତ୍ନୀବ୍ରତ ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ଓ ସୀତାଙ୍କ ପରି ସତୀ ସାଧ୍ୱୀ ଆଦର୍ଶ ଦେବୀଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ କାବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ବୃନ୍ଦାବନର ନିକୁଞ୍ଜ କାନନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଶ୍ରମ୍ଭ ପ୍ରେମାଳାପ ତଥା ଷୋଳସହସ୍ର ଗୋପକାମିନୀଙ୍କ ମେଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ବର୍ଣ୍ଣିତ କାବ୍ୟ ପାଠ କରିବା ଲାଗି ଜନତାର ଅଭିରୁଚି ତଥା ଅପୂର୍ବ ଉତ୍ସାହ ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ପାଠକମାନଙ୍କର ଅଭିରୁଚି ଅନୁଯାୟୀ ଏ ଦେଶର କବିମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ ମୂଳକ ରଚନାରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭଣ୍ଡାରକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲେ ।

ସେହି ପରମ୍ପରାରେ ତଲ୍ଲୀନ ହୋଇ ବିପ୍ର କର୍ଣ୍ଣଦାସ 'ନବପୋଇ' ନାମକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାତ୍ମକ ଏକ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ରଚନା କଲେ । କର୍ଣ୍ଣଦାସ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧ କବି ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ପରି ଆଦିରସ ନଗ୍ନରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏପରି ମଧ୍ୟ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ କାମାତୁର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରଣୟଭିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅତି ସଂଯତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

"ଆଜର ଦିବସ ହେବ ମୋତେ ଯଶ
ଭେଟିଛି ତରୁଣୀ ଶିରୋମଣି ।
କାମୀ କାମ ଅଙ୍ଗୀ ଯାହା ମଗାମଗି
ଫେଡ଼ିକ କରିବ ପୀନସ୍ତନୀ !"

(ନବପୋଇ, ଚକ୍ରପୁରପ୍ରାନ୍ତ—୪ର୍ଥ ପଦ)

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରସ୍ପର ନିବିଡ଼ ଆଶ୍ଳେଷରେ ଏକ ଅଙ୍ଗ ହୋଇଯିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ କବି ନିଜର ଭାଷାର ଶାଳୀନତା ରକ୍ଷା କରିବାରେ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।

"କନକ ନିର୍ମିତ ଘନେ କି ଜଡ଼ିତ
ଗଙ୍ଗା ସାଗର କି ମିଶାମିଶି ।
ବେନି ମନଚାପ ଯେଣେଣ କନ୍ଦର୍ପ
ପଳାବନେ ମନସୁଖେ ରସି ।
କୁଚରେ କଜ୍ଜଳ କମଳେ ଭ୍ରମର
ବେନି ଅଙ୍ଗ ଯେକ ନିବିଡ଼ରେ ।
ବିପ୍ର କଣ୍ଣଦାସ ଭଜେ ପ୍ରୀତିବାସ
ହୀନ ଦାସ ସେବେ ନିରନ୍ତରେ ।"
(ନବମ ପୋଇ—୮ମ, ୯ମ ପଦ)

କବି ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟଟିର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ମାତ୍ର ଚୁମ୍ବନ, ନଖକ୍ଷତ, ଦନ୍ତଘାତ ଆଦି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି; ଅନ୍ୟଥା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସେ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ନାହାନ୍ତି ।

"ରଖ ବା ନରଖ ମୁଁ ତୋ କିଣା ଲୋକ
ଚୁମ୍ବ ଦେଇ କାମ ଭୟ ଖଣ୍ଡ ।
ଅଙ୍ଗେ ନଖକ୍ଷତ ଗଣ୍ଡେ ଦନ୍ତଘାତ
ଉରଜେ ଲଗାଇ ଭୁଜେ ଛନ୍ଦ ।"
(୪ର୍ଥ ପୋଇ —୩ୟ ପଦ)

କବି କଣ୍ଣଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରୀତି ସମାଜରେ ଖୁବ୍ ଆଦରର ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉ ନଥିବାରୁ, 'ନ'ପୋଇ'ର ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମୁଖରେ କବି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ପ୍ରକାର ଅସମ୍ମାନ ଜନକ ଆଚରଣ ନିମିତ୍ତ ଭର୍ତ୍ସନା ବାକ୍ୟ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ତାହା ଦ୍ୱାରା ସେ ସମୟରେ କେବଳ ଲୌକିକ ପରକୀୟା ପ୍ରୀତି କାହିଁକି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରୀତି ମଧ୍ୟ

ସମାଜ ଜନ୍ଦଗାସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହେଉଥିବାର ସୂଚନା ମିଳୁଛି ଏବଂ ପରପୁରୁଷର ପ୍ରେମଭିକ୍ଷା ବେଳେ ବିବାହିତା ନାରୀର ମନରେ କି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, କବି ତାହା ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।

"ଚାଲୁ ଝମ ଝମ — ହସୁ ଦମଦମ
ଚମ ଚମ କଲୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ।
× × ×
ଚକରେ ଗୃହିଣୀ — ବୁଦ୍ଧି ନ ବଳଇ
ନିଶ୍ୱାସ ବହଇ ଘରୁଛରେ ॥
କାତରେ କମ୍ପଇ — ନିଷ୍ଠୁରେ କହଇ
ସେ ବୁଦ୍ଧି ହୋଇଲା କାହୁଁ ତୋରେ ॥
× × ×
କି କହିବା ତୋତେ — କସ ଲଜ ମୋତେ
ଶୁଣିଲ ଅଭାଗ୍ୟ ମୋର ସେନ୍ହ ।
ଦିବ୍ର କଣ୍ଠୁଦାସ — ଭଜେ ପୀତବାସ
(ରାଧା) ମୁଣ୍ଡ ପୋତି ଗଣ୍ଡେ କର ଦେଇ ॥"
(ତୃତୀୟ ପୋଇ—ଷଷ୍ଠ, ୭ମ ଓ ୯ମ ପଦ)

କେବଳ ସେତିକ ନୁହେ, ଶ୍ରୀରାଧା ଯେ ଆଭିଜାତ୍ୟ ଘର ବୋହୂ ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ପ୍ରକାର ପ୍ରେମ ସମ୍ଭାଷଣରେ ତାଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱରେ ବାଧା ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେ 'ଗଗନର ଚାନ୍ଦ'କୁ ଧରିବା ପାଇଁ ତଥା 'ପବନକୁ ଫାନ୍ଦ'ରେ ଧରି ରଖିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି; ଏହା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମୁଖରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚାଇଛନ୍ତି ।

"ନାନା ଛଳ ହୋଇ — ମୋହିନୀ ଲଗାଇ
ବଳେ ହରି ନେଉ ପରନାରୀ ।
ପବନକୁ ଫାନ୍ଦ — ଗଗନର ଚାନ୍ଦ
ସେହା ନେଉ ଅଛୁ କରେ ଧରି ॥"
(ପଞ୍ଚମ ପୋଇ—୪ର୍ଥ ପଦ)

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ, ଶ୍ରୀରାଧା ବଂଶୀସ୍ୱନ ଶୁଣି କୃଷ୍ଣଗତ-ମନା ହୋଇ ଏକାନ୍ତ ମିଳନ ନିମିତ୍ତ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଥିବା ବେଳେ କବି ଦୂତୀ ମୁଖରେ କୁଳବଧୂଆଷୁଣୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇବାକୁ ଆଦୌ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି ।

"ପଲଙ୍କେ ନରହୁ ଘରି କୁଳବଧୂ,
କାହିଁ ରଖିଅଛୁ ତୋର ମତି ।

× × ×

ଶୁଣିଣ ଦୂତିକା ହୋଇଣ ଚାଟିକା
ଗାଲେ ହସ୍ତ ଦେଇ କହୁଅଛୁ ।

ନବ କୁଳବତୀ ପତି-ପ୍ରାଣା-ସତୀ
କାହୁଂ ତୋ ପ୍ରେମ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଫୁରୁଅଛୁ ।

କୁଳରେ କଳଙ୍କୀ ହୋଇବୁରେ ସଖି !
କି ବୋଲି ବୋଲିବେ ଗୋପଲୋକେ ।।"

(ସପ୍ତମ ପୋଇ—୭ମ ଓ ୮ମ ପଦ)

ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ ଛ'ପୋଇ ଓ କଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କ ନ'ପୋଇ —

ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସଙ୍କ 'ଛ'ପୋଇ' ଓ କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ 'ନ'ପୋଇ'ର ବିଷୟ-ବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଏକ ବୋଲି ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ପାଠରୁ ସୂଚନା ମିଳେ । ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଠାରୁ ଅପମାନ ପାଇବା ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବେଣୁବାଦନ ଓ ବେଣୁସ୍ୱନ ଶୁଣି ଦୂତୀ ସହିତ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଲାଗି ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ ଆଗମନର ବିଷୟବସ୍ତୁ ରହିଛି । ଯମୁନା କୂଳରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଠାରୁ ଅପମାନିତ ହୋଇ କାମଦେବଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ପରେ ତାଙ୍କ ନାମ ଧରି ଉଚ୍ଚାଟନ ନିମିତ୍ତ ବଂଶୀବାଦନ କରିବା ବିଷୟ 'ନ'ପୋଇ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଏବଂ 'ଛ'ପୋଇ'ରେ ରାଧାପୁରରୁ ପାଦପ୍ରହାର ଦ୍ୱାରା ଅପମାନିତ ହେବା ପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ରାଧାନାମ ଧରି ବଂଶୀବାଦନ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟଥା

ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ଆଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ପାଠମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ସମାନତା ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

"ମଦନ ଆରତେ ଦେବ ଗୋପୀନାଥ
ରାଧାମନ୍ଦିରେ ମିଳିଲେ ଯାଇ ।
(ଛ'ପୋଇ)

× × ×

ବିସ୍ମରଣ ଚିତ୍ତେ ମଦନ ଆରତେ
ଧୀରେ ଯାଇ ପାଶେ ମିଳି ।
(ନ'ପୋଇ)

× × ×

ରଜନୀ ପାହିଲେ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ
ଅବଶ୍ୟ ଏଥି ହୋଇବ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ।
ସମ୍ପଦ ସରିବ ସମସ୍ତେ ମରିବ
ତୋହ ଯୋଗୁଂ ନାଶ ଯିବ ନନ୍ଦ ।।
(ଛ'ପୋଇ)

× × ×

ଦୁଷ୍ଟ କଂସ ରାଜା ବଡାଇ ଚିରଜା
ଜାଣିଲେ ସେ ଘର ନେବ ବନ୍ଧି ।
ନନ୍ଦକୁ ଧରିବ ସମ୍ପଦ ସାରିବ
ତୋର ଯୋଗୁଂ ନାଶ ଯିବ ମୁହିଁ ।।"
(ନ'ପୋଇ)

'ଛ'ପୋଇ'ର ପ୍ରଣେତା ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସ, ପଞ୍ଚସଖା ଅଚ୍ୟୁତ ନୁହନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱରଚିତ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟରେ ନିଜ ନାମ ଅଚ୍ୟୁତ ଗୋକୁଳ ରାୟ ଚୂଡ଼ାମଣି ବୋଲି କେତୋଟି ସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଏହାଙ୍କ ଭାଷା ଖୁବ୍ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହାଙ୍କ ସମୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ କଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କ 'ନ'ପୋଇ'ର ପ୍ରଭାବ ଏହାଙ୍କ ରଚନାରେ ପଡ଼ିଥିବା ସମୀଚୀନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ ସମୟ—

କଣ୍ଠଦାସ ବୋଲି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମ ହେବା ଅସମୀଚୀନ ପର ବୋଧହୁଏ । ଏହା 'ନୀଳକଣ୍ଠ' ନାମଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଡାକ ନାମ ହେବ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ, ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ 'ଶବ୍ଦେପଦ୍ଧଆ'ର ଲେଖକ ନୀଳକଣ୍ଠ ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି, ତାଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ କଣ୍ଠ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳୁଛି * । 'ଖାଡ଼ଙ୍ଗା' ପଦବୀଟି ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଦବୀ ହୋଇଥିବାରୁ ତଥା କବି ନିଜ ନାମକୁ ଭଣିଲେ 'ନୀଳକଣ୍ଠ ଭୂମିଦେବ' ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ 'ନ'ପୋଈ'ର ପ୍ରଣେତା ବିପ୍ର କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନିତ କରାଇବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ।

ଏତତ୍ ବ୍ୟତୀତ 'ରାମାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା' ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା 'ବିପ୍ର ନୀଳକଣ୍ଠ' ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ 'ନ'ପୋଈ'ରେ ବ୍ୟବହୃତ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ ପରି ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦର ସମାବେଶ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ନକଲ ସମୟ ଶକାବ୍ଦ ୧୭୪୯ ବା ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୮୨୭ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାର ମୂଳରଚନା ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ 'ନ'ପୋଈ', 'ଶବ୍ଦେପଦ୍ଧଆ' ଓ 'ରାମାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥର ଲେଖକ ଯଥାକ୍ରମେ କଣ୍ଠଦାସ, ନୀଳକଣ୍ଠ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା (କଣ୍ଠ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା) ଓ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କୁ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହେବାଯାଏ ଚିହ୍ନିତ କରାଯିବାରେ ଅସମୀଚୀନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ନ'ପୋଈ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ମିଳୁଥିବା ପ୍ରମାଣ ବଳରେ ତାଙ୍କର ଆନୁମାନିକ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଧାରଣା ଦିଆଯାଇପାରେ ।

---

* 'କୋଣାର୍କ' ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ୩ୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ରଚୟିତା ଦାଶରଥି ଦାସ ନିଜ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ନାମ 'କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଁ' ବୋଲି ସ୍ୱରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଦ୍ୱିତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ଷଷ୍ଠ 'ବୋଲି' ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । *

'ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ପଦେ ସେବି'

× × ×

'କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଚରଣ ଆଶ୍ରୟେ ।
ଦାଶରଥି ଦାସର ଯେ ସ୍ଫୁରିତ ହୃଦୟେ ॥'
'ଶ୍ରୀଗୁରୁ-କଣ୍ଠଦାସ ଚରଣ ପ୍ରସାଦୁ' । ଇତ୍ୟାଦି

ଦାଶରଥି ଦାସ ଖ୍ରୀ ଅ ୧୭୧୭।୧୮ରେ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥର ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରି ତହିଁରେ ନିଜର ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଦାସରଥି ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ଓ 'ନି'ଘୋଣ୍ଟ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ବିପ୍ର ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ବା ବିପ୍ର କଣ୍ଠଦାସ ଏକବ୍ୟକ୍ତି ଆପାତତଃ ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

'ବ୍ରଜବିହାର'ର ରଚନା ସମୟକୁ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କୁ ଅନ୍ୟୁନ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିଲେ, ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସଙ୍କୁ ଅନ୍ତତଃ ୫୦।୬୦ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ରୂପେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିବେ । ଅନ୍ୟଥା ତାଙ୍କ ଚରଣକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି କେବେହେଲେ ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜବିହାର' ପରି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାରେ ମନ ବଳାଇ ନଥାନ୍ତେ ! ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ବା କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ ଅ: ୧୬୫୦ରୁ ଖ୍ରୀ ଅ: ୧୭୨୦ ମଧ୍ୟରେ ହେବା ସମ୍ଭବ ବୋଲି କହିଲେ ଅଯୌକ୍ତିକ ହେବ ନାହିଁ ।

---

* 'ନବଜୀବନ' ୪ର୍ଥ ବର୍ଷ ୧୦ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ବ୍ରଜବିହାରର ରଚୟିତା ଦାଶରଥି ଦାସ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଦାଶରଥି ଦାସ ଉପରେ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସମୃଦ୍ଧି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବଦାନ୍ୟ ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କ ଅତୁଳନୀୟ ଦାନ ଦେଶପକ୍ଷରେ ଅଶେଷ ଗୌରବର ବିଷୟ । ଆଜକାଲି ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ରୂପେ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ପରିଚିତ, ସେହି ଉନ୍ନତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ବଦାନ୍ୟତା ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କାରଣ ଥିବାର ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ରାଜା, ଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିଏ ଉନ୍ନତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖାଇ ସ୍ୱବଂଶର କୀର୍ତ୍ତିଗାନ କରାଇଲା ପରେ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖାଇ-ବାରେ ବ୍ୟଗ୍ରତା ପ୍ରକାଶ କରି ଅଧିକକ୍ଷମ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନରେ ତତ୍ପର ହେଲେ । ଏପରି ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ପରମ୍ପରା ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଦରବାରରେ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସ୍ଥାନ ଅଲଂକୃତ କରି କେତେଖଣ୍ଡି ସରସ ଭାବଗର୍ଭକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ରାଜବଂଶ ମଧ୍ୟରେ ଘୁମୁସରର ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ (କବିସମ୍ରାଟ୍), କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଘନ ଭଞ୍ଜ ଓ ଦିନକୃଷ୍ଣ ଭଞ୍ଜ ଆଦି ରାଜାମାନେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଣ୍ଡାରକୁ ପୌରାଣିକ ଓ ସାମାଜିକ କାବ୍ୟ ତଥା ଅଳଙ୍କାରାଦି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦାନ କରି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଟିକାଲି ରାଜବଂଶର ଯଦୁମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର, କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରାଦି ରାଜକବିମାନଙ୍କର ଦାନ ମଧ୍ୟ ଅତୁଳନୀୟ । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଏ ଦୁଇଟି ରାଜବଂଶ ବ୍ୟତୀତ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି, ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି, ଆଠଗଡ଼ (ଗଞ୍ଜାମ) ଧରାକୋଟ, ଖଲ୍ଲିକୋଟ, ଚିକିଟି ଓ ଜଳନ୍ତର (ଶେଷୋକ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଦୁଇଟି ବର୍ତ୍ତମାନ

ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ) ଆଦି ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ, ମଧ୍ୟ କମ୍ ନୁହେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜବଂଶର କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଗତି ହୋଇଛି ତାହା କାଳ କାଳକୁ ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ । ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ କେବଳ 'ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ Mr. A. Vadivelu; The District Manuals, Hunters's Gazetteer of India, ତଥା ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର କେତେକ ନଥିପତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଉକ୍ତବଂଶର ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଇତିହାସ "The Aristocracy of Southern India" ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚକ ଭେଡ଼ିଭେଲୁ କେତେକ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

"The first member of the family of whom anything is known is Maruva Harigopal, × × × But it is said that he belonged to the family of Rana of Marwar and that he was in the house of Mukunda Prasad, the brother of Rana. × × × He was intimated with them and became fascinated with the beauty of Ratnamani. the younger daughter of Mukunda Prasad, × × × Tradition says a big serpent emerged from the trunk of a huge banyan tree, swallowed him (Horigopal) and threw him up again He lost consiousness for some time, and when he had regained it the serpent said that it was 'Sankanath' that under the orders of the Siva Mahadeva it had given birth, to

him that he was its sow .that his 'gotrom' there after so should be 'Nageswara' and that he could marry the younger daughter of Mukunda Prasad at Bateswar near puri in the Dekhan. The servent further added that the grand son of Harigopal would become the Rajah of Dekhan". *

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ, ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ହରିଗୋପାଳ ରାଜପୁତନାରୁ ଆସି ପୁରୀ ନିକଟସ୍ଥ ବଟେଶ୍ୱର ନିକଟରେ ସ୍ଥିତ ରାଣୀବଂଶର ଜେମା ରତ୍ନମଣିଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ପୌତ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ କାଳୀପ୍ରସାଦ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜ୍ୟର ସଂସ୍ଥାପକ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ।

ଏହି ବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେତେଜଣ ରାଜା ଓ ରାଜକୁମାର, ସ୍ୱପ୍ରତିଭା ବଳରେ ହେଉ ବା ସଭାପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ହେଉ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ-ଭଣ୍ଡାରକୁ କେତେଖଣ୍ଡି ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦାନକରି ଅମର ହୋଇଛନ୍ତି । ସମୟାନୁକ୍ରମେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥକାର (ରାଜକବି) ଓ ତାଙ୍କ ରଚନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ :—

ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପୌତ୍ର ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୧ମ)ଙ୍କ ପୁତ୍ର ତଥା ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ପଞ୍ଚବିଂଶତ୍ତମ ରାଜା ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ 'ରାଧାଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀବ୍ରତ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ରଚନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମୋଟ ପଦ ସଂଖ୍ୟା ଏକଶହ ଆଠ । କବି ମର୍ଦ୍ଦରାଜ 'ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ'ରୁ କଥାବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ବ୍ରତଟି ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକରୁ ମିଳେ ।

"ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣରେ ଭକ୍ତ ଧରଣୀ
ଶେଷଙ୍କୁ ପୁଚ୍ଛନ୍ତି ଶୁଭ କରଣୀ ॥

---

* The Aristocracy of South India by Vadivelu Published in 1905. Page—51

ହେ ଦେବ ସର୍ବଜ୍ଞ ସର୍ବ ଭୁବନ
ବୃଷଭାନୁ ସୁତା କଥା ପାବନ ।
ଜନ୍ମବଧି କହ କେଉଁ ତିଥିରେ
ବ୍ରତ କବା ପଜା ବଧି ସେଥିରେ ॥"

ଗ୍ରନ୍ଥକାର ରାଜକବି ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତିକା ରଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ସୁନ୍ଦର ରୂପେ ଫୁଟି ଉଠିଛି । କବି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧିକାଂଶ ପଦରେ ଅନ୍ତ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ସଂଯୋଗ କରି ନିଜ କବି-ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଯେ ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପ ରାଧିକା ।
ସର୍ବ ରୂପରୁ କୃଷ୍ଣର ଅଧିକା ॥
କୋଟି ରତି ରମା ହାରି ବଲ୍ଲଭା ।
ଜିଣି ଶୋଭନା ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭା ॥
ଗୋପବାଳା ସେବିଥାନ୍ତି ପାଶରେ ।
କୃଷ୍ଣ ମୋହିନୀ ସେ ରାମ ରସରେ ॥
ଅକଳଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଲପନା ।
ଆଲୋକନେ ଶ୍ୟାମା ମଦନୋପମା ॥
ତପ୍ତହେମ ପ୍ରଭା ନୀଳକୁନ୍ତଳା ।
ବିଦ୍ଧମଲ୍ଲୀ ଗୁଚ୍ଛ-ଚୂର୍ଣ୍ଣ-କୁନ୍ତଳା ॥
ଶରଦ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ବିଚକ୍ଷଣା ।
ନୃତ୍ୟ ତା ଚକୋରୀ ଚଞ୍ଚଳେକ୍ଷଣା ॥
ଗୁରୁ ନିତମ୍ବନେ ମୁକ୍ତାମାଳିକା ।
ଭୂଷିତା ନାନା ଭୂଷଣେ କାଳିକା ॥
ସର୍ବଲାବଣ୍ୟ ମୁଗ୍ଧାଙ୍ଗୀ ଆଦରି ।
କୃଷ୍ଣକୁ ସର୍ବାବୟବ ସୁନ୍ଦରୀ ॥
କୃଷ୍ଣ ପାଶ ସ୍ଥିତା ନିତ୍ୟାନୁଗ୍ରହା ।
ବିଶେଷେ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମୈକ ବିଗ୍ରହା ॥"

ପ୍ରାଚୀନକାଳର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପରି କବି ରାଜସିଂହ ମଧ୍ୟ 'ରାଧାଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀବ୍ରତ'ରେ ନିଜର ବଂଶ ପରିଚୟ ଓ ସମୟର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ।
ସ୍ଥାପିତ ମନୋହର କୃଷ୍ଣ ଦେବ ॥
ନିର୍ମଳ ଝରରେ ସେ ପ୍ରଭୁ ପାଶରେ ।
ତାଙ୍କ ନାତି ରାଜସିଂହ ଦାସରେ ॥
× × ×
ଶକାବ୍ଦ ଷୋଳଶ ଛଅଷଠିରେ ।
କାର୍ତ୍ତିକମାସ ଶୁକ୍ଳ ଚଉଠିରେ ॥"

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ପିତାମହ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ନିର୍ମଳଝରର ନିକଟରେ ଏକ ମନୋରମ କୃଷ୍ଣ ବିଗ୍ରହ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଶକାବ୍ଦ ୧୬୬୬ କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ ତିଥିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୪୪ ନଭେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖ ମଙ୍ଗଳବାର * ଦିନ ରାଧାଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ ରଚନା ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଅନିରୁଦ୍ଧ ଛୋଟରାୟ —

ପୂର୍ବାଲୋଚିତ ରାଜସିଂହଙ୍କ ପ୍ରପୌତ୍ର (great grand son) ତଥା ମଦନ ଗୋପାଳ ଛୋଟରାୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅନିରୁଦ୍ଧ ଛୋଟରାୟ 'କୃଷ୍ଣ-ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ବ୍ରତ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମାତ୍ର ୭୪ (ଚୌସ୍ତରି) ପଦରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଅନିରୁଦ୍ଧ ଛୋଟରାୟଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତିର ସମୟ ହେଉଛି ଶକାବ୍ଦ ୧୭୭୦ ବା ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୮୪୮ ଶ୍ରାବଣ ।

"ଶକାବ୍ଦ ଷୋଳଶ ସତୁରି ଶ୍ରାବଣରେ ।
ଏ ଗୀତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣରେ ॥
ସତୁରି ପଦ ସଂଯୁକ୍ତ ବେଦ ଚରଣରେ ।
ବିଶେଷେ ପୂରିତ ହେ ଗୋବିନ୍ଦ ଗୁଣରେ ॥"

ଇତି ଶ୍ରୀ ବୃହଦ୍ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣେ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ କଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

* Indian Ephemeries Vol. VI, Page--291

ଗ୍ରନ୍ଥକାର ବ୍ରତକଥାର ଶେଷରେ ନିଜର ପ୍ରପିତାମହ (great grand father)ଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସ୍ୱବଂଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାର ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ରୂପରେ ।
ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ପ୍ରଭୁ ତାଙ୍କ ମଣ୍ଡପରେ ॥
ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ନୃପବର ।
ଜ୍ୟେଷ୍ଠସୁତ ରାଜସିଂହ ସେ ଭ୍ରମରବର ॥
ନାତି ମଦନ ଗୋପାଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟଙ୍କର ।
ସୁତ ଅନିରୁଦ୍ଧ ଦାସ ନେତ୍ର ସୁଖକର ॥
ସ୍ଥିର ପୁରୁଷ ଅଛନ୍ତି ସେ ପ୍ରଭୁ ସେବାରେ ।
ରସିଲେ ଭ୍ରମରବର କୃଷ୍ଣ ପରିବାରେ ॥"

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୧ମ)ଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜସିଂହ ଏବଂ ରାଜସିଂହଙ୍କ ପୁତ୍ର ମଦନଗୋପାଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅନିରୁଦ୍ଧ ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ କୃଷ୍ଣଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରତକଥା ଲେଖିଥିଲେ । ମଦନଗୋପାଳଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ ପଦବୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରି ନଥିଲେ କିନ୍ତୁ Mr. A. Vadivelu ଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ Aristocracy of Southern India" ନାମକ ପୁସ୍ତକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜସିଂହଙ୍କ ପରେ ମଦନ ଗୋପାଳ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନଳିନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ଲବଣ୍ୟନିଧି' ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୨ୟ)ଙ୍କ ରଚିତ 'ବୈଶାଖ ମହାତ୍ମ୍ୟ'ର ରାଜବଂଶ ଇତିହାସ ପ୍ରକରଣରେ ମଦନଗୋପାଳଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ନ ଥିବାରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହ ସ୍ୱତଃ ଉଠିଥାଏ ମାତ୍ର ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଶାରଦ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବାଇକୋଳି ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଠାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମଦନଗୋପାଳ ଅଳ୍ପ କେତେଦିନ ଲାଗି ରାଜସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରେ ନଳିନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ନୀଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ :—

ମଦନଗୋପାଳ ଛୋଟରାୟୁଙ୍କ ଅନ୍ତେ ନୀଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାବ୍ୟ କବିତାର ଆଲୋଚନାରେ ମନ ବଳାଇ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ଲାବଣ୍ୟନିଧି' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଚଉଷଠି ଛାନ୍ଦରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ରସନିଧି ନାମକ ଏକ ସ୍ୱର୍ଗ ଅପ୍ସରା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆଦେଶକୁ ଅବଜ୍ଞା କରି ଚିତ୍ରସେନ ଗନ୍ଧର୍ବ ପ୍ରେମରସରେ ଭୋଳ ହୁଅନ୍ତେ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଭିଶାପରେ ଅପ୍ସରା ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁରର ସିନ୍ଧୁନଗ୍ରର ରାଣୀ ପ୍ରେମାବତୀଙ୍କ କୋଳରେ ଲାବଣ୍ୟନିଧି ନାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି, ବଙ୍ଗଦେଶର ରାଜକୁମାର ସୁଧାକରଙ୍କ ସହିତ ସଂସାର ଭୋଗ କରିବା ବିଷୟ 'ଲାବଣ୍ୟନିଧି' କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ମଙ୍ଗଳ ଗୁଜ୍ଜରୀ', 'ଶଙ୍କରାଭରଣ', 'ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ', 'କଳସା', 'ରସକୋଇଲି', 'କଲ୍ୟାଣ ଆହାରୀ', 'ପଛେଇ ମଞ୍ଜରୀ', 'ଚକ୍ରକେଳି', 'ନଳିନୀଗୌଡ଼ା', 'ଆଷାଢଶୁକ୍ଳ', 'ଚୋଖି', 'କଳହଂସ କେଦାର' ଆଦି ଅନେକ ରାଗ ରାଗିଣୀରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ଲାବଣ୍ୟନିଧିର ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ ନାୟକର ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କବି ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ବିଷ୍ଣୁ ଦାସଙ୍କ 'ଲୀଳାବତୀ' ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' ଅନୁକରଣରେ 'ଲାବଣ୍ୟନିଧି' କାବ୍ୟଟି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଲୀଳାବତୀ, ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଓ ଲାବଣ୍ୟନିଧିର ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ କିୟଦଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ନଟ ମୁଖେଁ ଶୁଣି ନଟୀ ଇସିତେ ହସିଲା,
ଆଉ କଥାନ୍ତରକୁ ସେ ଚରିତ ରଞ୍ଚିଲା ।
ଲୋମପାଦ ଋଷିସିଙ୍ଗ ଚରୁ ଦଶରଥ,
ଯଜ୍ଞ ପୁରୁଷ ବାହା'ର ଚରୁସ୍ଥାଳୀ ହସ୍ତ ।
ସାତଶ ତେପନ ରାଣୀ ଆଣି ଭଗ କଲା,
ଦଶରଥ ହାତରେ ପାୟେସ ନେଇ ଦେଲା ।
ରଘୁନାଥ, ଭରତ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ଶତ୍ରୁଘନ,
ଚାରି କୁମାର ଜନମ ବାଳଲୀଳା ମାନ ।

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଯଜ୍ଞରକ୍ଷା ତାଡ଼କା ମାରଣ,
ବାହୁ ସୁବାହୁ କ୍ଷେପଣ ଅହଲ୍ୟା ତାରଣ ।
ଧନୁଭଙ୍ଗ ସୀତା ବିଭା ତିନି ଭାଇ ବିଭା,
ବିନାଶିବା ବାଟେ ପର୍ଶୁରାମର ପ୍ରତିଭା ।
ଯୁବରାଜ ସମୟେ ବନକୁ ଯିବା ଦେଖି,
ସଭାଯାକ ଶୋକେ ଲୁହେ ପୂରାଇଲେ ଆଖି ।
ବିପିନ ଗମନ ଦଶରଥର ନିଧନ,
ଭରତ ରାମକୁ ଆଣି ଯିବାର ବିଧାନ ।
ଚିତ୍ରକୂଟ ବାଟେ ପଞ୍ଚବଟୀ ବନଗୃହ,
ଖର ଦୂଷଣ ତ୍ରିଶିରାସୁର ପ୍ରାଣ ନାଶୀ ।
ଛେଦିବାର ସୂର୍ପଣଖା ନାଶିକା ଶ୍ରବଣ,
କ୍ରମେ ବାଳୀ ନାଶ କରି ସମୁଦ୍ର ତରଣ ।
ମହାଯୁଦ୍ଧ ସଙ୍କୁଳ ସୁବଳ ତଳେ ରହି,
ନାଗପାଶ ବନ୍ଧ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ଛେଦ କରି ।
ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶକତି ଶରେ ପଡ଼ିବା ଦେଖିଲେ,
ହାହାକାର ହୋଇ ସର୍ବେ ରୋଦନେ ବୁଡ଼ିଲେ ।
ଲଲାଟେ କର ମାରିଲେ ମୂର୍ଚ୍ଛା କେ ପଡ଼ିଲେ,
ହନୁମାନ ମହାମେରୁ ଆଣିମା ଦେଖିଲେ ।
ରାବଣ ନାଶନ ରାମ ରାଜ୍ୟ ଅଭିଷେକ,
ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଲଭିଲେ ଆନନ୍ଦ ଅନେକ ।
(ଲୀଳାବତୀ ନବମ ଗ୍ରନ୍ଥ ୫୩—୬୫ ପଦ)
ଏହିକାଳେ ଜାନକୀ ବୋଇଲା ନେଇ କୁଞ୍ଜ,
ନେଇ କୁଞ୍ଜନ୍ତେ ଚଳିଲା ସେ ମଯୂରା ସମାଜ ।
ଶୁଣି ଲୋମୋଦ୍‌ଗମ ଜନେ ଲୋମପାଦ ବୋଲେ,
ଜରଡା ରଡାରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଆସି ହେଲେ ।
× × ×
ଅଭିରାମ ଶ୍ରୀରାମ ସୁଭରତ ଭରତ,
ସଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ହୋଇଲେ ଜାତ ।
× × ×

ସୁବାହୁ ସୁବାହୁ ତଳେ ମାରି ମାରୀଚକୁ,
ଆକାଶରେ ଶରେ ଉଡ଼ାଇଲେ ସେ ଯଶକୁ ।
ପଥରେ ପଥରେ ନାରୀ କରି କଲେ ମୋଦ,
ଦାସ ବତ୍ସଳ ଦାସରେ ଧୂଆଇଲେ ପାଦ ।

× × ×

ବୀରଯୂଥେ ବୀରଯୂଥେ ବଧ ବିସ୍ତରିଲେ,
ଅମଳାନ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣରକୁ ପାଇଲେ ।

× × ×

ହେମ ସାରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରେ ଲଙ୍କା ଦଣ୍ଡଧାରୀ,
ସୀତା ସୀତାଂଶୁ ମୁଖୀକି ଉଠକରୁ ହରି ।

× × ×

ମିତ୍ରବଂଶୀ ମିତ୍ର ବସି ମିତ୍ର ପୁତ୍ର ସଙ୍ଗେ,
ଭେଦ ଶାଳ ଦୁନ୍ଦୁଭି ଅସ୍ଥି କି ଖେଳେ ରଙ୍ଗେ ।

× × ×

ଅଭୀଷଣ ବିଭୀଷଣେ ଅଭିଷେକ କରି,
ବଇଦେହୀ ଦଗ୍ଧ ଅନଳରେ ହେମ ପରି ।
ପୁଷ୍ପକରେ ପୁଷ୍କରେ ସବଳେ କଲେ ଗତି,
ଯୋଦ୍ଧାବର ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ହୋଇଲେ ନୃପତି ।

(ଲବଣ୍ୟବତୀ ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ)

ଶୁଣି ନନ୍ଦ ଆରମ୍ଭିଲ ମାୟାକୁ ସତ୍ୱରେ,
ସଭା ଲୋକୁଂ ଦେଖିଲ ଏ ଏମନ୍ତ ପ୍ରକାରେ ।

× × ×

ସଦା ରାମ ସଦା ରାମାନୁଜ ରୂପ ଧରି,
ସଲକ୍ଷଣ ସଲକ୍ଷ୍ମଣ ହୋଇ ଅବତରି ସେ ।
କୁଶଳରେ କୁଶଳରେ ଦଶରଥ ଘରେ,
ଜନକକୁ ଜନକ କୁଟୀରେ ଶ୍ରୀୟା କରେ ।
ଦିନକର ଦିନକର କୁଳ ନଶାମଣି,
ତାପସଙ୍କ ତାପ ଟଙ୍କଠକୁ ମନେ ଗୁଣି ।

ମାୟାଙ୍କ ସେ ମାୟାବିଶେଷେ ଯା ଆରମ୍ଭିଲେ,
ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ନାଶକୁ କଲେ ଯେ ।
ସେ ସଙ୍ଗରେ ସେ ସଙ୍ଗତେ ଜଣିମାଇ ଯାଞ୍ଚା,
ଅସୁ-ରଙ୍କ ଅସୁରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ର କଲେ ଶିକ୍ଷା ଯେ ।
ତାଡ଼କାକୁ ତା ଡକାକୁ ଶୁଣି ନାଶ କଲେ,
ଜାଗରତେ ଯାଗର ତେଜକୁ ପ୍ରକାଶିଲେ ଯେ ।
ସୁବାହୁର ସୁବାହୁର ବଳେ ପ୍ରାଣ ନେଲେ,
ସେ ପଥ-ଉସେ ପଥର ନାରୀ ତାରିଗଲେ ଯେ ।
× × ×
ଏତେ ଭଳ ମାୟାରେ ସେ କୁମରକୁ ଆଣି,
ଉକ୍ତି କରିବାରେ ସେ ଜଣାଏ ଏହି ବାଣୀ ।
ଆହେ ପ୍ରଭୁ ଯାନଜନ ଗତି ରଘୁପତି,
ଗଜପତିମେ ଦତ୍ତ କଲ ଉତ୍ତମ ଯୁବତୀ ।
ତାରାଧୀପ-ମୁଖୀ ତାରାକୁ ସୁଗ୍ରୀବେ ଦେଲ,
ବିଭୀଷଣେ ମନ୍ଦୋଦରୀ ସମର୍ପଣ କଲ ଯେ ।
ମତେ ଏବେ ମହାପ୍ରଭୁ ହୁଅ ପରସନ,
ଦିଅାଅ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ମୁଖ ଦରଶନ ହେ ।
କୁମର ଜଣାଇମାଇ ଶୁଣିଛୁ ସୁକେଶୀ,
ଏହି ସମୟରେ ରାମ ଅସୁ ବାଣୀ ଭାଷେ ଯେ, ଇତ୍ୟାଦି ।
(ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲକ ପ୍ରକରଣ)

କବି ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ନିଜର ବଂଶ ପରିଚୟ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରିଛନ୍ତି ।

"ବାଲୁକେଶ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ରାଜ ରାଜ ଚନ୍ଦ୍ର ହେ
ପ୍ରତ୍ୟଦାମି ସତ୍ୟ ନାମ ଖ୍ୟାତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ର ହେ ।
କୀର୍ତ୍ତି ନର୍ତ୍ତକୀ ନିବର୍ତ୍ତୀ ମାନଦାନେ ସାନ୍ଦ୍ର ହେ,
ତାଙ୍କ ସୂନୁ ନାମ ନୀଳକନ୍ଦର ପାଚନ୍ଦ୍ର ହେ ।
× × ×

ଚନ୍ଦ୍ରଂ କ୍ଷୀରାବ୍ଧିରୁ ଔଷଧୀଶ ପ୍ରାୟେ ଜନ୍ମ ହେ,
ରାଜସିଂହ ନାମ କାମ ରୂପ ଧୈର୍ଯ୍ୟଧାମ ହେ ।

× × ×

ସେହି ଭୂପ ଅମ୍ବୁରୂପ ପୁଣ୍ୟବର୍ମ ପାନ୍ଥ ହେ,
ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଭୂମି କାମିନୀର କାନ୍ତ ଶାନ୍ତ ହେ ।
ନାମ ନଳନାକ୍ଷ କଳିକାଳ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ହେ,
ଛତ୍ର ପ୍ରଜାଜାଳ ପାଳନାରେ ଅତି ଦକ୍ଷ ହେ ।
ନାନା ଅଭିଧାନ କାବ୍ୟ ପ୍ରକଟ ପ୍ରବନ୍ଧ ହେ,
ଶୃଙ୍ଗାରାଦି ରୌଦ୍ର ରସେ ପୁଣି ଏ ନିବନ୍ଧ ହେ ।
ଛନ୍ଦ ଶ୍ଳେଷ ଶୃଙ୍ଖଳାଦି ଅକ୍ଷରାନୁପ୍ରାସ ହେ,
ଦ୍ୱିସହସ୍ର ବନ୍ଧ ସଂଖ୍ୟ ପଦେ ଗୀତ ଶେଷ ହେ ।
ସେବି ସାରଦାର ପାଦ ସାରଦାର ବନ୍ଧ ହେ,
ନୃପ ନଳନାକ୍ଷ କହେ ଏ ଗୃଳଶ ଛନ୍ଦ ହେ ।
ଇନ୍ଦୁ ଅଙ୍କ ରସ ରୂପ ଶକ ଅବ୍ଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେ,
ହୁଏ ଏହୁ ଗୀତ ଦତ୍ତ କର୍ଣ୍ଣ ଲବ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣ ହେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବାଳୁକେଶ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପୌତ୍ର ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପୁତ୍ର ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ୧୬୯୧ ଶକାବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୭୭ରେ ଲାବଣ୍ୟନିଧି କାବ୍ୟଟିକୁ ସମାପ୍ତ କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଣ୍ଡାରକୁ ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ—

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଅଷ୍ଟତ୍ରିଂଶତମ (38th) ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୨ୟ)ଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ବୈଶାଖ ମହାତ୍ମ୍ୟ' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ମିଳେ । କବି ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଲୋକମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୈଶାଖ ମହାତ୍ମ୍ୟକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ

ଅଧ୍ୟାୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ନିଜ ନାମର ଭଣିତା କରିଛନ୍ତି ।

"ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହିତରେ ଆପଣ,
ସଂସ୍କୃତ ବୈଶାଖ ପୁରାଣ ।
ଗୀତ କରିବାକୁ ଆପଣ,
ସାଧୁଙ୍କୁ ଅନୁଜ୍ଞା ମାଗିଣ ।
× × ×
ଚିନ୍ତା ପଙ୍କଜ ପଦାମ୍ବୁଜ,
ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଧରାଜ ।
କରୁଅଛନ୍ତି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ,
ସୁଜନେ ନ ଘେନ ଦୋଷକୁ ।

(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ—ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ)

କବି ଜଗନ୍ନାଥ ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଛବିଶଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଓ ଓ ୫୧୬୩ ପଦରେ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ, କବି ନାନା ବାଧାବିଘ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱେ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ସମାପ୍ତ କରିବାର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରକାଶ କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ (ମୂଳ ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ନାହିଁ)ର ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ।

"ପ୍ରାରଭ୍ୟତେ ନ ଖଳୁ ବିଘ୍ନ ଭୟେନ ନୀଚୈଃ
ପ୍ରାରଭ୍ୟ ବିଘ୍ନ ନିହତା ବିରମନ୍ତି ମଧ୍ୟାଃ ।
ବିଘ୍ନୈ ପୁନଃ ପୁନରପି ପ୍ରତିହନ୍ୟ ମାନାଃ
ପ୍ରାରବ୍ଧମୁତ୍ତମ ଗୁଣା ନ ପରିତ୍ୟଜନ୍ତି ।"

ଅନୁବାଦ—

"ନ୍ୟୂନ ଅଟନ୍ତି ଯେତେ ଜ୍ଞାନୀ
ସେମାନେ ବିଘ୍ନ ଭୟ ଘେନି ।
ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭ ନ କରନ୍ତି
ପୂର୍ବରୁ ନିବର୍ତ୍ତି ରହନ୍ତି ।

ମଧ୍ୟମ ବିଘ୍ନ ଯେ ଅଟଇ
ସେ ବେଗେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭଇ ।
ବିଘ୍ନମାନଙ୍କେ ହତ ହୋଇ
ପ୍ରବନ୍ଧ କରି ନ ପାରଇ ।
ଯେ ଅଟେ ଉତ୍ତମ ପଣ୍ଡିତ
ସେ ନଷ୍ଟେ କରଇ କବିତ୍ୱ ।
ବହୁତ ବିଘ୍ନ ହେଲେ ହେଲେ
ନ ତେଜନ୍ତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ନ ପୂରିଲେ ।"

କବି ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦିରାଜ (୨ୟ) ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ୪୪ଟି ପଦରେ ନିଜର ଆଠଜଣ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ଇତିହାସ ସଂକ୍ଷେପରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀ ଓ Mr. A. Vadivelu ଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀ ଓ, Aristocracy of Southern India ତଥା ନଳିନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦିରାଜଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

କବି ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦିରାଜ (୨ୟ) ଯେଉଁ ଆଠଜଣ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ନରପତିଙ୍କ ନାମ ହେଉଛି ହରିଶରଣ ଦେବ ।

"ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ନିକଟ
ଯା ନାମ ଅଟେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ,
ଏ ଯେଉଂ ରାଜା ପୂର୍ବକାଳେ
ହରିଶରଣ ନାମେ ଥିଲେ ।
ଅଟନ୍ତି ସେ ମହା ପୁରୁଷ
କେ ବର୍ଣ୍ଣିପାରେ ତାଙ୍କ ଯଶ ।"
(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

Mr. A. Vadivelu ଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଅନୁସାରେ ରାଜା ହରିଶରଣ ଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ଏକବିଂଶତମ ରାଜା । ତାଙ୍କ

ପିତାଙ୍କ ନାମ ବକ୍ରମ ଦେବ । ସେ ପାରଲାଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରପୌତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । *

ହରିଶରଣଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଶରଣ ଦେବ ରାଜସିଂହାସନ ଲାଭ କରି ନାନା ଲୋକହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜ ନାମରେ ଏକ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଖୋଳାଇଥିଲେ ।

"ତଦନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ନନ୍ଦନ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶରଣ ରାଜନ ।
ଶାସନମାନ ଦାନ ଦେଲେ
ବିପ୍ରଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତୋଷିଲେ ।
ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହିତକୁ ଉଦ୍ଦେଶି
ସେ କଲେ ସ୍ୱନାମେ ସରସୀ ।
(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

ରାଜା କୃଷ୍ଣଶରଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ A.Vadiveluଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ରାଜା ହୋଇ ଅନେକ ପୁଣ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ 'ଶାରଦ ବାଜପେୟ' ଯଜ୍ଞ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଶେଷ ଜୀବନରେ ସେ ଅନେକ ଦିନ ରୋଗଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରି ଶେଷରେ କଟକଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

'He (Harisarana) was succeeded by Krushna Sarana, who perfevmed a Jagam called Sarada Bajapeya. He was in for long time × × × He went to cuttack where he died. ×

କୃଷ୍ଣଶରଣଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବାଲୁଙ୍କିଶରଣ ଦେବ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରି ନିଜର ଭୁଜବିକ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ବୀରମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି 'ମର୍ଦ୍ଦରାଜ' ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ୍ଟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନିର୍ମଳଝର ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ।

* Aristocracy of Syuthern India Page—48
× Aristocracy of Southern India Page—48.

"ତାଙ୍କର ବାଲୁଙ୍କି ଶରଣ
ନାମରେ ହୋଇଲା ନନ୍ଦନ ।
ସେ ମର୍ଦ୍ଦମାନଙ୍କୁ ମର୍ଦ୍ଦିଲେ
ମର୍ଦ୍ଦରାଜନ ବୋଲାଇଲେ ।
ଯା ନାମ ନିର୍ମଳ କୀର୍ତ୍ତିର
ତା କଲେ କୀର୍ତ୍ତିରେ ସେ ସାର ।"
(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

ଏହି ବାଲୁଙ୍କି ଶରଣ ଦେବଙ୍କ ନାମକୁ Mr. Vadivelu ବାଳକେଶର ଦେଓ (Bala Keshar Deo) ବୋଲି ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏହା ନିତାନ୍ତ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜଣାଯାଏ । କାରଣ ଉକ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ 'ବାଲୁଙ୍କିଶରଣ ପୁର' ଶାସନ ଅଦ୍ୟାପି ସେହି ନାମରେ ନାମିତ ହେଉଛି । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ସ୍ୱରଚିତ 'ଲାବଣ୍ୟନିଧି' କାବ୍ୟରେ ନିଜର ପିତାମହ (Grand father)ଙ୍କ ନାମ 'ବାଲୁଙ୍କେଶ' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ Mr. Vadiveluଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବାଲୁଙ୍କି-ଶରଣ ଦେବ (ବାଳକେଶର ଦେଓ) ଓ ପୁରୀ ରାଜା ଦୁହେଁ ଚୌହାନବଂଶଜ ରାମସିଂହଙ୍କ କନ୍ୟା ଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରାମସିଂହଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହେଉ କମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିବାହ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହେଉ, ବାଲୁଙ୍କିଶରଣ ଦେବ ଖାରଭିର ସହିତ ଲଢ଼ିଥିବାରୁ ପୁରୀ ରାଜା ତାଙ୍କୁ 'ମର୍ଦ୍ଦରାଜ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶରେ କେହି 'ମର୍ଦ୍ଦରାଜ' ଉପାଧି ବ୍ୟବହାର କରୁ ନଥିଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'The Ganjam District Manual' ରୁ ଜଣାଯାଏ, ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର କୌଣସି ରାଜା ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି 'ମର୍ଦ୍ଦରାଜ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

'At a leter period the then Zamidar recieved credit for keeping the Marahattas out of the district.

and obtained the title of Mardaraja Deo for his valour.' ❋

ବାଲୁଙ୍କିଶରଣ ଦେବ 'ମର୍ଦ୍ଦକୋଠ' ନାମକ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ, 'ନର୍ମନଳଦୀ' ଓ 'ମର୍ଦ୍ଦହୃଦ' ନାମରେ ଏକ ପୁଷ୍କରିଣୀ ତଥା ଗ୍ରାମଦାନ ରୂପକ ଅନେକ କୀର୍ତ୍ତି କରିଥିଲେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ Mr. Vadivel ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ବାଲୁଙ୍କି ଶରଣଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ସୁପୁତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୧ମ) ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନେକ ପୁତ୍ର ପୌତ୍ରାଦି ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ସେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କ ପରି ଅନେକ ଦାନପୁଣ୍ୟ କରି ପରିଶେଷରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର-ଧାମରେ ଇହଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କରିଥିଲେ ।

"ତଦନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ତନୁଜ,
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ।
ପୁତ୍ର ପୌତ୍ରାଦି ଅପ୍ରମିତ,
ତାଙ୍କର ହୋଇଲେ ସମ୍ଭୂତ ॥
× × ×
ଦାନେ ସେ ଜନଙ୍କୁ ତୋଷିଲେ,
କଳ୍ପବୃକ୍ଷକୁ ଅଳ୍ପ କଲେ ।
ସେ କ୍ଷେତ୍ରେ ହେଲେ ତ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରାଣ,
ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଠାରେ ହେଲେ ଲୀନ ॥
(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୧ମ) ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ' ଓ Vadivelu ଙ୍କ ମତରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

❋ The District Manual of Ganjam. By—T.J. Maltby. Page—16.

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ସୌଭାଗ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପରମ ଶାନ୍ତପ୍ରଦକ୍ରୋଡ଼ ମଣ୍ଡନ କଲେ । ସେ ସର୍ବଦା କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତିରେ ମଜ୍ଜି ଶେଷ ଜୀବନ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବିତାଇ ପୂଜ୍ୟ ପିତାଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କଲେ ।

"ତଦନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ କୁମର,
　　　　ସେ ରାଜ୍ୟେ ହେଲେ ନୃପବର ।
ତାହାଙ୍କ ରାଜସିଂହ ନାମ,
　×　　×　　×
　　　　ବୈଷ୍ଣବ ତାଙ୍କ ସମ ନାହିଁ,
　×　　×　　×
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରଣ କମଳେ,
　　　　ସେ ଚିତ୍ତ ଭୃଙ୍ଗ ଦେଇଥିଲେ ।
ଏ ରୂପେ ତାଙ୍କ ଦିନ ଗଲା,
　　　　ପ୍ରାନ୍ତରେ କ୍ଷେତ୍ର ଲଭ ହେଲା ।"

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପରେ ମଦନ ଗୋପାଳ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ବୋଲି **Vedivelu** ଙ୍କ ଆଲୋଚନାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ମାତ୍ର 'ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ରେ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବିବରଣୀ ଥିବାର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏତିକ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ମଦନ ଗୋପାଳ ଅଳ୍ପ ଦିନ ପାଇଁ ରାଜସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବିବରଣୀ ଦେବା ରାଜକବି ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଉଚିତ ମନେକଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ରାଜବଂଶ ମଧ୍ୟରେ ମଦନ ଗୋପାଳଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଅପ୍ରୀତିକର ଘଟଣା ଘଟିଥିବ; ଯାହା ଫଳରେ ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ ତାଙ୍କ 'ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ରେ ତାଙ୍କ (ମଦନ ଗୋପାଳ) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିଶୁଣି କୌଣସି ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଏହାପରେ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜଦଣ୍ଡ ଧାରଣ କରି ଦାନରେ କାମଧେନୁଙ୍କ ଯଶକୁ କ୍ଷୀଣ କରି ସୁରଲୋକର ଅତିଥି ହୋଇଥିଲେ ।

"ତାହାଙ୍କ ସୁତ ନଳନାକ୍ଷ,
ମର୍ଦ୍ଦରାଜନ ରାଜମୁଖ୍ୟ ।
ସେ ନୃପ ରାଜା ହେଲା ଠାରୁ,
ନ୍ୟୂନ ହୋଇଲେ କାମଧେନୁ ।
ବୈଷ୍ଣବ ବୈନତେୟ ପରି
ଅଚନ୍ତି ସେହୁ ଦଣ୍ଡଧାରୀ ।"
(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

ଏହି ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ସମୟ (ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୭୦—୧୮୦୦, କାରଣ ରାଜା ନଳନାକ୍ଷ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୭୭ରେ 'ଲାବଣ୍ୟନିଧି' କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି) ରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱଦେଶାଭିମାନୀ ପ୍ରଜା ଓ ରାଜନ୍ୟବୃନ୍ଦ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅଗ୍ରଗତିରେ ତୀବ୍ର ବ୍ୟାଘାତ ଘଟାଇ ସ୍ୱଦେଶ ଓ ଦେଶର ଗୌରବ ବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୬୮ରେ ଇଂରେଜମାନେ ଇଚ୍ଛାପୁରମ୍ (ଆନ୍ଧ୍ର) ଦଖଲ କରି ମଧ୍ୟ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିର ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ଭୟରେ ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରବେଶ କରିପାରୁ ନଥିଲେ ।* ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ଆଠଗଡ଼ (ଗଞ୍ଜାମ) ରାଜା (ମଧୁସୂଦନ ହରିଚନ୍ଦନ ବୋଧହୁଏ ?) ଓ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜା (ନଳନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ବୋଧହୁଏ ?) ପ୍ରଭୃତି ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳର ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ଇଂରେଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବଳ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଚିର ସ୍ୱାଧୀନ କରି ରଖିବାର ଏକ ରଙ୍ଗିନ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ ବୋଲି 'ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।† ଏବଂ ଏହି

---

* The District Manual of Ganjam. Page 20-21.

† History of the Freedom Movement in Orissa, Vol. I, Page 43-46.

ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଭାଗ ନେଇଥିବାର ସନ୍ଦେହ କରି ଇଂରେଜ ଶାସକ ଗଞ୍ଜାମର ରାଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ରାଜପଦ କାଢ଼ିନେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଜମିଦାରରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ ।

"The people of Ganjam, in a body at this, rose against the British Government. × × × × × × The authorities suspecting the Rajas to have had a hand in it, and curtailed their powers and ranked them among Zamidars." *

ଏହି ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ନଳନାକ୍ଷଙ୍କ ପରେ 'ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର ରଚୟିତା ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ (୨ୟ) ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କର ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।

"ଠାକୁର ହୋଇଲେ ତନୁଜ,
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ।
× × ×
ଯେ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟେ ମହୀପାଳ,
ସେ କଲେ ଉନ୍ନତ ଦେଉଳ ।
ସେ ଅଟେ ପାଷାଣେ ନିର୍ମିତ,
ଯହିଂରେ ବିଜେ ଜଗନ୍ନାଥ ।
ସେ ଯେଉଁ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ପତି,
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଦପଦ୍ମ ରତି ।
ଯେ ନୃପେ ଯେଉଁ ବୈଶାଖ ପୁରାଣ,
ଭାଷାରେ କଲେ ସମାପନ ।"

(ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ)

---

* The Aristocracy of of Southern India. Page 89.

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବାଟୀରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ବିଷୟରେ A. Vadivelu ନିମ୍ନଲିଖିତମତେ ମତ ଦିଅନ୍ତି ।

"The building of the temple of Jagannatha in Kallikote, which was begun seven generation ago, who finished in his time at a cost of over a lakh of rupees." ✻

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୨ୟ) 'ଚବିଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ'ର ଅନୁବାଦ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶାବଳୀର ଉଲ୍ଲେଖ ବିଶଦ ଭାବରେ କରିଥିବାରୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୁଏ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ ।

ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ—

ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ (୨ୟ)ଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦାମା ପ୍ରବୀର ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଥିଲେ ବୋଲି Vadivelu ଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେ ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଅନେକ ଦାନ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଦାନ ମଧ୍ୟରେ ୨୫ ହଜାର ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀଲିଙ୍ଗରାଜ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ରୋଷଘର ନିର୍ମାଣ, ୧୨ ହଜାର ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ଗୋଟିଏ ସମିଆନା (ଚନ୍ଦ୍ରାତପ) ଦାନ ଓ ଲକ୍ଷାଧିକ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟରେ ଅଗ୍ନିଷ୍ଟୋମ ଯଜ୍ଞ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ ।

ରାଜା ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ କେବଳ ସୁଶାସକ ଦାମା ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନଥିଲେ, ସେ ମଧ୍ୟ କେତେ ଖଣ୍ଡି ରଚନା କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ 'ରୁକ୍ମଣୀ ଚଉତିଶା', 'ମହାରାହାସ' ଆଦି କେତେ ଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସିଛି ।

✻ The Aristocracy of Southern India. Page 90.

"ରୁକ୍ମଣୀ ସମୀପେ ସଖୀ ସକଳ,
ଜଣାଇଲେ ହୋଇ ଅତି ଆକୁଳ ;
ତୁମ୍ଭର ତାତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବର,
କରଥିଲେ ତା'ଙ୍କୁ ଙ୍ଗିଲେ ସୋଦର ;
ଶିଶୁପାଳେ ଧନ୍ତ—
ନଷ୍ଟସ୍ବ କର ଗୋ ଅନ୍ତନ୍ତ ସତ !

ଶୁଣି ଚନ୍ତାର୍ଥୀ ହୋଇ ସେ ରୁକ୍ମଣୀ,
କେମନ୍ତେ ଆସିବେ ସେ ଚକ୍ରପାଣି ;
ଏମନ୍ତ ବଚ୍ଚର ଦେଖା ମନର,
ଡକାଇଲେ ବିଶ୍ବାସୀ ଦ୍ୱିଜବର ;
ଲେଖକୁ ଲେଖିଲେ,
ଯତନେ ମୁଦ୍ର ପତ୍ର ହସ୍ତେ ଦେଲେ ।

× × ×

ଦ୍ୱିଜବର ମେଲାଣି ହୋଇଲେ,
ପ୍ରଭୁ ଦାରୁକକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ;
ନାନା ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ରଖି ନନ୍ଦଘୋଷ କାଲି ପ୍ରଭାତୁ ଆଣ ବୋଇଲେ ।
ହେ ଦାରୁକ ॥

କୃଷ୍ଣପାଦ ହୃଦୟରେ ଚନ୍ତ,
ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ପତି ;
ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ବୀରବର ଭଣେ ଏ ରସରେ ଦେଇ ମତି ।
ହେ ସୁଜନେ ।"

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଞ୍ଚଳରୁ ପ୍ରାପ୍ତ 'ମହାରାହାସ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ କେତେଜଣ କବିଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ଭଣିତାରେ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ରାସକ୍ରୀଡା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । 'ମହାରାହାସ'ରେ ଧାରାବାହିକ ବା ପୂର୍ବାପର ଘଟଣାକ୍ରମେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରା ନଯାଇ କେବଳ କୀର୍ତ୍ତନ ଢଙ୍ଗରେ ବହୁ କବିତାର ସମାବେଶ କରାଯାଇଛି ।

ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନାମ ଭଣିତାରେ ଥିବା କେତୋଟି ପଦ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"ଭାବେ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବଧାମ୍ନି,
ବୃନ୍ଦାବନେ ପୁଷ୍ପଲତା ତନୁ ଥିବ ହୋଇ ହେ ।

×　　　×　　　×

ସେ ଦେବୀ ଚରଣେ ମୋର ସଦା ଦୟୂର୍ମି,
ଭାବି ନୃପ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭଣି ହେ ।

×　　　×　　　×

ଭାବନ୍ତି ସେ ଗୋପୀ ପୟୂର,
କହେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ନରବର ହେ ।

×　　　×　　　×

କହେ ଖଲ୍ଲିକୋଟାଧିପ,
ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ନୃପ ହେ ।"

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ଦୁର୍ଗାମାଳଶ୍ରୀ', 'ଜଗଦମ୍ବାସ୍ତୁତି' ଓ କେତେକ ଚୌପଦୀ ତଥା ଚଉତିଶା ଥିବାର ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥିମାନଙ୍କରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ—

ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ପୁତ୍ର, ଉତ୍କଳ ଜନନୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ର ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ବାହାଦୁର ଖଲ୍ଲିକୋଟ କଲେଜ, ଡାକ୍ତରଖାନା, ଟାଉନ୍‌ହଲ୍, ପ୍ରେସ୍, ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ବହୁପୁସ୍ତକ ଓ ପତ୍ରିକାଦି ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ଅନେକ ଦେଶ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳ-ସମ୍ମିଳନୀ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଲୋକହିତକର ଅନୁଷ୍ଠାନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ରହି ଆଜୀବନ ଦେଶ ସେବାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ସତ୍ୟନାରାୟଣ ବ୍ରତ', 'ମଙ୍ଗଳା ମାଳଶ୍ରୀ',

'ଜଗ୍ରତାର ସ୍ତୁତି', 'ଦୁର୍ଗାମାଳଶ୍ରୀ', 'ସର୍ବମଙ୍ଗଳା ମାଳଶ୍ରୀ' ଆଦି କେତେ-ଖଣ୍ଡି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁସ୍ତିକା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

"ସତ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ପ୍ରସାଦୁ ତାହାଙ୍କର,
ସକଳ ପାପମାନ ହୋଇଯିବ ଦୂର ।
ଶ୍ରୀ ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ନୃପମଣ୍ଡନ,
ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ଗୀତ କଲେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ।"

(ସତ୍ୟନାରାୟଣ ବ୍ରତ)

"ମନବାଞ୍ଛା ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବୁ,
ନାନା ଉପଚାରେ ପୂଜା ପାଇବୁ ।
ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗାଧିପତି,
ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ନୃପତି, ମା' ଗୋ ।"

(ସର୍ବମଙ୍ଗଳା ମାଳଶ୍ରୀ)

"ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ନୃପମଣି,
ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ପାଦେ ସେବା କରନ୍ତି ସେ ପୁଣି ।"

(ଦୁର୍ଗା ମାଳଶ୍ରୀ)

"ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ବାଉନ୍ତି (?)
ହଂସାରେ ରଖିଛୁ କାଟି,
ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ତୋ କାନି ପଣତ ଧୋଡ଼ି,
ଜୟ ମା ଜଗ୍ରତାର !"

(ଜଗ୍ରତାର ମାଳଶ୍ରୀ)

ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଲୋଚିତ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ ନାହିଁ, ତା' ନୁହେଁ; ଆଲୋଚନାର ମାର୍ଗ ପ୍ରଶସ୍ତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେଗୁଡିକ ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସିବ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ଓ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ

ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ ସମୟକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଭାରତର କେତୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ, ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ଚଉଦଟି ଭାଷାରେ ଯେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥସଂଖ୍ୟା କୌଣସି ଗୁଣରେ ନ୍ୟୂନ ନୁହେ । ଯଦ୍ୟପି ଏ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ବୈଦେଶିକ ଶକ୍ତି (ଓଡ଼ିଶା ବାହାରର ଶକ୍ତି) ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା, ତଥାପି ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପଡ଼ି ନଥିଲା । ମରହଟ୍ଟାମାନେ କେବଳ ଧନ ରତ୍ନ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମପୀଠ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ, ଅଧ୍ୟୟନ ଗୃହ ପ୍ରଭୃତିରେ କୌଣସି ଅଞ୍ଚ ଆଣି ନଥିଲେ । ବରଂ ଓଡ଼ିଶାର ଗୁଣୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ସେମାନେ ଆଦରର ସହିତ ସମ୍ମାନିତ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବୃନ୍ଦ ବାପୁଗୁରୁ ଓ ବଣି ପାଟଯୋଷୀ ନାମକ ଦୁଇଭାଇ ନାଗପୁର ପେଶଓ୍ୱାଙ୍କ ଦରବାରରେ ସୁପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇ ରଘୁଜୀ ଭୋଁସଲାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ (୧)। ଆହୁରିମଧ୍ୟ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜବଂଶର ପ୍ରଭାବରେ ଆଧୁନିକ ପୁରୀ ଜିଲାଟି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ନଥିଲା ଏବଂ ଉକ୍ତ ବଂଶର ନରପତିମାନେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି କରିବାରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ-ଓଡ଼ିଶାର ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜବଂଶରେ ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ଗୁଣୀ ରାଜା ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଲାଗି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ

---

(୧) ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ—ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ ପୃ—୪୦

ଆଧୁନିକ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ୱବିଦ୍ୟାର କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇ ରାଜସଭାରୁ ବିଶେଷ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଥିଲେ । ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖାଯାଇଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ ଗଞ୍ଜାମ ଓ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ହିଁ ଲେଖାଯାଇଛି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏପରି କି ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳର କବିମାନେ ପୁରୀକୁ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ମନେକରି ସେଠାକୁ ଆସି ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀ ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଜଳେଶ୍ୱରରେ କବି କୃଷ୍ଣଦାସ (ରସବିନୋଦର ରଚୟିତା) ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଖୋରଧା ରାଜବଂଶର ଜନୈକ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ରହି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଡାଳିଯୋଡ଼ା ଅଞ୍ଚଳରେ କବି କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ ପୁରୀରେ ରହି 'ବ୍ରଜବିହାର' ପ୍ରଭୃତି କେତେଖଣ୍ଡି ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଥିଲେ (୧) ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗରେ ବହୁ କବି ରାମ ଭକ୍ତି ଧାରାର ଉପାସକ ଭାବରେ ରାମକାବ୍ୟ ରଚନା ଓ ଅନୁବାଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି ଧାରାର ଉପାସକ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗନ୍ତାଘରକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନେଇ କାବ୍ୟମାନ ରଚିତ ହେଉଥିଲା । ସେହି ସମୟର ସେହି ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜ-ବିହାର' ନାମକ ଏକ ଉନ୍ନତ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

କବି ପରିଚୟ—

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ପରି ନିଜର ପରିଚୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ଉପାଦାନ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ପରିଚୟ ପାଇବାକୁ ହେଲେ, ତାଙ୍କର

(୧) ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ—ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ରାଜଗୁରୁ ପୃ—୧୦୨ ।

ଜାତି, ଗୋତ୍ର, ପିତା ବା ଗୁରୁଦେବ ତଥା ବାସସ୍ଥାନାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଏ । କବି ଦାଶରଥି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ମତେ ବିବରଣୀ ପରିଷ୍କାର ଭାବରେ ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁମାନଙ୍କର କୌତୂହଳ ଉପଶମ କରିଛନ୍ତି ।

କବି ରଣପୁର ରାଜ୍ୟର ଏକ କରଣ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋତ୍ର କାଶ୍ୟପ ଓ ତାଙ୍କ ବଂଶ 'ଶ୍ରୀକରଣ' ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରଣ (ସିଷ୍ଟି କରଣ) ଥିଲା ବୋଲି କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"କାଶ୍ୟପ ଗୋତ୍ରେ ହୋଇ ଜାତ,
ସିଷ୍ଟି କରଣ କୁଳେ ଖ୍ୟାତ ।
× × ×
ରଣପୁର ମଣ୍ଡଳେ ମୋର ବାସ,
ନାମ ବିଦିତ ଦାଶରଥି ଦାସ ।"

କବି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ସ୍ୱପିତାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିନାହାନ୍ତି । କେବଳ ନିଜ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ନାମ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଆଦର୍ଶ ଶିଷ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଶ୍ରୀଗୁରୁ କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଂ ଚରଣ ପ୍ରସାଦୁ ।"
× × ×
"କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଂଙ୍କ ଚରଣ ଆଶ୍ରୟେ
ଦାଶରଥି ଦାସର ଯେ ସ୍ଫୁରିତ ହୃଦୟେ ।"
× × ×
"ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ପଦେ ସେବି ।"

'କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଁ' କିଏ, ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ସ୍ୱତଃ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଗବେଷଣା ଫଳରେ କଣ୍ଠଦାସ ବା ମାଳକଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ଗ୍ରୁମାର୍ଚ୍ଚନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା', "ନ'ପୋଇ'

୫

'ଶବ୍ଦେପଦ୍ଧଆ' ଆଦି କେତେଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (୨) । ସେହି ସୁନାମଧନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁ ଥିଲେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ପରିଚୟ ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ—

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାୟ ୨୫।୩୦ ବର୍ଷ ବ୍ୟବଧାନରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡି 'ବ୍ରଜବିହାର' ଲେଖାଯାଇ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଖଣ୍ଡିଏ 'ବ୍ରଜବିହାର' କଟକ ଜିଲାର ଡାଳଯୋଡ଼ାବାସୀ ଭଗିରଥୀ ଖରସୁଧା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ (ପଟ୍ଟନାୟକ)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମୋଟ ପଦ ସଂଖ୍ୟା ୯୯୮ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । କବି କୃପାସିନ୍ଧୁ ତାଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଣୟ, କଳହ, ମାନ ଓ ମିଳନାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ, ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ ମ)ଙ୍କ ୧୩ ଅଙ୍କ କନ୍ୟା ମାସ ୨ମୀ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

"ଶ୍ରୀବୀରକେଶରୀ ନାମ ଗଜପତି ନୃପୋତ୍ତମ,
ତେର ଅଙ୍କ କନ୍ୟା ମାସ ଗୁରୁବାର ପଞ୍ଚମୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ ।
ଡାଳଯୋଡ଼ା ରାଜ୍ୟେ ଜାତ ପିତା ଭଗୀରଥୀ ଖ୍ୟାତ ॥"
× × ×
"ବୋଲେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଧାନବନ୍ଧୁ ନାମ
ମୋଠାରେ କଲେ ପ୍ରକାଶ ।"

ଆଧୁନିକ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ୧୩ ଅଙ୍କ କନ୍ୟା ମାସ ଗୁରୁବାର ପଞ୍ଚମୀ, ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୫୫ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୫ ତାରିଖରେ ପଡ଼ିଥିଲା (୩) ।

କବି ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥଟି, କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ପ୍ରାୟ ୨୫।୩୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ।

---

(୨) ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚିତ କଣ୍ଠଦାସଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

(୩) An Indian Ephemeries. Vol, VI, page-513

କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର'ରେ ୨୧ଟି ଛାନ୍ଦ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମୋଟ ପଦ ୯୯୮ । କିନ୍ତୁ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥ ଦଶଟି ବୋଲିରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ 'ବୋଲି'ର ପଦ ସଂଖ୍ୟା (ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍‌ର ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଣ୍ଡାରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ପୋଥି ଅନୁସାରେ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାର ଅଟେ ।

୧ମ ବୋଲି—୧୦୭୯, ୨ୟ ବୋଲି—୨୦୨୮, ୩ୟ ବୋଲି—୨୦୦୪, ୪ର୍ଥ ବୋଲି—୧୦୧୦, ୫ମ ବୋଲି—୧୦୦୫, ୬ଷ୍ଠ ବୋଲି—୯୯୫, ୭ମ ବୋଲି—୧୦୩୬, ୮ମ ବୋଲି—୧୦୦୬, ୯ମ ବୋଲି—୧୦୫୩, ୧୦ମ ବୋଲି—୨୦୦୦ ।

ମୋଟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ପଦସଂଖ୍ୟା ୧୩୧୪୧ (ତେର ହଜାର ଏକଶହ ଏକଚାଳିଶ) ଅର୍ଥାତ୍ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୩ ଗୁଣ ଅଟେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ 'ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ' ଓ ଭାଗବତ ଦଶମ-ସ୍କନ୍ଧରୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଛି ବୋଲି କବିଙ୍କ ଲିଖିତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"ବ୍ରହ୍ମବଇବ୍ରତ ପୁରାଣ ବାଣୀ,
ସଂଶୟେ ମନରୁ ତେଜିଲେ ଶୁଣି ।

× × ×

ଭାଗବତ ଦଶମ ହେମ ମୂଳ ସୂତ୍ର,
ରହିରୁ ପ୍ରାକୃତ ଲୀଳାମୃତ ଚରିତ ।

× × ×

ଷୋଳଅକ୍ଷରେ ଭାଗବତ ଦଶମ ଚରିତ ।"

କବି ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ଓ ଭାଗବତର ଦଶମ ସ୍କନ୍ଧରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୋପଲୀଳା ଚରିତଟିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ 'ବାଲଲୀଳା' ଚରିତକୁ ଗୌଣ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନବୀନ କିଶୋର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ କିଶୋରୀ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ରାସଲୀଳାକୁ

ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ କୌତୂହଳର ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ 'ବ୍ରଜବିହାରି'ର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କଥାସାର ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

୧ମ ବୋଲି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପୂତନା ବଧ, ଦଧି ଲବଣୀ ଭୋଜନ ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ ବାଳଲୀଳା ।

୨ୟ ବୋଲି—ଗୋବତ୍ସ ଚାରଣ ନିମିତ୍ତ ମାତାପିତାଙ୍କ ଆଗରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ ଓ ଗମନ । ବକାନ୍ଧ ଅସୁର ବଧ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଦର୍ଶନେ ବିରହ ଓ ମଦନଜ୍ୱର ।

୩ୟ ବୋଲି ଓ ୪ର୍ଥ ବୋଲି—ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଆଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ । ଗୌରୀ ପୂଜା ବେଳେ ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ଓ ମିଳନ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି ମୁଖରା (ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ଶାଶୁ)ର ପ୍ରବେଶ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅଙ୍ଗରେ ସୁରତଚିହ୍ନ ଦେଖି ସନ୍ଦେହ କିନ୍ତୁ ସଖୀମାନଙ୍କ କୌଶଳରେ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପୁରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗମନ । ଦିନେ ବନରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା ବେଳେ ମୁଖରାର ପ୍ରବେଶ, କୌଶଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଳାୟନ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ବିରହଜ୍ୱର । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସ୍ୱାମୀ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲର ଆଗମନ, ରୋଗଶାନ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପଚାରରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ରୋଗଶାନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ ଯୌବନ ଓ ବିବାହ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୟରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ (ରାଧାର ସ୍ୱାମୀ) ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମିଳନ ଲାଗି ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀର ଇଚ୍ଛା । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଆଗମନ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଶ୍ୟାମକୁଣ୍ଡ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ । ବୃନ୍ଦାଠାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିରହ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପତ୍ର ବିନିମୟ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜଳକେଳି ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ କ୍ରୀଡ଼ା । ରାଧାଙ୍କର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି ଜଟିଳା (ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ

ଶାଶୁ ର ଆଗମନ, ସଖୀମାନଙ୍କ ବାଗ୍‌ଜାଲରେ ପଡ଼ି ଜଟିଳାର ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ । ମିଳନାନ୍ତେ ରାଧାର ଗୃହଗମନ, ବିରହ ଓ ପୁନର୍ମିଳନ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୋପବାଳକ ଓ ବତ୍ସାହରଣ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଗୋପବାଳକ ଓ ବତ୍ସା ଉଦ୍ଧାର, ବନରେ ବନଭୋଜି ।

୫ମ ବୋଲି—ପ୍ରଲମ୍ବା ଓ ଧେନୁକାସୁର ବଧ, ଦିବସ ମିଳନରେ ବାଧା ଦେଖି ରାତ୍ରି ମିଳନର ଆୟୋଜନ । ବୃନ୍ଦାବନକୁ ରାତ୍ରିରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଭିସାର । ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ା ।

୬ଷ୍ଠ ବୋଲି—

ରାତ୍ରି ଜାଗର ହେତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ, ଯଶୋଦାଙ୍କ ବ୍ୟଗ୍ରତା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଲାଗି ନାନାବିଧ ପୂଜାର ଆୟୋଜନ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାଗି ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ଯଶୋଦାଙ୍କ ଗୃହକୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଗମନ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୋଜନ ପରେ ସେହି ଥାଳରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଭୋଜନ, ରାତ୍ରିରେ ବନକ୍ରୀଡ଼ା, ପରଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିବାକୁ ସଖୀମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଗମନ । ବନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ହାସ, କଉତୁକ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ ଆଲିଙ୍ଗନ । ସଖୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଲଜ୍ଜାବତୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନପାଶରୁ ମୋଚନ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରିହାସ, କ୍ରୀଡ଼ା, କାଳୀୟଦଳନ ।

୭ମ ବୋଲି—

ଶରଦବସ, ଚମ୍ପକ ବନରେ ଅଭିମାନିନୀ ରାଧିକାଙ୍କ ଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଭିକ୍ଷା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାସପରିହାସ ଓ କ୍ରୀଡ଼ା ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ଗାତ୍ରଦାହ । ଜଟିଳା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ । ଜଟିଳାର ଆଗମନ, ଇତ୍ୟବସରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅଗ୍ନିସଂଯୋଗ ଓ ଜଟିଳାର ପଳାୟନ ।

ଗୋପକନ୍ୟାଙ୍କ ଧୂଳୀ ଖେଳଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରବେଶ, ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାସ ପରିହାସ ଓ ପଶାଖେଳ । ଗୋପୀମାନଙ୍କ

ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରହରଣ । ଅମ୍ବିକା-ବନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ା ।

୮ମ ବୋଲି—

ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବ, ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଫଗୁଖେଳ ଦେଖି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଭିମାନ । ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ କରି କୁଞ୍ଜବନରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତୀକ୍ଷା । ଇତ୍ୟବସରେ ଶଙ୍ଖଚୂଡ଼ର ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗମନ ଓ ଶଙ୍ଖଚୂଡ଼ ବଧ । ସଙ୍କେତ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନପାଇ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ । କୁଞ୍ଜବନକୁ ଫେରି ରାଧାଙ୍କ ବିରହରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଦନ ସନ୍ତାପ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ପ୍ରବେଶ, ରାତିରେ ରାଧାଭ୍ରମରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ା । ଭ୍ରମ ଦୂର ହେବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ପୁରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗମନ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ସୁରତ ଚିହ୍ନ ଦେଖି ରାଧାଙ୍କ କୋପ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ, ରାଧାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଣଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଯମୁନାଜଳ ବର୍ଜନ, ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ଭୃଙ୍ଗବିଦ୍ୟାଦି ସଖୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୁନର୍ମିଳନ ଲାଗି ଦୂତୀର ଅପୂର୍ବ କୌଶଳ ରଚନା, ବୃନ୍ଦାବନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ, ମାନଭଞ୍ଜନ କରିବା ଲାଗି ସଖୀମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁନୟ, ପରିଶେଷରେ ପାଦପତନ । ରାଧାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ ଓ କ୍ରୀଡ଼ା, ଅଭିସାରର ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯମୁନାରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା । ଗୋପାଳବାଳକଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବନ ଗମନ । ବାଳକମାନଙ୍କ କ୍ଷୁଧାଶାନ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଯଜ୍ଞଶାଳାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନ୍ନଯାଚନା ଓ ନିରାଶ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ନଦାନ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବରଦାନ ।

୯ମ ବୋଲି—

ବର୍ଷାଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଗିରିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ଲାଗି ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀର ଚତୁର, ରାଧାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରିକୁ ଯିବାଲାଗି ଜଟିଳା ଆଗରେ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀର ନିବେଦନ ।

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ । ବ୍ୟୋମା ଓ ଷଣ୍ଢାସୁର ବଧ । ବରୁଣପୁରରୁ ନନ୍ଦଚାରଣ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଉତ୍ସବ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ ।

୧୦ମ ବୋଲି—

ଶରତ୍‌କାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା, ବନରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାସ, କ୍ରୀଡ଼ାସ୍ଥଳୀରୁ ରାଧାଙ୍କୁ ଧରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଳାୟନ, ରାଧାଙ୍କ ମନର ଗର୍ବ ଜାଣି ତାଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆତ୍ମଗୋପନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଶୋକ । ପୁନର୍ମିଳନ, ଯମୁନାରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା, ସଂକ୍ଷେପରେ ମଥୁରା ଓ ଦ୍ୱାରକାଲୀଳା କଥନ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବର୍ଣ୍ଣନ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ କେବଳ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନ କରି କବି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କରିବାରେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରି ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ସମୟ—

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜବିହାର'ରେ ନିଜର ଜନ୍ମସମ୍ବତ୍ ବା ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ଆଦିର ସୂଚନା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । କେବଳ ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ଦଶମ ବୋଲି ଶେଷରେ ଉକ୍ତ ବୋଲି ଗୁଡ଼ିକର ସମାପ୍ତିକାଳ, କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଆଲୋଚକମାନଙ୍କର ଜିଜ୍ଞାସା ବହୁ ପରିମାଣରେ ମେଣ୍ଟାଇଛନ୍ତି ।

"ବ୍ରଜବିହାର ତୃତୀୟ ବୋଲି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।
× × ×
ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ବିଜୟଙ୍କ ମାର୍ଗଶୀର ।
ପାଷ ଭଗବାନ ପଦ ଭ୍ରମର ବର ।।
ସଦାବର୍ତ୍ତି (ବର୍ତ୍ତୀ) ସଦାମତି ହରି ଭକତ ।
ବେଗ ପହଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡିଚ୍ଛ ମୋହନ କାର୍ତ୍ତି ।
ଯେ ସମୟେ ଯେ ବୋଲି ହେଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।।
× × ×

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି ସହସ୍ର ପଦରେ ।
ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ତିନି ଅଙ୍କ ଭଦ୍ରବରେ ।।"

ଖୋରଧା ରାଜବଂଶରେ ଜଣେ ମାତ୍ର ଗୋପୀନାଥ ଦେବ 'ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଆଜସୁଦ୍ଧା ମିଳୁଛି । ଗୋପୀନାଥ ଦେବ କେବେଠାରୁ ରାଜସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ହଣ୍ଟର'ଙ୍କ ଲିଖିତ 'ଓଡ଼ିଶା' 'ମାଦଳ ପାଞ୍ଜି', ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ଓ କେତେକ ଦାନପତ୍ରରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

"1718—1725 A.D.—Gopinath Deva reigned 7 years (According to Stirling 1720—1725)" (୪).

"ଗୋପୀନାଥ ଦେବ—ଏ ହରେକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୁତ୍ର, ଏ ଭୋଗ କଲେ ୮ ବର୍ଷ । ୧୭୧୭—୧୭୨୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୬୩୯—୧୬୪୭ ଶକାବ୍ଦ (୫) ।

"ଗୋପୀନାଥ ଦେବ—୭ ବର୍ଷ ଶକାବ୍ଦ ୧୬୪୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଏ ରାଜା ଗୋପୀନାଥ ପୁର ଶାସନ କଲେ (୬) ।

ଉପରୋକ୍ତ ତିନୋଟି ମତ ମଧ୍ୟରୁ, ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ମତ ସପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବଳବତ୍ତର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ତୃତୀୟ ମତ ସପକ୍ଷରେ ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଦାନପତ୍ର ମିଳେ ।

"Records of Gopinath Deva gave in year 11 (eleven) Mesha 13; Vaishakha 30, solar eclipse. land to Dhanajaya Nedinath Rao for effecting his cure from Paleness." (୭)

---

(୪) Hunter's 'Orissa'. Vol. II, Appendix Page—190.

(୫) ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ୭ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ । ପୃ—୩୪୬ ।

(୬) ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟାଦର୍ଶ 'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି' ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ୧ମ ସଂସ୍କରଣ, ପୃ—୩୩

(୭) Inscriptions of 'Madras Presidency' Vol. I By V. Rangacharya, Page—698

,Inscriptions of Madras Presidency'ରୁ ଗବେଷକ ରଙ୍ଗାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ଦାନପତ୍ରଟିକୁ ସ୍ୱାମୀ କାନୁ ପିଲ୍ଲାଇଙ୍କ Ephemeries ଅନୁସାରେ ହିସାବ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଉକ୍ତ ଦିନଟି ୧୦-୪-୧୭୨୭ । ଖ୍ରୀ:ଅ: ରେ ପଡୁଥିଲା ଏବଂ ସେଦିନ ଅମାବାସ୍ୟା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ହୋଇଥିଲା (୮) ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟମାନେ ଅମାବାସ୍ୟା ପରଠାରୁ ମାସର ଆରମ୍ଭ ଦିନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାରୁ ବୈଶାଖ ୩୦ ଦିନକୁ ବୈଶାଖ ଅମାବାସ୍ୟା ବୋଲି ଧରିବାକୁ ହେବ ।

ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ପରେ ରାଜା ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ଇଚ୍ଛାପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ଦାନ ଦେଇଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ପରେ ରୋଗମୁକ୍ତି କାମନାରେ ଦାନ ଦେବା ମଧ୍ୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ । ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ 'ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାଦର୍ଶ' (ମାଦଳାପାଞ୍ଜି) ଅନୁସାରେ ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଶେଷ ବର୍ଷ ହେଉଛି ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୨୭ । ତେଣୁ ରାଜା ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ସେହି ବର୍ଷ ଅପ୍ରେଲରୁ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ଆଦୌ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୨୭ରୁ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ମିଳେ । ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଅନୁସାରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜା ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୧୯ରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୧୧ ଅଙ୍କ ବା ୯ ବର୍ଷ କାଳ ରାଜସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କରି ସ୍ୱର୍ଗଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ ।

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ୩ ଅଙ୍କରେ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ୩ୟ ଓ ୪ର୍ଥ ବୋଲି ଦୁଇଟି ଶେଷ କରିଥିବାରୁ ତାହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ଖ୍ରୀ.ଅ: ୧୭୧୯।୨୦ରେ ପଡୁଛି । କେବଳ

(୮) An Indian Ephemeries Vol. VI, Page—265

୪ର୍ଥ ବୋଲି ଶେଷ କରିବାକୁ କବିଙ୍କୁ ୯ ମାସ (ମାର୍ଗଶୀର ଠାରୁ ଭାଦ୍ରବ) ଲାଗିଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଥମ ତିନୋଟି ବୋଲି ଶେଷ କରିବାକୁ ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇବର୍ଷ ସମୟ ଲାଗିଥିବ । ତେଣୁ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୧୬।୧୭ରେ 'ବ୍ରଜବିହାର' ରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭ ସମୟରେ କବିମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଉତ୍ସାହ ଥାଏ, ସେ ଉତ୍ସାହ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହେ ନାହିଁ । ତଦବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାଧାବିଘ୍ନ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତିରେ ବିଳମ୍ବ ଘଟାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ—କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲିଟିକୁ ୯।୧୦ ମାସରେ ଶେଷ କରି ଅନ୍ୟ ୬ଟି 'ବୋଲି'କୁ ୧୦।୧୧ ବର୍ଷରେ ଶେଷ କରିଛନ୍ତି । 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥର ସମାପ୍ତିକାଳ ଉଦ୍ଧୃତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

"ଗୃହ ସପ୍ତ ଆଠ ଶତ ବିଭଶ ।
କଳିଯୁଗ ଭୋଗ ଏତେ ଦିବସ ॥
ଶକାଶବଦ ଷୋଳଶ ତେପନ ।
ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମହାରାଜନ ॥
ଆଠ ଅଙ୍କ କୁମାର ପୌର୍ଣ୍ଣମୀରେ ।
'ବ୍ରଜବେହାର' ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ॥" (୯)

ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ଅନ୍ତେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଖୋର୍ଦ୍ଧା-ସିଂହାସନରେ ବସିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୨୭ ଅପ୍ରେଲ୍ ପରେ ଓ ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱାଦଶୀ ଶୁନିଆ ପୂର୍ବରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଙ୍କର ରାଜତିଳକ ମହୋତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ, ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୨ ଓ ୩ ଅଙ୍କ ସେହି ବର୍ଷ ପଡ଼ିଥିବ । କାରଣ ଭାଦ୍ର ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱାଦଶୀଠାରୁ ଅଙ୍କ ଗଣା ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବାରୁ ଇଂରେଜୀ ବର୍ଷ ଗଣନାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷରେ ଦୁଇଟି ଅଙ୍କ ଗଣା ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସେହି ଅନୁସାରେ ଗଣନା କଲେ

(୯) 'ଶକାବଦ ଷୋଳଶ ତେପନ' ମଧ୍ୟ ପାଠ ଭେଦ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ତାଙ୍କ ୮ ଅଙ୍କ ଯୁଗାବ୍ଦ ୪୮୩୨ ଓ ଶକାବ୍ଦ ୧୬୫୩; ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୩୧ରେ ପଡ଼ିଥିଲା । କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ସେହିବର୍ଷ କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ଦିନ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷ କରିଥିବାରୁ ସେ ଦିନଟି ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ୧୭୩୧ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୪ ତାରିଖରେ ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ।

କବି 'ବ୍ରଜବିହାର'ର 'ତୃତୀୟ ବୋଲି' ଶେଷରେ ଯେଉଁ ଭଗବାନ ଭ୍ରମରବରଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ଗାଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଭଗବାନ ଭ୍ରମରବର ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ପିତା ହରେକୃଷ୍ଣ ଦେବଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ ଓ ସେ ପୁରୀର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଯୋଗପଦ୍ମଣ୍ଡ ଓ ଗୁଣ୍ଡିଚାମନ୍ଦିର ଆଦି କୀର୍ତ୍ତି କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ 'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି'ରୁ ମିଳେ (୧୦) । ଏହି ଭଗବାନ ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମସାମୟିକ ସଂସ୍କୃତକବି ବାସୁଦେବ ରଥ ସୋମଯାଜୀ ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଗଙ୍ଗବଂଶାନୁଚରିତ ଚମ୍ପୂ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ (ଗଜପତି ମନ୍ତ୍ରୀପ୍ରବରସ୍ୟ ଭଗବତ୍ ଭ୍ରମରବରସ୍ୟ) ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ବେଳକୁ କବି ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ବୟସ ୩୦।୪୦ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲେ ସେ କବି ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମସାମୟିକ ବା ଅଳ୍ପ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ।

ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଓ କବିଙ୍କ ଇଷ୍ଟଦେବ —

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଶେଷ କରିବା ଲାଗି ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି । କେହି କେହି ଆଶୀର୍ବାଦାତ୍ମକ ବା ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭ କରିଥିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ 'ବୋଲି'ରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଦୀର୍ଘ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଲେଖି ଏକ ଅଭିନବ ପନ୍ଥାର

(୧୦) ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାଦର୍ଶ (ମାଦଳାପାଞ୍ଜି)—ପୃ ୩୩

ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ଦଶଟିଯାକ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟି ନମସ୍କାରାତ୍ମକ ଓ ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ଅଟେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଙ୍ଗଳାଚରଣରୁ କେତେକାଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

୧ମ ବୋଲି—"କୃଷ୍ଣ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ କାରଣ,
ଗଜ ନିସ୍ତାରଣ ଭବତାରଣ ।
ତିନି ଶକ୍ତି ହେତୁ ଲୀଳା ବିଧାନ,
ତହିଁମଧ୍ୟେ ନର ଲୀଳା ପ୍ରଧାନ ।"

× × ×

୨ୟ ବୋଲି—"ଜୟ ଜୟ ଯମୁନା ଜଗତ ନିସ୍ତାରିଣୀ,
ଭବଭୟହାରି ଭକ୍ତ ବିସ୍ତାରିଣୀ ।"

× × ×

୩ୟ ବୋଲି—"ଜୟ ଜୟ ସରସ୍ୱତୀ ହରିବଲ୍ଲଭୀ,
ବେଦପତି ଅଧିକାରୀ ତୋ ପାଦ ଲଭି ।"

× × ×

୪ର୍ଥ ବୋଲି—"ଜୟ ଜୟ ରଙ୍ଗଭୂମି ଜୟ ରାସସ୍ଥଳ,
ଜୟ ବଂଶୀବଟ ଜୟ କଳ୍ପତରୁ ତଳ ।
ଜୟ ଶ୍ରୀମାନସୀ ଗଙ୍ଗା ବିଶ୍ରାମ ଶ୍ରୀଘାଟ,
ଜୟ ଶ୍ରୀଗଉରୀ ତହିଁ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ତଟ ।"

\+ + +

୫ମ ବୋଲି—"ଜୟ ଗୋକୁଳ ସୁନ୍ଦର ଜୟ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ,
ଜୟ ରାଧା-ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ଜୟ ଜଗବନ୍ଦନ ।"

\+ + +

୬ଷ୍ଠ ବୋଲି—"ନମୋ ସୁବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ହେମାଙ୍ଗ ଶଚୀର ନନ୍ଦନ,

× × ×

ଜୟ ଚଇତନ୍ୟ ଜୟ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ,
ଜୟ ଅଦ୍ୱୈତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜୟ ଭକ୍ତବୃନ୍ଦ ।
ଜୟ ଶଚୀ ଜଗନ୍ନାଥ (ମିଶ୍ର) ଯଶୋବନ୍ତୀ ନନ୍ଦ,
ଯା ନନ୍ଦନ ସଙ୍କର୍ଷଣ ଶ୍ରୀଗଉର ଚନ୍ଦ୍ର ।"

ଏହିପରି ଭାବରେ କବି ଗଦାଧର ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ୱରୂପ ଦାମୋଦର, ରାୟରାମାନନ୍ଦ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ମହାପ୍ରଭୁ, ବକ୍ରେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡିତ, ହରି ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଗୌଡ଼ୀୟସନ୍ଥ ମହନ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅନୁଯାୟୀଙ୍କ ପ୍ରତି ନମସ୍କାର ଜଣାଇଛନ୍ତି ।

୭ମ ବୋଲି—"ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଜଗବନ୍ଦନ ଶ୍ରୀଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭ ।

× × ×

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ମଞ୍ଜୁଳ ମୃଦୁଳ ତନୁ ସୁନ୍ଦର,
ଯୁବତୀ କୁଳ ଧୀରସାଗର ମନ୍ଥନେ କଏ ମନ୍ଦର ।
ବ୍ରଜଈଶ୍ୱର ବୟକିଶୋର ବିଭୋର ନଯାଇ ମନୁ,
ମୂର୍ତ୍ତି ମଧୁର ଗୁଣ ଗମ୍ଭୀର ଗୋକୁଳସୁନ୍ଦର କାହ୍ନୁ ।"

× × ×

୮ମ ବୋଲି—"ନମାମି ରାଧେ ସଦାରବନ୍ଦେ
ନମାମି ପରିଜନ କୃପାନିଧେ ।
ଜୟ ଗାନ୍ଧର୍ବୀ କୃଷ୍ଣ ବାନ୍ଧବୀ
ଅଖିଳ ମୋହିନୀ ସତୀ ସାଧ୍ୱୀ ।
ବ୍ରଜଈଶ୍ୱରୀ ନବକିଶୋରୀ
ଗୁଣ ଗଉରୀ ହରି ମନୋହାରୀ ।"

× × ×

୯ମ ବୋଲି—"ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ
ଗୋବିନ୍ଦ ସୁଖ ବିବର୍ଦ୍ଧନ ।
ସମସ୍ତ ଗିରିବର ରାଜା,
କୃଷ୍ଣ ଯାହାଙ୍କୁ କଲେ ପୂଜା ।"

× × ×

୧୦ମ ବୋଲି—"ନମାମି ଅବନୀ ଜଗଜ୍ଜନନୀ,
ଗୋକୁଳ ମଣ୍ଡଳ କମଳାନନୀ ।"
(ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ଗୋପପୁର ବର୍ଣ୍ଣନା)

'ବ୍ରଜବିହାରର ଦଶଟି ଯାକ ମଙ୍ଗଳାଚରଣରୁ ଜଣାଯାଏ, କବି ଜଣେ ଆଦର୍ଶ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ସତତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ-ପ୍ରେମରେ ଓତଃପ୍ରୋତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଯାହା ଜଣାପଡ଼େ, ସେଥିରୁ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ କହି ହେବ ଯେ ସେ 'ଗୋପୀଜନ-ବଲ୍ଲଭ', 'ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୀଳମଣି ମଞ୍ଜୁଳ ତନୁ ସୁନ୍ଦର', 'ଯୁବତୀକୁଳ ଧୀର ସାଗର ମନ୍ଥନ ମନ୍ଦର', 'ନବୀନ କିଶୋର', 'ମୂର୍ତ୍ତି ମଧୁର', 'ଗୁଣ ଗମ୍ଭୀର', 'ଗୋକୁଳସୁନ୍ଦର' ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ତଥା 'ଗାନ୍ଧର୍ବୀ', 'ଅଖିଳ ମୋହିନୀ', 'ବ୍ରଜଈଶ୍ୱରୀ', 'ନବକିଶୋରୀ', 'ହରି ମନୋହାରୀ', 'କୃଷ୍ଣବାନ୍ଧବୀ' ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଉପାସକ ଥିଲେ । କବି ଦାଶରଥି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର (ପୁରୀ)ରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ (କ୍ଷେତ୍ରବର ରାଜ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦରଶନେ ବିଶ୍ରାମ) ତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଥରେ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ନାମ ଧରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ଏପରି ମଜ୍ଜି ଥିଲା ଯେ, ସେ 'ବ୍ରଜବିହାର' ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୀଳାସ୍ଥଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ କରିଛନ୍ତି । କବି ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିଲେ, ତାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି ଧାରାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ଜୟଦେବ, ବିଦ୍ୟାପତି, ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ଗୋବିନ୍ଦ ଦାସ, ମୀରା, ସୁରଦାସ, ରସଖାନ୍ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରି ଯାଇପାରେ ।

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ଦଶଟି ଯାକ 'ବୋଲି'ରେ ଦଶଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ସେ ଯଥାକ୍ରମେ 'ଚକ୍ରକେଳୀ' 'ନୀଳସାଗରବାଣୀ', 'ଦେଶାକ୍ଷ'; 'ଭୁତକେଳୀ ବାଣୀ', 'ଖେମଣ୍ଟା', 'ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବାଣୀ', 'ଗୋପକେଳୀ ଦୁଖିଆ ବାଣୀ' 'କୁଞ୍ଚିତ କେଶୀ ବାଣୀ', 'ଭଗବତ ବାଣୀ', 'ରସସାଗର ବାଣୀ' ଆଦି ବୃତ୍ତରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାରରେ ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଶ୍ୟାମ ରାଜଗୁରୁ ତାଙ୍କ 'ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ'ରେ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ଛନ୍ଦ ଯୋଜନାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବା

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ଛନ୍ଦ ଯୋଜନା ଓ ପ୍ରତିଭାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କ ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ, ନିଜର ଗର୍ବ ପରିହାର ପୂର୍ବକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଚରିତ ଭାବରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଆଦରର ସହିତ ପାଠ କରିବା ଲାଗି ସୁଧୀବର୍ଗଙ୍କଠାରେ ବିନୀତ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଛନ୍ତି ।

"ସାଧୁଜନେ ମୋହର ନ ଘେନିମା ଦୋଷ ।
ମୂର୍ଖ ପାଷାଣ୍ଡ ଜନେ ଗୀତ ନକର ପ୍ରକାଶ ॥
× × ×
ଶୁଣି ବୈଷ୍ଣବ ଗୋସାଇଂ ମୋର ଦୋଷ ନଧର ।
ସଖ୍ୟଭାବ ଉପାସନା ଜନେ ବିଚାର କର ॥
× × ×
ମୋ ମୁଖୁ ବାହାର ଦୋଷକୁ ନଧର
ମଧୁର ବେଶରେ ପରିବନ୍ଧ ।
ଗୋବିନ୍ଦ ଚରିତ, ମଙ୍ଗଳ ଜଗତ
ମୋ ଘୁର କଳ୍ପିତ ମାତ୍ର ॥
ନୁହଇ ପଣ୍ଡିତ ନୁହେ ବିଦ୍ୟାବନ୍ତ
ଉତ୍ତମ ସଙ୍ଗ ହିଂ ନାହିଂ ।
ହରିଚରଣେ ଭଜନ ସୁମରଣେ
ବିଶ୍ୱାସ ଅବା ମୋ କାହିଂ ।"

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି ଧାରାର ଏକ ବିରାଟ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଭାବ ଦୂର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶରେ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତିଧାରାର ଏକ ନିର୍ମଳ ସ୍ରୋତ ଛୁଟାଇ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

— ——

ଯୁଗଚିତ୍ର ରାମାୟଣ ଓ କବି ବନମାଳୀ

ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ବହୁ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ-ରତ୍ନର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଶା ଦିନେ ଶିଳ୍ପ, କଳା, ବାଣିଜ୍ୟ, ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ଓ ଉନ୍ନତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଦିଗରେ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାଳର କରାଳ ସ୍ରୋତରେ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଭାସିଯାଇଛି ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ସେଥିରେ ଯେକୌଣସି ଦେଶପ୍ରାଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ମୌଳିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ତଥା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ବିଶେଷ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଏ ଦେଶରେ ଅଭାବ ନାହିଁ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ କେତେକ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ଆଡ଼କୁ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥଭଣ୍ଡାରର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନର ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ, ଭଗବଦ୍ ଗୀତା, ଭାଗବତ, ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ, ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ନାଟକ, କାବ୍ୟ, ଚମ୍ପୂ ଆଦିର ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ ବହୁଳ ଭାବରେ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ କେତେକ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ମିଳେ ।

କବିସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ସାମନ୍ତସିଂହାର ଆଦି କବିମାନେ ନିଜର ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ସଂସ୍କୃତ-ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରୁ ଭାବଧାରା ଓ ଶୈଳୀର ଆହରଣ କରି ଓଡ଼ିଆରେ କାବ୍ୟ ଲେଖି ଭାଷାର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ ଲାଗି ଅଦମ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଣା ଅଧିକେ

ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସିଛୁ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ଅନେକ ଉନ୍ନତ ଧରଣର କାବ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟା ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତେଜଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସାଧାରଣ ଲୋକେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତର ପ୍ରସ୍ଥର ପରି ଏ ଦେଶର କବିମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲେ ସେମାନେ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ-ଗଗନରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନକ୍ଷତ୍ର ରୂପେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହେଉଆନ୍ତେ ! କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ, ସେହି ଅଜ୍ଞାତନାମା କବି କୋବିଦଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜି ବିନକୁଦିନ ଅବହେଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହି ପରିଶେଷରେ କୀଟ ଓ ଅଗ୍ନି ମୁଖରେ ଲୋପ ପାଉଛି । ଏହା କେବଳ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅପାରଗତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ !

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଭୋଜରାଜାଙ୍କ ନାମ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ସେ ଅଳଙ୍କାର, ଜ୍ୟୋତିଷ, କାବ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶନ ଆଦି ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଣେତା ରୂପେ ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣ' ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ । ସେ ସମୁଦାୟ ରାମାୟଣକୁ (ଲଙ୍କା ଓ ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡ ବ୍ୟତୀତ) ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟ ମୟ (ଚମ୍ପୂ) କାବ୍ୟରେ ଲେଖି-ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ, ଭୋଜରାଜ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଚମ୍ପୂରାମାୟଣଟିକୁ ସୁନ୍ଦର କାଣ୍ଡ ଯାଏ ଲେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଲକ୍ଷଣ ସୂରି ନାମକ ଜନୈକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଲଙ୍କା କାଣ୍ଡ ରଚନା କରି ଭୋଜରାଜଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ରୂପକ ମହାଯଜ୍ଞରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ଦେଇଥିଲେ । ଭୋଜରାଜଙ୍କର ସେହି ଅମୂଲ୍ୟ କାବ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଚରିତ ହୋଇଥିଲା କିନ୍ତୁ ଏହା ଅଦ୍ୟାବଧି ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସି ନଥିବାରୁ ସମାଲୋଚକମାନେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଆଲୋଚନା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଭାରତର ବିଦ୍ୟାନଗରୀ କାଶୀ ପରି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପୁରୀ ଉତ୍କଳର ବିଦ୍ୟାନଗରୀ ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରି ଆସୁଛି । 'ଅନର୍ଘ ରାଘବ ନାଟକ'ର ପ୍ରଣେତା ମୁରାରି ମିଶ୍ର ଓ 'ସ୍ୱପ୍ନସ୍ୱପ୍ନ'ର ପ୍ରଣେତା

ଶତାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ଏ ପବିତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜନ୍ମ-ଗ୍ରହଣ କରି ଦେଶର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିଛନ୍ତି । ଅଦ୍ୟାବଧି ପୁରୀ ଓଡ଼ିଶାର ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଛି ।

ଭୋଜରାଜଙ୍କ ବିଖ୍ୟାତ ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣର ଅନୁବାଦ ଏହି ପବିତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । କବି ବନମାଳୀ ଭୋଜରାଜଙ୍କ ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣଟିକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ମନନକରି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁବାଦ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

"ଶୁଣ ସାଧୁଜନ ସେ ମହା ରାଜନ
ଭୋଜ ନାମେ ନରପତି ।
ଶ୍ରୀରାମ ଚରିତ ଯେ ଜଗତେ ଚିତ
ଯାହା ଚମ୍ପୂ କରିଛନ୍ତି ॥

× × ×

କବିତା ଗୃଭୁସି ନାନା ଦୃଷ୍ଟି ପୂର
ରହିଅଛି ପ୍ରବନ୍ଧରେ,
ତା ଦେଖି ଏ ଗୀତ କଲି ବିରଚିତ
କ୍ଷମାକର ଦୋଷ ଧୀରେ ॥

× × ×

ଯେଉଂ ଭୋଜରାଜ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ
ବଚନେଶ୍ୱରୀ ଉଗ୍ର ହୋଇ ଥାଇ ।

× × ×

ଏମନ୍ତେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଭୋଜ ମହାରାଜ,
ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗଲେ ଚଢ଼ି କୀର୍ତ୍ତିଗଜ ।
ରାମଚମ୍ପୂ ପାଞ୍ଚ କାଣ୍ଡେ ରହିଲା,
ଏ ଉତ୍ତରୁ ଶୁଣ ଯାହା ହୋଇଲା ।
ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୂରି ଯେ,
ଦେଖିଲେ ଚମ୍ପୂ କବିତ୍ୱ ଗୃଭୁସି ଯେ ॥

ଚିନ୍ତାକଲେ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା
ଅଳପ ବଚନେ ରସ ରଖିବା ।”

କବି ବନମାଳୀ କେବଳ ରାମାୟଣ ଚମ୍ପୂର କବିତା ରୁଚିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତା’ର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଲାଗି ମନ ବଳାଇଥିଲେ, ତା’ ନୁହେଁ; ଅପରନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଗୁରୁଦେବ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଚଳଞ୍ଚାଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ପାଇ ସେ ଏଭଳି ଏକ ମହତ୍ତ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନ ବଳାଇ ଥିଲେ ବୋଲି କବି ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

“ତେବେ କାହିଁ ପାଇଁ କଲି ମୁଁ
ଏ ଗୀତ ଯେହ୍ନେ ସଙ୍କେତ ଶୁଣିବ ।
× × ×
ନୀଳ ପର୍ବତ ଉଦୟ ଗିରି
ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ଜଗନ୍ନାଥ,
ତାଙ୍କ ପରିକର ନିକର ମଧ୍ୟରେ
ଅଟନ୍ତି ଯେଉଁ ପ୍ରଶସ୍ତ ।
ନାମ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଚଳଞ୍ଚୋ ସେ ସ୍ୱପ୍ନେ
କହିଲେ ମହା ସରାଗେ ।
ଗୁଣ ନିଧାନ ତାଙ୍କ ନନ୍ଦନ
ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଚଳଞ୍ଚୋ ଆଗେ ।
ବୋଇଲେ ହେ ସୁତ ରାମଚମ୍ପୂ ଗୀତ
ଶୁଣି ତୃପ୍ତ ହେଲା ଚିତ୍ତ ।
ଉତ୍ତମ ସେ ହେଲା ଶ୍ରୁତିକି ମୋହିଲା
କରି ତୁ ତା ସମାପତ ॥
× × ×
କୁଶଳେ ଏ ହେନ୍ଦକରାଜ ଚମ୍ପୂ ଗୀତ ମୋର,
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଲା ଯେଉଁ ବଳୁ ଶୁଣ ଧୀର ।
ସଲକ୍ଷଣ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଚଳଞ୍ଚୋ ସ୍ୱପ୍ନରେ,
ବୋଇଲେ ଏ ଗୀତ କରି ନିର୍ଭୟ ମନରେ ଯେ ।

ସେହି ଆଜ୍ଞା ମୂଳକରି କଲି ଚଉପଦୀ,
ମହତ ଆଜ୍ଞାକୁ ହୃଦ ସମ୍ପୁଟେ ସମ୍ପାଦି ଯେ ।

× × ×

ଦେଶ ଭାଷାରେ ଚଉପଦୀ
ବାନ୍ଧିଲି ନିଶଙ୍କ ହୋଇ ମନରେ ।।"

କବି ବନମାଳୀଙ୍କ 'ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣ'ରେ ଏକ ବିଲକ୍ଷଣ ଉଦାହରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କବିମାନେ ସାଧାରଣତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିଏ ରଚନା କରି ନିଜ ନାମରେ ଭଣିତା କରିଥାନ୍ତି କିମ୍ବା ଧନପ୍ରାପ୍ତି ଆଶାରେ ନିଜର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବି ବନମାଳୀ ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣଟିକୁ ଅନୁବାଦ କରି ନିଜର ସ୍ୱର୍ଗତ ପିତା ହରିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରିଛନ୍ତି ।

"ନାମ ମୋର ବନମାଳୀ ପିତା ନାମ ହରି ।
ତାହାଙ୍କର ନାହିଁ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରାସାଦ ପୋଖରୀ ଯେ ।।
ଅଜାଗଳ ସ୍ତନ ପରି ମୁଁ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ।
ନାହିଁ ମୋର ଧନ ତୀର୍ଥାଟନ ଶ୍ରାଦ୍ଧପତ୍ର ହେ ।।
କି ରୂପେ ପିତୃ ଋଣରୁ ହୋଇବି ମୁକତ ।
ଦିନେ ବସି ଏହା ବିଚାରିଲି ମୋର ଚିତ୍ତ ହେ ।।
ତାଙ୍କ ନାମେ ରାମଚମ୍ପୂ ଗୀତ କଲି ତୋଷେ ।
ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିନୋଦେ ପାନ ହରି ଭାଷେ ଯେ ।।"

କବି ବନମାଳୀ ଚମ୍ପୂ ରାମାୟଣର ଅନୁବାଦ 'ସୂଚକ ରାମାୟଣ ବା ରାମାୟଣ ରସାମୃତ' ନାମରେ ଶେଷ କରି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ଆଶାରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । 'ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ', 'ରସକଲ୍ଲୋଳ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ରାଗ ରାଗିଣୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଲୋକେ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିଥାନ୍ତି । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲୋକମାନେ ରାଗ ରାଗିଣୀ ଉପରେ ଯୋର ଦେଇ କାବ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ କବି ବନମାଳୀ ତାଙ୍କ

ଚଉପଦୀରେ ନାନା ପ୍ରକାର ରାଗ ରାଗିଣୀର ସମାବେଶ କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କରିଛନ୍ତି । ଦୀର୍ଘ ଗ୍ରନ୍ଥବନ୍ଧ ହେଲେ କାଳେ ଲୋକମାନେ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିବେ, ସେଥିଲାଗି ରାମାୟଣ ରସାମୃତଟିକୁ କବି ଚଉପଦୀ ଆକାରରେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ସମୁଦାୟ ଚଉପଦୀ ସଂଖ୍ୟା ତିନିଶହ ଷାଠିଏ ବୋଲି ଆଭାସ ଦେଇ ସୁଧୀବୃନ୍ଦଙ୍କୁ, ପ୍ରତିଦିନ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚଉପଦୀ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ସମୁଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିଦେବା ଲାଗି କବି ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ।

"ଗଢିଛି ଏ ରତ୍ନମାଳା ଚଉପଦୀ ମୁହିଂ,
କଣ୍ଠ ତଟେ ମଣ୍ଡ ରସିକେ ନିଃଶଙ୍କ ହୋଇ ହେ ।
× × ×
ଗୋଟାଏ ଲେଖାଏ କଣ୍ଠତଟେ ମଣ୍ଡ ଧୀର
ସମ୍ବତ୍ସର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ଭେଦିବ ଅନ୍ତର ହେ ।
ସମ୍ବତ୍ସର ଦିନ ସଂଖ୍ୟା ଚଉପଦୀ ଏହି,
ରସିକେ ସହୃଦେ ହେଲେ ଦେଖ ମନ ଦେଇ ହେ ।"

ପ୍ରାଚୀନ କାଳର କବିମାନେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଯେଉଁ ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ସେମାନେ ସେହି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଉପାସକ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ବିରଳ ନୁହେଁ । କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ 'ଯଶୋଦାନନ୍ଦନ', ପୂତନା ମର୍ଦ୍ଦନ', 'ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରୀ','ବ୍ରଜବଧୂ ରାସମଣ୍ଡଳ ବିହାରୀ', 'ବୃଷଭାନୁସୁତା କୌତୁକ କାରୀ', 'ନବଘନ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର', 'ବୃନ୍ଦାବନନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଥିଲେ ।

"ଜୟ ଜୟ ଗୋପୀନାଥ ରାଧିକା ଜୀବନ,
ଜୟ ଗୋକୁଳ ଆସନ ଯଶୋଦା ନନ୍ଦନ ହେ ।
ଜୟ ଦୁଷ୍ଟ ନିଶାଚରକୁଳ ନାଶକାରୀ,
ଜୟ ପୂତନା ମର୍ଦ୍ଦନ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରୀ ହେ ।
ଜୟ ବ୍ରଜ ବଧୂ ରାସମଣ୍ଡଳ ବିହାରୀ,
ଜୟ ବୃଷଭାନୁ ସୁତା କଉତୁକକାରୀ ହେ ।

ଜୟ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ ମୂରତି ବଦନ,
ଜୟ ବ୍ରଜରାଜ ସୁତ ନଳୀନ ନୟନ ହେ ।
ଜୟ ବୃନ୍ଦାବନ ନାଥ ହେ ମୂରଲୀ ହାତ,
କୃପାକରି ମନୋରଥ କର ମୋର ସାର୍ଥ ହେ ।
ତୁମ୍ଭ ପଙ୍କଜ ଚରଣେ ମତି ରହୁ ନିତି,
ଅତି ଘାନ ହୀନ ହରି ଏ ଗୀତ ବଦନ୍ତି ହେ ।"

କବି ବନମାଳୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ ପରି ରାମ କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଇଷ୍ଟଦେବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଦେଇଛନ୍ତି ।

କବି ବନମାଳୀ ନିଜର ଅହଂକାର ପରିହାର ନିମିତ୍ତ ସ୍ୱକାବ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସୁଧୀବର୍ଗଙ୍କୁ ନିଜର ଅଜ୍ଞତା ଜଣାଇ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ କବିଚନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣଦାସ (ଜ୍ଞାନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ବୋଧହୁଏ) ଙ୍କ କବିତା ତୁଳନାରେ ନିଜର କାବ୍ୟଟି କୌଣସି ମତେ ତୁଲମାପ୍ୟ ନୁହେ । ସେଥିଲାଗି ପାଠକମାନଙ୍କୁ, କେବଳ ରାମକାବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସୁଚିତ୍ର-ରାମାୟଣର ଅଧ୍ୟୟନ ଲାଗି ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ତତ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ହୀନତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

"କୃଷ୍ଣ ଦାସ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୁଣମଣି ଗୀତ,
ଥାଉ ଥାଉ ଏଥି ନରସିବ ତୁମ୍ଭ ଚିତ୍ତ ହେ ।
ଏହି ଯୋଗ୍ୟ ମାଗୁଅଛି ଶୁଣ ହେ ସୁହୃଦେ,
ଦେଖିବ ଏ ଗୀତ ଚିତ୍ତ ଥିଲେ ରାମ ପଦେ ହେ ।

× × ×

ମାତ ଦୁରାଗ୍ରହୀ ମୁଂ ଭଜନ ହୀନ ଜନ,
ପବିତ୍ର ହେବାକୁ କଲି ଏ ଗୀତ ବର୍ଣ୍ଣନ ହେ ।
ଯେଣୁ ରଘୁମଣି କପି ଶ୍ରେଣୀ ଅଛି
ଉଦ୍ଭବ ପାତକ ଚିତ୍ତ,
ପୁଲିନ୍ଦ ମନ୍ଦିର ଅଗ୍ନି କି ନ କରେ
ସୁନାକୁ ନିର୍ମଳ ଜ୍ୟୋତି ।

× × ×

ନଜାଣଇଁ ରନ୍ଧ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରି ରନ୍ଧ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିକ,
କଲି ଯାହା ଲେଖେ ମୋତେ ନ ମାଡଇ ଲଜ ହେ ।
ସନ୍ଥେ ହସନ୍ତୁ ଦେଖିକେ ମୋ ମନ ତ ତୋଷ,
ସାରସାର ନ ଚିହ୍ନିଲି ହେଉ ଉପହାସ ହେ ।"

କବିଙ୍କ ସମୟ ଓ ବାସସ୍ଥାନ —

କବି ବନମାଳୀ କେଉଁ ସମୟର ଲୋକ, ସେ ବିଷୟରେ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କର କୌତୂହଳ ଉଦ୍ରେକିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସେ ପ୍ରକାର ଜିଜ୍ଞାସାର ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ କବି ବନମାଳୀ, ପ୍ରାଚୀନ କାଳର କବି ମାନଙ୍କର ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ 'ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ'ରୁ ତାଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ମିଳେ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଶ୍ରୀବୀର କେଶରୀ ଦେବ ଅବନୀ ଦୟିତ,
ତାଙ୍କ ସପ୍ତୋବିଂଶ ଅଙ୍କେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଗୀତ ।
ରସ ଋଷି ଋତୁ ଶଶୀ ଶକାବ୍ଦରେ ଜାଣ,
ଏ ଚରିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଶୁଣ ବିଚକ୍ଷଣ ହେ ।"

ଓଡ଼ିଶାର ରାଜସିଂହାସନରେ ଏକାଧିକ ବୀରକେଶରୀଦେବ ଆରୋହଣ କରିଥିବାରୁ ଏଠାରେ କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହର ଆଶଙ୍କା ଥିଲା । ମାତ୍ର କବି ବନମାଳୀ ସେ ସନ୍ଦେହର ମୋଚନ ନିମିତ୍ତ ରସ, ଋଷି, ଋତୁ, ଶଶୀ, ଶକାବ୍ଦ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । 'ଅଙ୍କାନାଂ ବାମତୋ ଗତିଃ' ଅନୁସାରେ ରସ = ୬, ଋଷି = ୭, ଋତୁ = ୬ ଶଶୀ = ୧, ଅର୍ଥାତ ୧୬୭୬ ଶକାବ୍ଦରେ କବି ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣର ରଚନା ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ବିଷୟରେ ଐତିହାସିକଙ୍କର ଆଜିସୁଦ୍ଧା ମତଭେଦ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାଦେଶିକ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ଅଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରି ଐତିହାସିକ

ଶ୍ରୀ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର; ଉକ୍ତ ରାଜାଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୬ରୁ ୧୭୯୩ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି (୧)।

ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୭୩୬-୯୩ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବା ପରେ କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ରହୁନାହିଁ । କବି ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ତ୍ରୟୋଦଂଶ ଅଙ୍କ, ଶକାବ୍ଦ ୧୬୭୬ରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷ କରିଥିବାରୁ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ତାହା ଖ୍ରୀ ଅ: ୧୭୫୪ରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

କବି ବନମାଳୀ ପିତୃଋଣ ପରିଶୋଧ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ ରଚନା କରି ପିତା ହରିଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ବେଳକୁ କବିଙ୍କୁ ଅନ୍ୟୂନ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିଲେ, କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୨୦ରୁ ୧୭୨୫ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । କବିଙ୍କ ଜନ୍ମଦିନ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ଅସମୀଚୀନ ନୁହେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଶେଷତଃ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ଯାଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ରାଜା କବି ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପୁରସ୍କୃତ କରି ସେମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ବୃଦ୍ଧି କରୁଥିଲେ । କବି ବନମାଳୀ ଜଣେ ଖ୍ୟାତନାମା କବି ହିସାବରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିବେ । ତେଣୁ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣରେ କବି ବନମାଳୀ ନିଜ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକଙ୍କର ବିଶେଷ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

"ଖଣ୍ଡ ଅବନୀକୁଳ ନରେନ୍ଦ୍ର କେଶରୀ,
ନିଜ କୁଳକୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଶର୍ବରୀ ସେ ।

---

(୧) Manimala Natika and Anadikavi. By. K.N. Mohapatra, O.H.R.J. Vol. IV, No. 3 & 4 Page ୮0.

ଅଇନାସ୍ତ ନେତ୍ର ବାର ଜାତରେ କୁଶଳ,
ମାଳଗିରଶ୍ୱର ଭୂତ୍ୟ ବର୍ଗରେ ପ୍ରବରି ସେ ।
ଗଜପତି ଭୂପତି ତିଳକ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ,
କ୍ଷମାଶୀଳ ଦୟାବନ୍ତ ନୃପକୁଳେ ନାହିଂ ଯେ ।"

କବି ବନମାଳୀଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣରେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଘର କ୍ଷେତ୍ରବରେ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ସାହିରେ,
ଜନମ କରଣ କୁଳେ ଅଟଇ ମହୀରେ ।"

କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତ ଅଂଶଟି ପୁରୀ ରଘୁନନ୍ଦନ ପାଠାଗାରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନକଲରେ ମିଳୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରଘୁନନ୍ଦନ ପାଠାଗାରର ତାଳପତ୍ର ପୋଥିଟି, ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ୫୨ ଅଙ୍କ ବୃଷ ୧୭ ଦିନ ଶନିବାର ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୭୫ ମେ ମାସ ୭ ତାରିଖରେ ନକଲ ହୋଇଥିବାରୁ (ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ୧୧ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ନକଲ) ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୋଥିଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପ୍ରାମାଣିକ ଓ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଯାଇ ପାରେ ।

କବି ପ୍ରତିଭା—

ବନମାଳୀଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଭା ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ଜଣେ ଧୁରୀଣ କବି ଥିଲେ । ଯଦ୍ୟପି କବିଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଦ୍ୟାପି ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇ ନାହିଁ, ତଥାପି 'ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ'ରୁ କବିଙ୍କ ବିଦ୍‌ବତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ମିଳେ ।

ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣର ଛନ୍ଦ-ଯୋଜନା କ୍ଷେତ୍ରରେ କବି ବନମାଳୀ ଯେଉଁ ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଅତି ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଉଦ୍ୟମ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ଯେଉଁ ସବୁ ଲୋକପ୍ରିୟ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ କବି ସେ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ କେତେକ ନୂତନ ଛନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ 'ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ'ରେ ନାଟ, ଜୟଜୟନ୍ତୀ, ପରଜ, ପାଲ୍ଲା, ମାରୁଆ, ଗୁପ୍ତ, ଶାବରି ଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ, ଲଳିତ ବସନ୍ତ, ବୈରୀ, ରାମକେରୀ, ବସନ୍ତ, କାଳୀ, ଶଙ୍କରାଭରଣ, ଆହାରୀ, ମଙ୍ଗଳଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ ଆଦି କେତେକ ଲୋକପ୍ରିୟ ଛନ୍ଦକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କ ରଚନା (କବିତା)ର ମୂଳ ଧାଡ଼ିଟିକୁ ସ୍ୱରଚିତ ଚୌପଦୀର ଛନ୍ଦରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ରାମଚମ୍ପୂକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ଲାଗି ଅଧିକ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କେତୋଟିର ନାମ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା ।

"ହଂସଦୂତ ବାଣୀ, ରାଧାଦର୍ଶନ ଚଉତିଶା ବୃତ୍ତେ, ସ୍ନାନଯାତ୍ରା ଚଉତିଶା ବାଣୀ, ମନ୍ଦାକିନୀ ଚଉତିଶା ବୃତ୍ତେ, ରାମଦାସ କୋଇଲି ବାଣୀ, ଉଦ୍ଧବ ଚଉତିଶା ବୃତ୍ତେ, କୃଷ୍ଣଦାସ ଚଉତିଶା ବୃତ୍ତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

କବି ବନମାଳୀ, ଭୋଜରାଜ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୂରୀଙ୍କ 'ଚମ୍ପୂରାମାୟଣ'କୁ ଅନୁବାଦ କଲାବେଳେ ନିଜର ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ହୋଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟମୟ 'ଚମ୍ପୂରାମାୟଣ'କୁ ଓଡ଼ିଆ ଚଉପଦୀରେ ଅନୁବାଦ କଲାବେଳେ, ମୂଳ ବିଷୟବସ୍ତୁର କୌଣସି ଅଂଶ ଯେପରି ବାଦ୍ ପଡ଼ି ନଯାଏ ସେଥିପ୍ରତି କବି ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ 'ଚମ୍ପୂରାମାୟଣ'ର ମୂଳ ଶ୍ଳୋକ ଓ ବନମାଳୀଙ୍କ ଅନୁବାଦ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ମତର ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବେଶ୍ ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

"ବାଲ୍ମୀକି ଗୀତ ରଘୁପୁଙ୍ଗବ କୀର୍ତ୍ତି ଲେଶୈ—
ସ୍ତୃପ୍ତିଂ କରୋମି କଥମପ୍ୟଧୁନା ବୁଧାନାମ୍ ।
ଗଙ୍ଗାଜଲୈ ର୍ଭୁବି ଭଗୀରଥ-ଯତ୍ନଲବ୍ଧୈଃ
କିଂ ତର୍ପଣଂ ନ ବିଦଧାତି ନରଃ ପିତୃଣାମ୍ ।।"

ଅନୁବାଦ—"ବିଚାରିଲେ ମନେ ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଭୁବନେ
ଗଙ୍ଗା କଲେ ଭଗୀରଥ,
ତର୍ପଣ ସେ ଜଳେ କେଣ୍ଟି କଲେ ହେଲେ
ବଂଶ କରନ୍ତି କୃତାର୍ଥ ।।

ସେହିମତ ଋଷି ବାଲମିକ ଋଷି—
ଅଛନ୍ତି ଯାହା ଗୀତରେ,
ସେହି ଅନୁସାରେ ଗ୍ରନ୍ଥ କଲ ଧୀରେ
ସୁଖ ଲଭିବ ଏଥିରେ ।”

“ଅଥ ସରସିଜ ଯୋନେ ରାଜ୍ଞଯା ରାମବୃତ୍ତଂ
କରବଦର ସମାନଂ ପ୍ରେକ୍ଷ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ପ୍ରତୀତ୍ୟ ।
ଶୁଭମତନୁତ କାବ୍ୟଂ ସ୍ୱାଦୁରାମାୟଣାଖ୍ୟଂ
ମଧୁମୟ ଭଣିତୀନାଂ ମାର୍ଗଦର୍ଶୀ ମହର୍ଷିଃ ।”

ଅନୁବାଦ—

ସରସିଜ ଯୋନି ଆଜ୍ଞାରେ ଶ୍ରୀରାମ ଯେତେକ
ମହାବାଲମିକ ଋଷିଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ହୋଇଲା ତେତେକ ।
ହସ୍ତରେ ବଦରୀ ଫଳଥିବା ପ୍ରାୟ ହୋଇଲେ ସାକ୍ଷାତ
ଯୋଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁନୀଶ୍ୱର ଜାଣିଲେ ଶ୍ରୀରାମ ଚରିତ ।
ମଧୁର ରଘୁନାଥ କଥା ବାନ୍ଧିଲେ ସୁକାବ୍ୟ ବନ୍ଧରେ ।”

“କାଲୁଷ୍ଟୋଽପ୍ୟଥ ରାକ୍ଷସାମଧିପତେ
ର୍ବାଗ୍ୱାଗୁରା ବେଷ୍ଟିତେ
କୃତ୍ୱା ହାଟକେ ତାଟକେୟ ହରଣେ
ଶାର୍ଦ୍ଦୂଲ ବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ ।
ଆଗଚ୍ଛନ୍ନନୁଜେନ ତଦ୍‌ଗଦ୍‌ଗତା
ମାକର୍ଣ୍ୟବାର୍ତ୍ତାଂ ତତଃ
ସୀତାସଙ୍ଗମ ଲାଳସସ୍ତ୍ରୁଟଂ ରାମଃ
ପ୍ରତସ୍ଥେ ଦ୍ରୁତମ୍ ।”

ଅନୁବାଦ—

“ରଘୁନନ୍ଦନ,
ତେଣେ ଘେନିଲେ ହରିଣ ଜୀବନ ।
ବାଣବାଗୁରା ତାହାଙ୍କୁ ବେଷ୍ଟିତ କରିଥିଲା ଦଶାନନ ॥

ହାଟକ ମୃଗ ଛାଟକସୂଚଠାରେ
କରି ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ପରାକ୍ରମ ।

ଲେକ୍ଷଟନ୍ତେ ସଉମିତ୍ରୀଙ୍କି ବାଟରେ
ଦେଖିଲେ ସେ କାଳେ ଶ୍ରୀରାମ ।

ଶୁଣିଲେ ସକଳ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସେ ଅନ୍ତଃ—
କରଣ ଶଙ୍କାରେ ପୂରିଲା ।

ଜାନକୀ-ସଙ୍ଗମ ଲାଳସାରେ ଯାଇ
ମିଳଲେ ସ୍ୱୀୟଂ ପର୍ଣ୍ଣଶାଳା ।"

"ମାୟା ମୃଗେଣ ତବ ମୈଥିଲ ବଞ୍ଚିତାୟାଃ
ଶାଖା ମୃଗେଣ ପୁନରାଗତି ରିତ୍ୟଯୁକ୍ତମ୍ ।
ଏଷା କଥାପି ଭୁବନେ ବିଦିତା ଯଦସ୍ୟାତ୍
କା ନାମ ରାମଧନୁଷଃ ପ୍ରଥିତା ପ୍ରଶସ୍ତିଃ ।"

ଅନୁବାଦ— (ଆଗୋ ସୀତେ)
କଥା ଶୁଣିଲେ ଲୋକେ ନିନ୍ଦିବେ ଜଗତେ ।
ମାୟାମୃଗ ପଠିଆଇ ହରିଛି ବଂଶପାଣି
ପଠିଆଇ ଶାଖାମୃଗ ନେଲେ ତା' ରଘୁମଣି ।
ଏଥୁ ଚରିତ ବିଦିତ ହେଲେ ଶ୍ରୀରାମ ଶରାସନ
ପ୍ରତାପ ଜଣା ନ ଯିବ ଜଣା ହସିବ ତ୍ରିଭୁବନ ।

କବି ବନମାଳୀ ଭୋଜରାଜ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୂରୀଙ୍କ ଶ୍ଳୋକର ଅନୁବାଦ ଅଧିକ ଭାବରେ ନ କରି ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେବା ଲାଗି ଯଥାସମ୍ଭବ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସୀତାହରଣ ପରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶୋକ-ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗ 'ରାମାୟଣ ଚମ୍ପୂ'ରେ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ଦିଆ ଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ କବି ବନମାଳୀ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶୋକ

ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ନିଜତ୍ୱ ଦେଖାଇ ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ କେତୋଟି ଚମତ୍କାର ଚଉପଦୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"କ୍ଷେମା କ୍ଷେମା କ୍ଷମା କର ନିଜ ଦୋଷକୁ,
ବାମ ନୋହି ବାମା ଦେଖା କାଶ ହାସକୁ ।
ଶ୍ୟାମା ଦେଖା ନଦେଇ, ଭ୍ରମାଉଛୁ କମ୍ପାଇଂ,
ହେମାଙ୍ଗି ନାଶୁ ନିଜ ଦାସକୁ ରେ ॥

\+ \+ \+

ଧରମ ବଂଶେ କଳଙ୍କ ହୋଇବ,
ସରମ ସହି ! ମରଣୁଂ ବଳିବ ।
ଧର ମନେ ଏ ବଚୂର ସୁକେଶି !
ହରମଦନୁ ମୋର ଦୁଃଖ ଆସି ।
କର ମୋତେ ଅନୁଗ୍ରହରେ,
ପରମ ଦାରୁଣ ଅଟେ ଫୁଲଧନୁ,
ପରମଦା ତେଜ ଗ୍ରହରେ ॥

× × ×

ସହି ନ ପାରଇ ବିସମ ଶର,
ମହୀନନ୍ଦନା ମୋତେ କଲୁ ଦୂର
ରହି ନ ଦେଖଇ ତୋ ବିନୁ ଆନେ,
ସହି ! ନ ଘେନିଲୁ ଏତକ ମନେ ଯେ,
କହି ନ ଥିଲୁ କମ୍ପାଇଂ ରେ,
ବହି ନ ଥାନ୍ତି ଏ ଦାରୁଣ ପରାଣ,
ଅହ୍ନିନ ଗରଳ ଖାଇ ରେ ॥"

କେବଳ ଶୋକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ନୁହେ, ଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ କବି ବନମାଳୀ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ମୂଳସଂସ୍କୃତର ଅନୁବାଦ ବ୍ୟତୀତ ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରତିଭା ଜନିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

"ହୋଇଲା ହେମ ସମସ୍ତ ସ୍ତରକୁ କଲା ନିର୍ଭୟ,
ଦିଶିଲା କେଦାର ଚୟ ଶସ୍ୟ ପାଚି ହେମମୟ,

କନ୍ଦର୍ପ ରଣେ ବଜୟୁ ବାରପାଣି ଅବଶ୍ୟାୟୁ,
ପଲ୍ଲବପ୍ରାନ୍ତେ ସଞ୍ଚୟୁ ପରସ୍ପେ ହେଲା ନିଷ୍ଟୟୁ ହେ
ଚନ୍ଦ୍ରକର,
ଅସୁଖ ମଣିଲେ ସର୍ବ ନର ସେ ॥

ଚନ୍ଦନଠାରେ ଆଦର ଦୂର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା ପୁର—
ହେଲା ଭୟଙ୍କର ହେ ।

ପ୍ରପା ଶୋଭା ଗଲା କାହିଁ ବୃଦ୍ଧ ମହିଳା ପରାୟେ
ତାଳବୃନ୍ତ କଥା କେହି ନ ପୁଚ୍ଛିଲେ ଦିନେ ଇହି,
ନିଦାଘ ଭାଗ ପଳାଇ ରମାସ୍ତନ-ଦୁର୍ଗେ ରହି,
କିଛି ସୁଖ ଦେଲା ତାହିଁ ।"

କବି ବନମାଳୀଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲେ 'ଚମ୍ପୂରାମାୟଣ'କୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି କେବେହେଲେ ଏପରି ସରସ ସାବଲୀଳ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିବାରେ କେବେହେଲେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନଥାନ୍ତେ । କବି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଯତିପାତ ନିୟମକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ଲାଗି ସଂସ୍କୃତର କ୍ରିୟାପଦ 'ବଦତି, ସିଦତି, ବଦନ୍ତି' ଆଦିକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ କ୍ରିୟାପଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ।

ସାହିତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କାବ୍ୟର ଉତ୍କର୍ଷାଧାୟକ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗରେ ମଧ୍ୟ କବି ବନମାଳୀ କମ ସିଦ୍ଧ ହସ୍ତ ନ ଥିଲେ । 'ସୁଚନ୍ଦ ରାମାୟଣ'ରେ ସେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କ ପରି ଉପମା, ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା ଯମକ, ଅନୁପ୍ରାସ ଆଦି ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା, ବିରୋଧାଭାସ, ଅନ୍ତ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ପରି କେତେକ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରର ସଂଯୋଜନରେ କବି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଅଳଂକୃତ କରିଛନ୍ତି ।

"କାବ୍ୟ ପୋଥିପରି ଅଟେନ୍ତ ଯତି
ସର୍ଗ ରଚନାରେ ଖ୍ୟାତି ଜଗତି ।
ସେ ପୁଣି ପ୍ରାକୃତ—
ବ୍ୟାକରଣ ପୋଥି ପରି ଶୋଭିତ ।

ବର୍ଣ୍ଣି ବିଭିନ୍ନ ଅଟଇ ଚନ୍ଦ୍ରଂରେ
ଏତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟନ୍ତି ମହୀରେ ।"

(ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା)

"ବୁଧ ଗ୍ରହ ପରି ଅଟନ୍ତି ପୁଣି,
ସୋମର ଅଧୀନ ଅଟନ୍ତି ମୁନି ;
ଦେଖିଣ ସେ ନୃପ
କଉଶିକ ମହାମୁନି ସ୍ୱରୂପ ।"

(ବିରୋଧା ଭାସ)

ତେଜ ତୁ ଲଜ ଭଜରେ ରାମଙ୍କୁ ରାଜ
ତନୁଜ ରାମ ଆଜ ତୋଷିବେ ତୋତେ ।
ବାଳାରେ ଅଟୁ ତୁ ସୁଶୀଳା ମୋରେ ମତି ନ ବଳା
କୁଳ ଜାତି ଅବଳା,
ନ କର ହେଳା ବାଳା ।"

(ଅନ୍ତ୍ୟାନୁପ୍ରାସ)

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଗୁଡିକ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତରେ ନାହିଁ । କବି ବନମାଳୀ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଭୋଜରାଜଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ ନ କରି ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଗୁଡିକ କାବ୍ୟର ଉତ୍କର୍ଷାଧାୟକ ହୋଇଛି ।

ସମୁଦାୟ 'ସୁଚିତ୍ର ରାମାୟଣ' ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି ବନମାଳୀ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବି ଥିଲେ । ଅନୁବାଦ କରିବାରେ ଦକ୍ଷତା, ଶବ୍ଦ ଯୋଜନାରେ କୁଶଳତା, ରସର ପରିପୁଷ୍ଟି ନିମିତ୍ତ ଗୁଣ ରୀତି ଅଲଙ୍କାର ଯୋଜନାରେ ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖାଇ କବି ବନମାଳୀ ବୀର-କେଶରୀ ଦେବଙ୍କ କବି ମଣ୍ଡଳୀରେ ଏକ ଗୌରବମୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ । କବି ବନମାଳୀଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରଚନା ଆଜସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଗବେଷଣା ଫଳରେ ଏହାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ଯେ ଅଚିରେ ଆବିଷ୍କୃତ ହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

———

କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ ଓ କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ

ସପ୍ତଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଗତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାଭିଭୂତ ହୋଇ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ । ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କାହିଁକି, ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଳଙ୍କାର, କାବ୍ୟ, ନାଟକ, ଚମ୍ପୂ, ସଙ୍ଗୀତ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ଜ୍ୟୋତିଷ ଆଦି ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ଗବେଷଣା କରାଯାଇ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଧରଣର ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟତୀତ ସେହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୀ ଓ ବଙ୍ଗଳାରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିନବ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ର, ବହୁ ଭାଷାର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ମନନ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଯେ ପ୍ରଭୂତ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ରଚନାର ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ 'ରାମଭକ୍ତିଧାରା' ଓ 'କୃଷ୍ଣଭକ୍ତିଧାରା'ର ଦୁଇଟି ପ୍ରଖର ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚିର ସବୁଜିମା ବିଚ୍ଛୁରିତ କରିଥିଲା । ତାହା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ, ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ-ସାହିତ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଉନ୍ନତ ଆସନ ଲାଭ କରି ପାରିଥିଲା ।

ଏ ପ୍ରକାର ଅଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରଗତିର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ କାଳର ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶୀୟ ନରପତିମାନେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମନୋନିବେଶ କରୁଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ନିଜର ମନୋବିନୋଦନ ଓ ଯଶବିସ୍ତାର ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତ ସଭା କରିଆରେ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ କାବ୍ୟାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବାରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରଖ୍ୟାତଯଶା ରାଜନ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରି ପଣ୍ଡିତମାନେ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ପୂର୍ବକ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଆଶ୍ରୟଦାତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଚୁର ଧନ ଲାଭ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଭିନବ ପଦପଦବୀରେ ଭୂଷିତ

ହେଉଥିଲେ । ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିଜେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ନିଜ ପୃଷ୍ଠପୋଷକଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରୁଥିଲେ ଏବଂ କେତେକ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ନିଜର ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଧୀଶକ୍ତି ବଳରେ ଉନ୍ନତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଆଜିକାଲିର ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଏ ।

'କୃଷ୍ଣକେଳି ତରଙ୍ଗିଣୀ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଆଜିକାଲି ମିଳୁଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର 'କୃଷ୍ଣଭକ୍ତିଧାରା'ର ଅନ୍ୟତମ ଉତ୍ସ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । 'ତରଙ୍ଗିଣୀ'ଟି ପ୍ରାଚୀନ ରାଗରାଗିଣୀରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇ ଦଶଟି ଛାନ୍ଦରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର କବି ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜ୍ୟର ଅଧୀଶ୍ୱର ଗଙ୍ଗବଂଶ ତିଳକ ବାସୁଦେବ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଅଟନ୍ତି । 'ତରଙ୍ଗିଣୀ'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦର ଶେଷରେ କବିଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

"ଗୁରୁ ଚରଣାରବିନ୍ଦ ବନ୍ଦନ—

କରି ବାସୁଦେବ ନୃପ ନନ୍ଦନ

ଏ ଭାବରେ ଭଣି,

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ନୃପମଣି ।

× × ×

ଗଙ୍ଗବଂଶ ଅବତଂସ ନୃପକେଶରୀ ହରି,
ଭଣିଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗ କେଶରୀ ।

× × ×

ରାଧା ଗୋବିନ୍ଦ ପଦାରବିନ୍ଦ ବେନି ମନରେ ଘେନି,
ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ନୃପତିମଣି ଭଣି ।

× × ×

ବଜୟ ନଗର ନରପତି, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମ ଖ୍ୟାତି,
କ୍ଷତ୍ରିୟାଂଶ ଗଙ୍ଗବଂଶ ଅବତଂସ ନୃପସାରସ ବାସର ପତି ।

ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭାବ,
ମନେଜ୍ଞର ଭବାର୍ଣ୍ଣବ ନାବ,
ଭଣିଲେ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ।"

କେତେକ ପଦ ଶେଷରେ 'ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ' ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ କେବଳ 'ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ' ବୋଲି ଭଣିତା ଥିବାରୁ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କର ଭ୍ରମ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । 'ସୁଲୋଚନା ମାଧବ' ନାମକ କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ବକ୍ସବାକ୍ ଚକ୍ରପାଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପିତା ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ପଟ୍ଟନାୟକ ନିଜକୁ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ସଭାକବି ବୋଲି ଦେଇଥିବାରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକ ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ି, ତାଙ୍କୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କର ସଭାକବି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର କବି ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ ନିମିତ୍ତ ନିଜକୁ 'ବିଜୟ ନଗର ଅଧିପତି', 'ବାସୁଦେବ ନୃପନନ୍ଦନ', 'ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ' ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାତା ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ନାମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ନଥିଲା । କିମ୍ବା ସେ ବାସୁଦେବ ନୃପ ନନ୍ଦନ ଓ ବିଜୟ ନଗର ନରପତି ନଥିଲେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ନରପତି ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୪୬୭-୯୬) ଓ ସେହି ବଂଶର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୬୦୭-୨୨)ଙ୍କ ନାମ ଶେଷରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଉପାଧି ନଥିଲା ଏବଂ ସେ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ବିଜୟନଗର ନରପତି ବାସୁଦେବ ନନ୍ଦନ ନଥିଲେ । ତେଣୁ କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ କାବ୍ୟର କବିଙ୍କୁ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜବଂଶର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ସେ ଯବନ ଗଙ୍ଗ ବଂଶଜ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ବିଜୟନଗରରେ ଥିଲା ବୋଲି କବି ବାସୁଦେବ ରଥ ସୋମଯାଜୀ ସ୍ୱକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ନିମ୍ନ ଲିଖିତମତେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ସ୍ୱସ୍ତି ଗଙ୍ଗବଂଶ ରତ୍ନାକରଃ × × ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନ-ପରିନିଷ୍ଠିତ-ନିଖିଳ ଧରଣୀ ମଣ୍ଡଳ ମଣ୍ଡନାୟମାନ—ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳ ପୁଣ୍ଡରୀକଃ × × × ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମଧେୟଃ କ୍ଷିତିପତିଃ ଖିମ୍ମଣ୍ଡି ନାମକେ ଜନପଦେ ବିଜୟନଗରୀ ନାମ ରାଜଧାନୀ—ମଧ୍ୟାସ୍ୟ ଧର୍ମେଣ ପାଳୟତି ।"

ଗୋବିନ୍ଦ ଲୀଳାମୃତ ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟର 'ବୈଷ୍ଣବାହ୍ଲାଦିନୀ' ଟୀକାର ରଚୟିତା ହରି ସେବକ କବିରତ୍ନ ବିଜୟନଗରର ଅଧିପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଉକ୍ତ ଟୀକା ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"× × ବିଜୟ ନଗରତୋ ଭୈମଦେବାଂ ସମ୍ଭୂତାଂ ।

× × ×

ଯଃ ଶ୍ରୀମତ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମାଭିଦ-ମହାରାଜାଧି ରାଜାଜ୍ଞୟା ।"

Mr. Maltby 'Ganjam District Manual'ରେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ବିଷୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

In 1768 when Mr. Cotsford took possession of the Ichhapur Province he found the united estate in the hands of Bheem Deo, the most troublesome Zemindar in the district. At his death in 1776 A. D. one of his sons Mani Deo, kept Vijayanagar or Peddakimedi and the other Jagannath Deo succeeded to Pratapgiri or Chinnakimedi.

+ + +

The Raja's godo or fort was formerly at Vijayanagari. The present residence of the Zemindar is at Digupudi.

ଉକ୍ତ ଅଂଶରେ ଦିଆଯାଇଥିବା, 'Peddakimedi' Chinna kimedi' ଓ 'Digupudi'କୁ ଆଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ ବଡଖେମୁଣ୍ଡି, ସାନ ଖେମୁଣ୍ଡି ଓ ଦିଗପହଣ୍ଡି ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ବିଜୟନଗର, ଆଧୁନିକ ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶର ବିଜୟନଗରଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ ବୋଲି ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତାଂଶରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ କେବଳ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟିକ ରୂପେ ବିଳାସ ବ୍ୟସନରେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରୁନଥିଲେ । ସେ ଦେଶ-ମାତୃକାରେ ଗୌରବ ରକ୍ଷା ଲାଗି ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜୀବନ ମୂର୍ଚ୍ଛା ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ । ସମଗ୍ର ଭାରତ କରାୟତ୍ତ କରିଥିବା ବିଶାଳ ଇଂରେଜ ଶକ୍ତି ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ଦୀର୍ଘ ସାତବର୍ଷ କାଳ ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରାଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ Mr. Maltby ତାଙ୍କୁ Most troublesome Zemindar ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଜୀବନୀ ଆଲୋଚନା କରି ଗବେଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାପାତ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି ।—

" A lot of information about this Purusottam Bhima Deva are to be found from the contemporary British records, as he was a powerful Chieftain of the Ganjam district in Orisaa at the time of occupation of the Northern Sircars by the British in 1765 A. D. He put up a tought fight against the British for long seven years to check the expansion of their supremacy over his kingdom."

ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଏକ ତମ୍ବାପଟା (copper plate) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରି ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାପାତ୍ର ତାଙ୍କ (ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ) ସମୟ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୬୧ -୭୬ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣିତ କରିଛନ୍ତି । (୧)

(୧)—Orissa Historical research journal Vol. III No 3. Page-154 ରେ ଥିବା ଆଲୋଚନା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି 'କୃଷ୍ଣକେଳି ତରଙ୍ଗିଣୀ' ର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କବିତାରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ।

"ଗୋପାଳ ବଲ୍ଲଭ ପ୍ରଭୁ ଗୋପାଳ ଧର
ଗୋପାଳୀ ନାୟକ ହୋଇ ଗୋପାଳୀବର,
କାମପାଳ ଅବରଜ ବରଜପାଳ
କାମିନୀ କାମଦ ଯାର ମନୋଜ ବାଳ ॥
X X X
ପୟୋଧର ଧରାଧର ଅଧରେ ଧରି
ସ୍ତନ୍ୟପାନେ ନାଶିଲ ପୂତନା ଅସୁରୀ ।
ଉଠିଆସି କାଳେ ଶୋଇ ଶକଟ ତଳେ,
ଶକଟାସୁର ନାଶିଲ ପଦ କମଳେ ॥
ବାଳକାଳେ ଶୂନ୍ୟେ ଗଲେ ତୃପି ଧଇଲ,
ପାଲଟି ପକାଇ ଶିଳେ ତୃଣା ମାଇଲ ॥"
ଇତ୍ୟାଦି

କବି ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଷ୍ଟମଲ୍ଲ ଆଦି ଅସୁରଙ୍କ ବିନାଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଂଗ ସଙ୍ଗେ ମତ୍ସ୍ୟ କଚ୍ଛପାଦି ଦଶ ଅବତାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ'ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦଟିକୁ ମଙ୍ଗଳା-ଚରଣ ଛାନ୍ଦ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଛାନ୍ଦଟିର ସମୁଦାୟ ତିରିଶଟି ପଦ ମଧ୍ୟରୁ ଛବିଶଟି ପଦ କେବଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଶେଷ ହୋଇଛି । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦର ଶେଷରେ କବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ସ୍ୱ ଭକ୍ତିଭାବର ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ପରେ କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନନ୍ତଲୀଳା ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ 'ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଲୀଳା'ଟିକୁ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ'ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ରୂପେ ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିବା ନିମିତ୍ତ ତାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ଏଠାରେ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ'ର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ନନ୍ଦ ଗୃହରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଭୋଜ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନ ତୋଷି ରାଧା ନିଜ ମନ୍ଦିରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଗଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭୋଜନ ପରେ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଆନ୍ତେ ରାଧା ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଛଳରେ ସଖୀ ଓ ମଞ୍ଜରୀମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଗତମନା ହୋଇ ବୃନ୍ଦାବନର ଚାରିଆଡ଼େ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରୂପଛଟାର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତା ହେଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ଲଳିତା ମଧ୍ୟ ଯମୁନା ଓ ବୃନ୍ଦାବନର ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ (କବି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱାରୋପ କରି ବର୍ଣ୍ଣନାର ସୌଷ୍ଠବ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି) । ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାପରେ ଅଦୂରରେ ବିରହ ପୀଡ଼ିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବେଦନା ନିଗ୍ରହ ନିମିତ୍ତ ଲଳିତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ।

ରାଧା କୁନ୍ଦବଲ୍ଲୀ ବା ରସମଞ୍ଜରୀକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଲଳିତା ସହିତ ବୃନ୍ଦାବନର ବୃକ୍ଷଲତାଦିର ଶୋଭା ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ମଦନ ବାଣରେ ଅଧୀରା ହେଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବେଦନା ଅସହ୍ୟ ହୁଅନ୍ତେ ରାଧା ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇ ତଳେ ପଡ଼ିଯିବା ବେଳେ ସଖୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ । ଚେତନା ଲାଭ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଶୀଘ୍ର ମିଳନ ହେବା ଲାଗି ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଆତୁର ନିବେଦନ ଜଣାଇଲେ ।

କୁନ୍ଦବଲ୍ଲୀଠାରୁ ସନ୍ଦେଶ ପାଇ ବିରହୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଗୁଣ ସ୍ମରଣ କରି ତାଙ୍କର (ରାଧାଙ୍କର) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲାବଣ୍ୟ ଅବୟବର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଦତ୍ତଚିତ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ସେହି ସେହି କମନୀୟ ଅବୟବର ସ୍ପର୍ଶସୁଖ ଚିନ୍ତାକରି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟାଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଲାଗି ବ୍ୟଗ୍ରତା ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

କୁନ୍ଦବଲ୍ଲୀ ଯାଇ ଲଳିତାଦି ସଖୀମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ବସିଥିବା ରାଧାଙ୍କ ଆଗରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତହିଁ ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କୁ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା ବିଷୟରେ କେତେକ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଶୀଘ୍ର ମିଳନ କୁଞ୍ଜକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲ ଏବଂ 'ଅନଙ୍ଗକୁଞ୍ଜ'କୁ ଆସିବା ଲାଗି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ପୁଣି ରସମଞ୍ଜରୀଙ୍କୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ କୁଶଳ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ (ରାଧାଙ୍କ) ବିରହଦଶା ବିଷୟରେ ଶୁଣି ଶୀଘ୍ର 'ଅନଙ୍ଗ କୁଞ୍ଜ' ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଅଦୂରରୁ (ଗୋପୀମାନଙ୍କ ନାମ ଧରି) ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶୁଣାଗଲା । ବଂଶୀସ୍ୱନ ଶୁଣି ଗୋପୀମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ ଜର୍ଜରିତା ହୋଇ କାମ ପୀଡ଼ିତା ହେଲେ ।

ମିଳନ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୋପୀମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାପରେ ଶୁକସାରିକା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୁଣଗାନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପରସ୍ପରକୁ ଦେଖି ମଦନ ବାଣରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ବାହ୍ୟଜ୍ଞାନ ହରାଇଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାରମାନ ଜାତ ହୋଇ ଅଙ୍ଗ ଶିଥିଳ ହୁଅନ୍ତେ ହସ୍ତରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ମୁରଲୀଟି ଖସିପଡ଼ିଲା । ଇତ୍ୟ-ବସରରେ ବିଶାଖା ତାହା ନେଇ ଅନ୍ୟ ସଖୀଙ୍କି ଦେଲା । ଶେଷରେ ଧନିଷ୍ଠା ତାକୁ ନିଜର ପିନ୍ଧାବସ୍ତ୍ର ତଳେ ଲୁଚାଇ ରଖିଲା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ଲାଭ କରି ବଂଶୀ ଖୋଜନ୍ତେ ସଖୀମାନେ ନାନା ପ୍ରକାର ପରିହାସ କରି ବଂଶୀ ହଜିବାରେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଅଙ୍ଗବାସ ଖୋଲି ବଂଶୀ ଖୋଜନ୍ତେ ଧନିଷ୍ଠା ନିଜର ବସ୍ତ୍ରତଳୁ ବାହାର କରି ବଂଶୀ ଅର୍ପଣ କଲା ।

ଏହାପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ହସ୍ତ ଧରି କେଳୀକୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ସମୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଖୀମାନେ ନିଜ ନିଜର ଦତ୍ତ ଚିତ୍ତ ହେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଶୁକସାରୀ ବୃକ୍ଷ ଉପରୁ ବେଳ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସଙ୍କେତ ଦେଲେ । ତହୁଁ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳୀ ଶେଷ ହେଲା । ରାଧା ସୁରତ-ଶ୍ରମରେ ଭୂଷଣ ବିହୀନା ହୋଇଥିବାରୁ ଲଜ୍ଜାରେ ଶୀଘ୍ର ଅସ୍ଥାନରେ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ମଣ୍ଡନ କରୁଥିବାର ଦେଖି ସଖୀମାନେ ପରିହାସ ପୂର୍ବକ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ଭୂଷଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ।

ଏହା ପରେ ରାଧାକୁଣ୍ଡରେ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ଉତ୍ତାରୁ ଗୋପୀମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରୁଥିବାବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନାନା ପ୍ରକାର ପରିହାସ କଲେ । ତା'ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଶେଷ ହୁଅନ୍ତେ ବୃଷଭାନୁସୁତା ସଖୀଗହଣରେ ସ୍ୱଗୃହକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

କବି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ-ତରଙ୍ଗିଣୀ' କାବ୍ୟଟିରେ କାବ୍ୟଗୀତ ଚମତ୍କାରିତା ସର୍ବତ୍ର ପରିଦୃଷ୍ଟ ମାତ୍ରାରେ ରହିଛି । ସାବଲୀଳ ଭାଷା, ସରସ ଓ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା, ସୁଚେୟ ଛନ୍ଦ ଯୋଜନା, ଗୁଣ ଶବ୍ଦ ଓ ଅଳଂକାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାବଳୀ ଓ ସର୍ବୋପରି ପୁନରୁକ୍ତ ଦୋଷ ହୀନତା ଯେ କାବ୍ୟଟିକୁ ଏକ ଉନ୍ନତ କୋଠୀରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଛି, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

କେବଳ ଗୋଟିଏ ଦିନର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଲୀଳାଟି ଗ୍ରନ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଛାନ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇଛି ତଥା କବି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘଟଣାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ନିଜ ନିଜର ରଚନା ପାଟବ ବଳରେ ତାକୁ ଏକ ସରସ କାବ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଇ ପାରିଛନ୍ତି ।
ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ ଯମୁନା ଓ ବୃନ୍ଦାବନର ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ ଲେଖନୀ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି । କବି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ରାଜିରେ ଜୀବନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱାରୋପ କରି ସହୃଦୟ ପାଠକମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ବଢ଼ାଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କେତେକାଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଦେଖରେ ସଙ୍ଗିନୀ କୃତାନ୍ତ ଭଗିନୀ
ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗିଣୀ ଯମୁନା ।
ପ୍ରବାହ ଛଳେ କୁଟୀଳ ଗତି କରେ
କରେ ଶ୍ୟାମାଶ୍ୟାମ କାମନା ।
ସଙ୍ଘାତ,
ନିର୍ମଳ ରସବତୀ ହୋଇ ।
ବାମାଗୁଣ ଯେନ ସାଗର ନାଗରେ କୁଟିଳ ଗତି ନ ଛାଡ଼ଇ ॥

X X X

ସଖି ଏ ବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ନାରୀ ପରାୟେ ପରତେ ହୋଇଛି ଯମୁନା,
ଉଭୟକୂଳ ଅନୁରୋଧ ଛାଡ଼ି ଏ ବିଟପୀ ଗଣେ ସଙ୍ଗକଲା;

ସଙ୍ଘାତ

ଅତି ରସିକା ରସବତୀ,
ପୁନ୍ନାଗ ଧବ ନିକଟେ ଥାଇ କଲା ସାଗର ନାଗରେ ପୀରତି ॥

× × ×

ଦେଖ ଏ ତମାଳ ତରୁଶିଖା ଡ଼ାଳ ଆରୋହି କୋମଳ ବଚନା,
ଶ୍ରୁତିସୁଖପ୍ରଦ ଏ ଭୁଜଙ୍ଗ ବିଦ୍ୟା ପଠନ କରେ କୀରାଙ୍ଗନା;

ସଙ୍ଘାତ,

ଦେଖ ଏ ମଞ୍ଜରୀ ନିକର,
ନିଜ କୁଞ୍ଜ ପୁଞ୍ଜ ଆଚ୍ଛାଦି ମଣ୍ଡନ କଲେ ଏ ବାହାର ଅନ୍ତର !

× × ×

ଦେଖରେ ନାଗରି, ଲବଙ୍ଗ ମଞ୍ଜରୀ କୃଷ୍ଣଭୃଙ୍ଗରେ ଆସକତ,
ପ୍ରେମ ସଉରଭ ଅସ୍ଫୁଟ କରଣ ଲୋଡ଼ଇ ଏକାନ୍ତେ ଏକାନ୍ତ;

ସଙ୍ଘାତ,

ଅନୁଭବରେ ଘନରସ,
ଯତନେ ଗୁପତ କଲେ ହେଁ ଆକାରୁ ସ୍ୱଭାବ କରଇ ପ୍ରକାଶ ॥"

ପରସ୍ପର କଥୋପକଥନ ମଧ୍ୟରେ ନବମ ଛାନ୍ଦର ବଂଶୀଚୋରି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ପାଠକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ ସରସ ଓ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି । ଗୋପୀମାନେ ବଂଶୀଟିକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଚୋରାଇ ନେଇ ଧନିଷ୍ଠାଠାରେ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋପୀଙ୍କୁ ପଚାରନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଦରହାସ ବଦନରେ ଅନ୍ୟର ଦୋଷ ଦେଇ ନିଜେ ଦୋଷମୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

"ଏକେ ବୋଲୁ ଧରି ଲଳିତା ବାସ,
ବୋଲନ୍ତି କରି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହାସ;

କାହ୍ନୁଂ ଶିକ୍ଷାକଲ ଏ ପରିହାସ,
ବଂଶୀ ଚୋରାଇ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହସ;
ଏତେ ହୋଇ କନା,
ମୁରଲୀ ଦିଅରେ ମୀନନୟନା ।।"

× × ×

"କେ ବୋଲେ ସଖି ଏ ନାଗର ବର,
ମୁରଲୀ ଲୁଚାଇ ବନ ଭିତର;
ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କପଟ ବାଦ ଲଗାଇ,
ବାସ ଫେଡ଼ିବେ ଯେ ବୋଲିବ ନାହିଁ;
ସେ ଜୀବନ ଧନ,
ମୁରଲୀ ତାଙ୍କଠାରୁ ନୋହେ ଭିନ୍ନ ।"

× × ×

"କେ ବୋଲଇ ସେ ଯେ ନେତ୍ରତାରକା,
ପ୍ରାଣରୁ ଅଧିକ ପ୍ରିୟା ରାଧିକା;
ସାକ୍ଷାତେ ଯେ ହରି ନେଇଛି ଚିତ୍ତ,
ମୁରଲୀ ହରିବା କେଉଁ ବିଚିତ୍ର,
ତାକୁ ଧରି ଯାଇ,
ପାରିଲେ ମୁରଲୀ ବାଦ ଲଗାଇ ।"

"କେ ବୋଲଇ ତୁଚ୍ଛା ବଂଶ କଣ୍ଟକ,
ଅଗ୍ର ମୂଳ ନାହିଁ ଖଣ୍ଡ କାଟକ;
ଅସାର ଗର୍ଭ ପରମର୍ମ ଭେଦ,
ବହୁ ଛିଦ୍ରବନ୍ତ ଅଛି ପ୍ରମାଦ;
ସେ ନୀରସ ତୃଣ,
ତୁମ୍ଭର କରେ ତା'ର ସବୁ ଗୁଣ ।"

× × ×

"କେ ବୋଲଇ ତାଙ୍କୁ ଯେବେ ଦେଖନ୍ତୁ,
ଏତେ ବେଳ ଯାଏ କମ୍ପା ରଖନ୍ତୁ;
ଯାହା ଘେନି ଗୁରୁଗଣ ଗଞ୍ଜନ,
ଯେ ପତିବ୍ରତ-ତରୁ-ପ୍ରଭଞ୍ଜନ;
ସେ ଶ୍ରୁତି ରଞ୍ଜନ,
ହେଲେ ହେଁ ବେଗେ କରନ୍ତୁ ଭଞ୍ଜନ।"

\+ \+ \+

"କେ ବୋଲଇ ମୋର ଭାଗ୍ୟ ଦଶିଲା,
ବଂଶୀଧର କରୁ ମୁରଲୀ ଗଲା;
ନିରନ୍ତରେ ଧରେ ମୋହର ନାମ,
ଶୁଣିଲେ ମନରେ ଉତ୍କଣ୍ଠ କାମ;
ଚତୁ ଛନଛନ,
ପାଶୋରି ବାସ ବ୍ୟସନ ଅଶନ।"

କାବ୍ୟଟିର ସବୁ ଛାନ୍ଦରେ ପ୍ରାୟ ଯମକ, ଉପମା, ରୂପକ, ଶ୍ଳେଷ, ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା ଆଦି ଅଳଙ୍କାର ପୂରି ରହିଛି। ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦର ବର୍ଷାଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ 'ମହାଯମକ'ର ସଂଯୋଜ କରି ଛାନ୍ଦଟିକୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଛାନ୍ଦ ତୁଳନାରେ ଟିକିଏ କ୍ଲିଷ୍ଟ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଶ୍ରୁତିରଞ୍ଜନ କରିଛନ୍ତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ।

"ଦେଖି ଶ୍ୟାମଘନ-ରସ ଉଦ୍ଦୀପନ ଚଞ୍ଚଳା ଯୁବତୀ ମତି,
ଦେଖି ଶ୍ୟାମଘନ ରସ ଉଦ୍ଦୀପନ ଚଞ୍ଚଳା ଯୁବତୀ ମତି।

× × ×

ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ ମହୀତଳେ ପ୍ରକାଶିଲେ ଅନୁରାଗ ପଢ଼ିବାସ,
ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋପମହୀ ତଳେ ପ୍ରକାଶିଲେ ଅନୁରାଗ ପଢ଼ିବାସ

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ 'କୃଷ୍ଣକେଳୀ ତରଙ୍ଗିଣୀ' ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ବଙ୍ଗ, ବିହାର, ଆସାମ ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟର ଶାଶ୍ୱତ ଉତ୍ସ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଶ୍ରୀମନ୍ତ କରିଥିଲା । ତାହାରି ଫଳରେ ଶହ ଶହ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚିତ ହୋଇ ଆଜିର ରସିକ ପାଠକ ଓ ଜିଜ୍ଞାସୁ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କର କୌତୁହଳ ଉପଶମ କରେ ।

———

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଚକିଣ୍ଡୀ ରାଜବଂଶର ଦାନ

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ, ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଦାଣ୍ଡିରାମାୟଣ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଗବତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହେବା ପରେ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳର ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି ଜାତ ହେଲା । ତତ୍‌ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ନଥିଲେ ତାହା ବିଶୁଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ସମାଜରେ ଆଦୃତ ହେଉ ନଥିଲା । ଏପରି କି, ବଳରାମ ଦାସ 'ପ୍ରଣବସାର ଗୀତା' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥିବା ହେତୁରୁ ତାତ୍କାଳୀନ ଉତ୍କଳରାଜ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ନିକଟରେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ସମାଜପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଅଭିଯୋଗ କରା ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଅପରାଧରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କୁ କଚ୍ଛବନ୍ଦନ କାରାବରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ବୋଲି ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଅତିବଡ଼ୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଭାଗବତକୁ 'ତେଲି ଭାଗବତ' ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିବା ଭଳି ଲୋକ ସମାଜରେ ଅଭାବ ନଥିଲେ ।

ଯାହାହେଉ, ଉପରୋକ୍ତ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା-ଫଳରେ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ମୂଳଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ତାହା ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ନ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ-ପ୍ରଣୟନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ କବିମାନଙ୍କୁ ରାଜ ଦରବାରରେ ଯେପରି ରାଜସମ୍ମାନ ମିଳୁଥିଲା; ଓଡ଼ିଆରେ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା କରୁଥିବା କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ରାଜସମ୍ମାନ ମିଳିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ସାମନ୍ତ ରାଜା ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର ରାଜଦରବାରରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ରଖାଇ ସେଥିରେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଧୁରୀଣ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରାଇ ଶାସ୍ତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସମୟ ବିତାଉଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଯେ କେବଳ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜି

ପ୍ରଣୟନ କରି ସମାଜରେ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ହେଉଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ, କେତେକ ଗୁଣୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜେ କାବ୍ୟ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାଦି ରଚନାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରନ୍ଥଭଣ୍ଡାର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ । ଆଉ କେତେକ ରାଜା ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜାଙ୍କର ଷଦବସ୍ଥରେ ଈର୍ଷା ପରାୟଣ ହୋଇ ନିଜ ସଭା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରାଇ ନିଜ ନାମରେ ଭଣିତା କରାଇ ଥିବାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବଂଶ ମଧ୍ୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜାମାନେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତଥା ନିଜ ସାଧନାରେ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରୁଥିଲେ ।

ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜବଂଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି, ଧରାକୋଟ, ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି, ଘୁମୁସର, ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଓ ଟିକଟୀ ଆଦି ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ବୋଲି କହିଲେ ଆଦୌ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଘୁମୁସର ରାଜବଂଶର ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଘନ ଭଞ୍ଜ ଓ 'କନକ ଲତା' କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ବିକ୍ରମ ଭଞ୍ଜ, ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶର ନଳିନାକ୍ଷ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ଜଗନ୍ନାଥ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ, ଅନିରୁଦ୍ଧ ଶ୍ରେଷ୍ଠରାୟ, ବାଲୁଙ୍କେଶ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଓ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଆଦି ନରପତିଗଣ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଛି । 'ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନାରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ରାଜବଂଶ ଟିକଟୀର ରାଜନ୍ୟ ବର୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଟିକଟୀ ରାଜବଂଶ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବଂଶ । ଏହି ରାଜବଂଶର ରାଜାମାନେ ଆତ୍ରେୟ ଗୋତ୍ରଜ ବୋଲି ବହୁ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସୁଦକ୍ଷ ଶାସକ ଭାବରେ ଏହି ରାଜାମାନଙ୍କର ଯାହା ସୁନାମ ଥାଉନା କାହିଁକି, କେତେଖଣ୍ଡି ଅମୂଲ୍ୟ ଓଡ଼ିଆଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣେତା ରୂପେ ବିଶେଷ ସୁଖ୍ୟାତି ଥିଲା ।

ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟ—

ଟିକଟୀ ରାଜବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ଅଭିନବ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ

ମଧ୍ୟରେ ଯଦୁମଣି ଅନ୍ୟତମ । ଏହାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ରାଜବଂଶର କୌଣସି ରାଜା ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଅଦ୍ୟାପି ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇନି ।

ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତାମହ ଓ ମଧୁସୂଦନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତା ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୬୭୨-୧୬୮୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚକଟୀ ରାଜାସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ଯଦୁମଣିଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଚକଟୀ ରାଜବଂଶର କୌଣସି ନରପତି 'ରାଜେନ୍ଦ୍ର' ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ନଥିଲେ । ନିଜେ ଯଦୁମଣି ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଉତରାୟ ପଦବୀ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଲିଖିତ 'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ'ର ଭଣିତାରୁ ଜଣାପଡ଼େ, କବି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲାବେଳକୁ 'ରାଉତରାୟ' ପଦବୀ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଲିଖିତ 'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ'ର ଭଣିତାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲାବେଳକୁ ମଧ୍ୟ ଯଦୁମଣି 'ରାଜେନ୍ଦ୍ର' ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ନଥିଲେ । ପରେ କୌଣସି ବୀରତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି ଦରବାରରୁ ହୁଏତ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦବୀ ପାଇଥିବେ ।

"ପ୍ରକଟ ଚକଟୀ ରାଜ୍ୟ ରାଜା କବିବର,
ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର କୁଶଳ ଧୀର ମହାବୀର ଯେ ।
ରାଉତରାୟ ବିବେକ ନାମ ଯଦୁମଣି,
ସର୍ବ କାବ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର କରି ଶିକ୍ଷା ମନେ ଗୁଣି ହେ ।
କବି ଜନହିତେ କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ନାମ,
ସ୍ୱଦେଶ ଭାଷାରେ କଲେ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍ତମ ଯେ ।"

(କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ, ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ନକଲ ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠା)

କବି ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱରଚିତ 'ପ୍ରେମମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟ'ର ଷଡ୍‌ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ଲେଖିଛନ୍ତି -

"ସେ ବଂଶର ଷୋଡ଼ଶ ପୁରୁଷରେ ।
ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟ ହେଲେ ।।"

କବି ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟଙ୍କ ପୌତ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ'ର ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ ଶେଷରେ, ଯଦୁମଣି ସ୍ୱପ୍ରତାପ ବଳରେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପଦବୀରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ଚିକିଟୀ ନାମେ ରାଜ୍ୟ ଯହିଁ ।
ମୋତେ ନୃପତି ଥିଲେ ତହିଁ ।
× × ×
କେତେକ କାଳେ ତାଙ୍କ କୁଳେ,
ନୃସିଂହ ନାମେ ନୃପ ହେଲେ ।
ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଲୋକନାଥ,
ସମସ୍ତ କୀର୍ତ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିତ ।।
ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଯଦୁମଣି,
ତେଜରେ ଦିଶିଯେ ଦ୍ୟୁମଣି ।।
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦବୀରେ,
ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସେ ସଂସାରେ ।।"

(ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ, ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି)

କବି ଯଦୁମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସିଠାରେ ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରମାଣ ମିଳି ନ ଥିଲେ ହେଁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଓ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟ ତଥା ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀରୁ ତାଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୬୨—୧୮୮୭ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ସେହି ଯଦୁମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ମନ୍ଥନ କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆଠଟି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ବା ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମରୁ ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସୁଦ୍ଧା (ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଅଛି) ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତଥା ଯଥାକ୍ରମେ ମଙ୍ଗଳଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ, ବସନ୍ତ, ରେଖା, କଳମାଗୌଡ଼ା, ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ଓ ଚକ୍ରକେଳି ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସଂସ୍କୃତର ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର

ଆଠଟି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କାବ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ନିରୂପଣ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ଗୁଣାଦି ନିରୂପଣ, ତୃତୀୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ଶବ୍ଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନିରୂପଣ, ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବସ୍ତୁ ନିରୂପଣ, ପଞ୍ଚମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣନ ନିରୂପଣ, ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ଗ୍ରନ୍ଥ (ସଙ୍ଗୀତର ଭେଦ ବିଶେଷ) ନିରୂପଣ, ସପ୍ତମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ଗୀତ ନିରୂପଣ ଓ ଅଷ୍ଟମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ନୃତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଛି ।

କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ପରେ କବି ଯଦୁମଣି କବିକଳ୍ପଦ୍ରୁମର ରଚନା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ସୂଚାଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନେ ଯେପରି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦ ଶେଷରେ ନିଜର ନାମ ଭଣିତା କରିଥାନ୍ତି ସେ ପ୍ରକାର ପରମ୍ପରା ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅନୁସୃତ ହୋଇ ନାହିଁ ଏବଂ ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ଗଦାଧର ଦାସଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ହୋଇଛି ।

"ସେ ପ୍ରଭୁ ଚରଣ ପଙ୍କଜ ବେନି
ଗଦାଧର ଦାସ ମସ୍ତକେ ଘେନି ।"
(ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡ, ୫ମ ପଦ)

"ଶୁଦ୍ଧ ଗୀତମାନ ଏସନ ରୀତି
ଗୀତେ ଗଦାଧର ଦାସ ଭଣନ୍ତି ॥"
(ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡ, ୪୦ଶ ପଦ)

ତେଣୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେ କବିମାନଙ୍କପରି ବୋଧହୁଏ କବି ଗଦାଧର ଦାସ ନିଜେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରଚନା କରି ଟିକାଟି ରାଜା ଯଦୁମଣିଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଛନ୍ତି କିମ୍ବା ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡଟିକୁ ଗଦାଧର ଦାସ ରଚନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ଯଦୁମଣିଙ୍କୁ ସହାୟ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଣ୍ଡଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଆଳଙ୍କାରିକ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ, ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦର ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ ।

କାବ୍ୟର ପରିଭାଷା ନିରୂପଣ ବିଷୟରେ ଦଣ୍ଡୀ, ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନାଚାର୍ଯ୍ୟ, ମମ୍ମଟାଚାର୍ଯ୍ୟ, କୁନ୍ତକ, ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ କବିରାଜ ଆଦି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ 'ବାକ୍ୟଂ ରସାତ୍ମକଂ କାବ୍ୟଂ, ଦୋଷାସ୍ତସ୍ୟା ପକର୍ଷକାଃ । ଉତ୍କର୍ଷ ହେତବଃ ପ୍ରୋକ୍ତା ଗୁଣାଲଙ୍କାର ରୀତୟଃ' ବୋଲି ପରିଭାଷା କରିଛନ୍ତି । ସେ ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ମତକୁ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡନ କରି ନିଜ ମତର ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । କବି ଯଦୁମଣି ପ୍ରାୟ ସେହି ପରିଭାଷାର ଅବଲମ୍ବନରେ କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ରସବନ୍ତ ଗୁଣ ରୀତି ଅଳଙ୍କାର ଯୁତ,
ଦୋଷରେ ରହିତ କାବ୍ୟ ଯେ ସେ କାବ୍ୟ ମତ ଯେ ।
ବାକ୍ୟ ରସବନ୍ତ ହୋଇ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସମ୍ବନ୍ଧେ,
ଯଦ୍ୟପି ଆତ୍ମା ସେ ରସ ତଥା ଜାଣ ବୁଦ୍ଧେ ଯେ ।"

ସେହି ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କବି କାବ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ନିରୂପଣ କରିବା ପରେ, ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ଅଭିଧା, ଲକ୍ଷଣା, ବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ବୃତ୍ତିକୁ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତହିଁରେ ନିହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"ଅଭିଧା ଲକ୍ଷଣା ବ୍ୟଞ୍ଜା ଏତିନି ବୃତ୍ତି,
ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବୋଧନେ ସହାୟ ହୁଅନ୍ତି ।
× × ×
ଜହତ୍ ସ୍ୱାର୍ଥା ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣା ଯେ ସେ ହୋଇ,
ଉପାଦାନ ଲକ୍ଷଣା ଅଜହତ୍ ସ୍ୱାର୍ଥା କହି ।
ସାଦୃଶ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ଏ ଗୌଣୀ ବୋଲି ଜାଣି,
ସାଦୃଶ୍ୟ ଭିନ୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧା ସେହୁ ପୁଣି ଯେ ।"

ଏହାପରେ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣର ଦ୍ୱିତୀୟ ପରି-ଚ୍ଛେଦଟିକୁ ଆଲୋଚନା କରି ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ

ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣର ରସ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ରସ ସ୍ୱରୂପ ବିଭାବ ଅନୁଭାବ ଓ ସଞ୍ଚାରୀଭାବ ଆଦିର ନିରୂପଣ, ନାୟକ ଓ ନାୟିକାଦି ଭେଦ ନିରୂପଣ ଏବଂ ଶୃଙ୍ଗାରାଦି ରସ ନିରୂପଣ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । କବି ଯଦୁମଣି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରସ ପରିଚ୍ଛେଦଟିକୁ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ (କୌଣସି ଉଦାହରଣ ନ ଦେଇ) ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"ରସକୁ କାବ୍ୟର ଆତ୍ମା ବୋଲି କହି ଯେଣୁ,
ବିଶେଷି କହିବା ତାର ସ୍ୱରୂପକୁ ତେଣୁ ।

ହୃଦେ ସଦ୍ୟ ବିଶେଷ ଯେ ପ୍ରକାଶେ ଆନନ୍ଦ,
ସେ ଅଖଣ୍ଡ ରସଧର୍ମି କରେ ତା ଆସ୍ୱାଦ ।

ରତି ଆଦି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବଙ୍କର ଯେ କାରଣ,
ତାଙ୍କୁ ବିଭାବ ବୋଲି ତା ଭାବନାର ପୁଣ ।

ରତି ଆଦି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଯେହୁ,
ଅନୁଭାବ ବୋଲି ଲୋକେ ବୋଲାଇଟି ସେହୁ ।

ରତି ଆଦି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବଙ୍କୁ ଯେ ସଂଚରନ୍ତି,
ସଂଚାରି ଭାବ ବୋଲି ତାହାଙ୍କୁ ଯେ କହନ୍ତି ।"

ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ଆଲମ୍ବନ ବିଭାବ ଓ ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ଯଦୁମଣି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ସ୍ୱକୀୟ ଯେ ନାୟକ ନାୟିକା ପରସ୍ପରେ,
ଆଲମ୍ବନ ବିଭାବ ଯେ ବୋଲନ୍ତି ସଂସାରେ ।

ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭାବ ନିର୍ଜନ ସୁସଦନ,
ଚନ୍ଦ୍ର ଷଟ୍‌ଋତୁ ଆଦି ବେଶ ସୁବସନ ।

ଯାହାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ରସ ଉପୁଜଇ,
ଆଲମ୍ବନ ବିଭାବ ବୋଲଣ ତାକୁ କହି ।

ଉପୁଜିଲା ରସକୁ ଯେ ପ୍ରକାଶ କରଇ,
ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭାବ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସେ ବୋଲଇ ।"

ନାୟିକା ଭେଦ ପ୍ରକରଣରେ ସ୍ୱୀୟା, ପରୋଢ଼ା, କନ୍ୟକା ଓ ସାଧାରଣୀ ଭେଦରେ ଷୋଡ଼ଶ ପ୍ରକାର ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ମଦନ ଜନିତ ଚେଷ୍ଟା ଭେଦରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାସକ ସଜ୍ଜା, ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠିତା, ସ୍ୱାଧୀନ ଭର୍ତ୍ତୃକା, କଳହାନ୍ତରିତା, ଖଣ୍ଡିତା, ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ଓ ଅଭିସାରିକାରେ ଅଷ୍ଟବିଧ ହୋଇଥିବାର ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ । କବି ଯଦୁମଣି ମଧ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାର ନାୟିକା ଭେଦ ନିରୂପଣ କରି ବାସକ ସଜ୍ଜାଦି ଅଷ୍ଟବିଧ ଲକ୍ଷଣର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ବାସକ ସଜ୍ଜା—

"ବାସ ଗୃହେ ଶଯ୍ୟା ସାଜି ଯେ ସୁବେଶ ହୋଇ,
ସମ୍ଭୋଗ ଆଶେ ବାସକ ସଜ୍ଜା ତାକୁ କହି ।"

ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠିତା—

"କାର୍ଯ୍ୟ ବଶୁ କାନ୍ତ ଯାହା ପାଶେ ନ ଆସଇଂ,
ସେ ଦୁଃଖେ ଆର୍ତ୍ତା ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠିତା ବୋଲଇ ।"

ସ୍ୱାଧୀନ ଭର୍ତ୍ତୃକା—

"ଯାହା ରତିରସ ବଶେ ଆଜ୍ଞା କରେ ପତି,
ନିରନ୍ତରେ ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ପତିକା ସୁବତୀ ।"

କଳହାନ୍ତରିତା—

"ଗୃହୁଁ କଲା କାନ୍ତକୁ ଯେ ରାଗେ ଦୂରକରି,
ପଛେ ସନ୍ତପ୍ତା କଳହାନ୍ତରିତା ସେ ନାରୀ ।"

ଖଣ୍ଡିତା—

"ଅନ୍ୟ କାନ୍ତା ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନକୁ କାନ୍ତ ବହି,
ଯା ପାଶେ ଆସଇ ସେହୁ ଖଣ୍ଡିତା ବୋଲଇ ।"

କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏ ଲକ୍ଷଣର ସାମାନ୍ୟ ଭେଦ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସ୍ୱନାୟକର ଅଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟ-ନାୟିକା ସମ୍ଭୋଗ ଜନିତ

ସୁରତ କାଳୀନ ଚିହ୍ନକୁ ଦେଖି ଯେଉଁ ନାୟିକା ରୋଷରେ ଚକ୍ଷୁ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ କରେ ସେ ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକା ବୋଲି କଥିତ ହୁଏ ।

"ପାର୍ଶ୍ୱମେତି ପ୍ରିୟୋ ଯସ୍ୟା ଅନ୍ୟ ସମ୍ଭୋଗ ଚିହ୍ନିତଃ,
ସା ଖଣ୍ଡିତେତି କଥିତା ଧୀରୈରୀର୍ଷ୍ୟା କଷାୟିତା ।"
(ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ)

ବିପ୍ରଲବ୍ଧା—

"ସଙ୍କେତ କରି କାନ୍ତ ଯା ପାଶେ ନ ଆସଇ,
ଅବମାନେ ଦୁଃଖିତା ସେ ବିପ୍ରଲବ୍ଧ ହୋଇ ।"

ପ୍ରୋଷିତଭର୍ତ୍ତୃକା—

"କାର୍ଯ୍ୟବଶୁଂ ଯା'କାନ୍ତ ବିଦେଶ ଯାଇ ରହି,
ତାର ଅନାଗମୁଂ ମାର ଶରେ ଦୁଃଖ ପାଇ ।
ମଳିନ ବେଶ ବସନ ଏକ ବେଣୀ ଧରି,
ବରହିଣୀ ପ୍ରୋଷିତଭର୍ତ୍ତୃକା ସେହି ନାରୀ ।"

ଅଭିସାରିକା—

"ଯେ ମଦନ ମଦ ବଶେ କାନ୍ତ ପାଶେ ଯାଇ,
କାନ୍ତକୁ ବା ଆଣେ ଅଭିସାରିକା ସେ ହୋଇ ।
ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରେ ଶୁକ୍ଳ ପକ୍ଷେ ଶୁକ୍ଳବେଶ ଧରି,
ଅଭିସାରେ କୃଷ୍ଣ ପକ୍ଷେ କୃଷ୍ଣବେଶ ଧରି ।"

ଏହି ପ୍ରକାର କବି ଯଦୁମଣି ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦର ଧ୍ୱନି ପ୍ରକରଣ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

କବି କଳ୍ପ ଦ୍ରୁମର ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କବି ଯଦୁମଣି ଦୋଷ, ଗୁଣ, ରୀତି, ଅଳଙ୍କାରର ଲକ୍ଷଣମାନ ଆଲୋଚନା କରି ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢାଇଛନ୍ତି ।

"ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଗୁଣୀଜନମାନେ ଶୁଣ,
ଗୁଣ ରୀତି ଅଳଙ୍କାର ଦୋଷଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ ।"

ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୁଣର ପରିଭାଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆଳଙ୍କାରିକ ବିଶ୍ୱନାଥ କହିଛନ୍ତି—

"ରସସ୍ୟାଙ୍ଗିତ୍ୱ ମାପ୍ତସ୍ୟ ଧର୍ମା—ଶୌର୍ଯ୍ୟାଦୟୋ ଯଥା,
ଗୁଣ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମୋଜୋଽଥ ପ୍ରସାଦ ଇତିତେ ତ୍ରିଧା ।"

ଏହି ଲକ୍ଷଣର ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ଯଦୁମଣି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"କାବ୍ୟର ଯେ ଆତ୍ମାରସ ତା'ର ପରିପୋଷ,
କରଇ ଯେ ନିଜେ ସ୍ଥିତି ସେ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ ।
ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଗୁଣ ଯେହ୍ନେ ଆତ୍ମାର ଉତ୍କର୍ଷ,
କରନ୍ତି ତେହ୍ନେ ଏ ଗୁଣେ ରସ ପରିପୋଷ ।
ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓଜ ପ୍ରସାଦ ଏ ରୂପେ ହୋଇଣ,
ତିନି ପ୍ରକାରେ ବୋଲଇ ସେହି ଗୁଣ ପୁଣ ।"

ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ଯଦୁମଣି 'ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ' ଲକ୍ଷଣର ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କହିଛନ୍ତି—

"ଚିତ୍ତ ଦ୍ରବକର ସୁଖ ବିଶେଷ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ,
ସମ୍ଭୋଗ ଶୃଙ୍ଗାରେ ପୁଷ୍ଟି ଜନ୍ମଇ ଏ ନିଜ ।
ବିପ୍ରଲମ୍ଭେ କରୁଣ ରସରେ ଶାନ୍ତେ ପୁଣ,
ଅତିଶୟ ପରିପୋଷ କରଇ ଏ ଗୁଣ ।
କ ଆଦିମ ଅନ୍ତ ଟ ଠ ଡ ଢ ରେ ରହିତ,
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଭାଗେ ଙ ଞ ଣ ନ ବର୍ଣ୍ଣରେ ସଂଯୁକ୍ତ ।
ଲଘୁ ମାନ୍ୟ ଯୁତ ରେଫ ଣ କାର ଏ ଦୁଇ,
କୋମଳ ପଦ ରଚନା ଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଶାଇ ।
ମାଧର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣକୁ ଏହୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି,
ଅକଠିନ ଅଳ୍ପ ପଦ ବଇଦର୍ଭୀ ରୀତି ।"

କାବ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ପଦ ସଂଘଟନା ହିଁ ହେଉଛି ରୀତି । ଏହି ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭୋଜଦେବ, ବାମନ, ଦଣ୍ଡୀ ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ ଆଦି ଆଳଙ୍କାରିକମାନଙ୍କର ମତଭେଦ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ବୈଦର୍ଭୀ, ଗୌଡ଼ୀ, ପାଞ୍ଚାଳୀ ଓ ଲାଟୀ ଭେଦରେ ରୀତି ଚାରି ପ୍ରକାର ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ଯଦୁମଣି ମଧ୍ୟ ବୈଦର୍ଭୀ, ଗୌଡ଼ୀ ଓ ପାଞ୍ଚାଳୀ ରୀତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲାଟୀ ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତାହା ବାମନ ଆଦି ଆଳଙ୍କାରିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ନୁହେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

"ଶୁଣ ଏ ଅନ୍ତରେ ପୁଣ ରୀତିଙ୍କ ଲକ୍ଷଣ,
କହିବା ବିଶେଷି ଜନେ ଜାଣିମା କାରଣ ।
ପଦମାନଙ୍କର ଯେ ସଂଘଟନା ସେ ରୀତି,
ବୈଦର୍ଭୀ ଗୌଡ଼ୀ ପାଞ୍ଚାଳୀ ତ୍ରିବିଧ ତା ସ୍ଥିତି ।
ଏ ତିନି ରୀତିରୁ ଅନ୍ୟ ଲାଟୀ ଆଦି ରୀତି ।
ବାମନ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥେ ସେ ସମ୍ମତ ନୁହନ୍ତି ।"

କାବ୍ୟର ବିଶେଷ ଶୋଭାଧାୟକ ଅଳଙ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ଯଦୁମଣି ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ସ୍ୱରଚିତ 'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଶବ୍ଦାଳଂକାର ଓ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ ଦ୍ୱାରେ ରସ ଉତ୍କର୍ଷ କାରଣ,
ଯେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୋଭାକର ଅଳଙ୍କାର ଜାଣ ।
ଯେସନେ କୁଣ୍ଡଳ ଆଦି ଅଳଙ୍କାର ଗଣ,
ଦେହ ଶୋଭା ଦ୍ୱାରେ ଦେହ ଉତ୍କର୍ଷ କାରଣ ।"

'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ'ରେ ଆଲୋଚିତ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଅଳଙ୍କାରର ଲକ୍ଷଣ ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଶ୍ରୁତି ଅନୁପ୍ରାସ—

"ଏକ ଅକ୍ଷରର ଯେବେ ଏକଇ ଆବୃତ୍ତି,
ଶ୍ରୁତି ଅନୁପ୍ରାସ ବୋଲି ତାହାଙ୍କୁ କହନ୍ତି ।"

ବୃତ୍ତି ଅନୁପ୍ରାସ—

"ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣଇ ଅବା ଯେବେ,
ପୁନଃ ପୁନଃ ଆବୃତ୍ତି ବୃତ୍ତ୍ୟନୁପ୍ରାସ ତେବେ ।"

ଛେକା ନୁପ୍ରାସ—

"ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣର ଯେବେ ଏକଇ ଆବୃତ୍ତି,
ଛେକ ଅଳଙ୍କାର ବୋଲ୍ଲଇ ସେ ଅଳଙ୍କୃତି ।"

ଲାଟାନୁପ୍ରାସ—

"ଲାଟ ଅନୁପ୍ରାସ ବୋଲି ତାହାକୁ କହନ୍ତି,
ପୁନରୁକ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତେ ଯଦି ପଦ ଆବୃତ୍ତି ସନ୍ତି ।"

ଅଳଙ୍କାର ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲା ପରେ କବି ଯଦୁମଣି ଦୋଷ ଲକ୍ଷଣ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ କାବ୍ୟର ଦୋଷ ନିରୂପଣ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ । ଦୋଷଗୁଡ଼ିକୁ କାବ୍ୟର ଅପକର୍ଷକ ବୋଲି ଯଦି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନଥାନ୍ତା, ତା'ହେଲେ ଅନେକ ଲୋକ ମନ ଇଚ୍ଛାରେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ପାରୁଥାନ୍ତେ । ସେଭଳି ରଚନା ରସାସ୍ୱାଦନରେ ଆଦୌ ସହାୟକ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ବରଂ ସେଭଳି ରଚନା ବିରକ୍ତିକର ବୋଧ ହୁଅନ୍ତା । ତେଣୁ କବି ଯଦୁମଣି ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶବ୍ଦଗତ, ଅର୍ଥଗତ ଓ ରସଗତ ଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣମାନ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"କହିବା ବିଶେଷି ଏବେ ଦୋଷ ଲକ୍ଷଣ,
କାବ୍ୟ ଭଲ ମନ୍ଦ ଯହିଁ ଜାଣି ବିଲକ୍ଷଣ ।
ରସର ପ୍ରତିକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରତିବନ୍ଧ ଯେ କରଇ,
ସାକ୍ଷାତେ ବା ପରମ୍ପରା ସେ ଯେ ଦୋଷ କହି ।
ଶବ୍ଦଗତ ଅର୍ଥଗତ ରସଗତ ପୁଣ,
ତ୍ରିବିଧ ସେ ଦୋଷ ତାଙ୍କୁ କହିବା କ୍ରମେଣ ।"

କବି ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥର ତୃତୀୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ଶବ୍ଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ଏକାର୍ଥ ବୋଧକ ଓ ଏକ ଶବ୍ଦ ଭିନ୍ନାର୍ଥ ବୋଧକ ଏହିପରି କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଏକଶବ୍ଦର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ଉପରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"ଯଥା ଯମେ ଚନ୍ଦ୍ରେ ଅର୍କେ ଅନଳେ ବିଷ୍ଣୁରେ,
ଶୁକ୍ରରେ ଅଶ୍ୱରେ ପୁଣ କପିରେ ଭେକରେ ।
କପିଳ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଇନ୍ଦ୍ରେ ସିଂହରେ ବାଜିରେ,
ଏକ ହରି ଶବ୍ଦ ବର୍ତ୍ତେ ଏ ଉକ୍ତ ଅର୍ଥରେ ।"
× × × ×
"କ ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମାରେ ଜଳେ ପବନେ ଆତ୍ମାରେ,
ଯମେ ଶିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟେ ମୂଖେ ଅଗ୍ନିରେ ମୟୂରେ ।" ଇତ୍ୟାଦି ।

କବି ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ 'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଚତୁର୍ଥ ସ୍ତବକରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ଦେଇଅଛି କାବ୍ୟରେ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବସ୍ତୁକୁ କିପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବ । କବି ତହିଁର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି—

"ରାଜାର ବର୍ଣ୍ଣିବ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରତାପ ଯୁଗଳ,
ଆଜ୍ଞାରକ୍ଷା ଦୁଷ୍ଟଦଣ୍ଡ ବିବେକ ସୁଶୀଳ ।
ଶସ୍ତ୍ରେ ଶାସ୍ତ୍ରେ ନିଷ୍ଠା ସବିନୟେ ମିତଜ୍ଞାନ,
ଦାନ ଧର୍ମ ଆଚରଣ ପ୍ରଜାଙ୍କ ପାଳନ ।
ଶୌର୍ଯ୍ୟ ବୀର୍ଯ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଦୟା ଦମ,
ତା ଅରିଙ୍କ ଗିରିବାସ ଶୂନ୍ୟ ପୁରଗ୍ରାମ ।" ଇତ୍ୟାଦି ।

କବି ପଞ୍ଚମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ (ରଙ୍ଗ) କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବ ତହିଁରେ ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି ।

"ଶ୍ୱେତ ବର୍ଣ୍ଣ ସୁଧା ସୁଧାଂଶୁ ପ୍ରାସାଦ
ଜୋଛ୍ନା କୀର୍ତ୍ତି ହଳଧର ।
× × ×

ତଗର ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତମଣି କର୍ପୂର ଚନ୍ଦନ ହିମ ରଜତ,
କରମ୍ଭ କରକା କ୍ଷୀରର ନର୍ମୋକ ଭସ୍ମ ହିମହାରଯୁତ ।
ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ମଣି ସ୍ଫଟିକ କେତକ ସିକତା ଗଙ୍ଗା ଗୃମର,
ଶର୍କରା ଦୁଗ୍ଧ ଦଧି ଶଙ୍ଖ ରମ୍ଭାର ଗର୍ଭ କୈରବ ନର୍ଝର ।”
ଇତ୍ୟାଦି ।

ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କବି କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ପ୍ରଥମ ୩୭ଟି ପଦ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟବନ୍ଧରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ରହିଛି । ମୁଖ୍ୟତଃ କବି ଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ ସଂଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର 'ତାଳ ନିରୂପଣ' ଉପରେ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିବା ଅସମୀଚୀନ ନୁହେ ।

ସପ୍ତମ ପ୍ରକାଣ୍ଡରେ କବି ଯଦୁମଣି 'ଗୀତ ନିରୂପଣ' କରିଛନ୍ତି । ଗୀତର ସ୍ୱରୂପ ଓ ଭେଦହିଁ ପ୍ରକାଣ୍ଡଟିର ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ । ଅଷ୍ଟମ ପ୍ରକାଣ୍ଡଟି କେବଳ 'ନୃତ୍ୟ ନିରୂପଣ'ରେ ଶେଷ ହୋଇଛି । କବି ଓଡ଼ିଶାର ରଚିତ ସଂସ୍କୃତ 'ସଂଗୀତ କୌମୁଦୀ' ଓ କୃଷ୍ଣଦାସ ବଡ଼ଜେନା ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ରଚିତ 'ଗୀତ ପ୍ରକାଶ'ର ଅବଲମ୍ବନରେ ନୃତ୍ୟାଦି ପ୍ରକରଣର ରଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥର ପୁଷ୍ପିକାରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ମୋଟ ଉପରେ 'କବି କଳ୍ପଦ୍ରୁମ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରାଜକବି ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟଙ୍କର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ରଚନା । ଏଥିରେ ଥିବା ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକର କେବଳ ଉଦାହରଣ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ଥିଲେ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ପାରିଥାନ୍ତା !

କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର—

ଚିକିଟୀ ରାଜବଂଶର ଅନ୍ୟତମ ରାଜକବି କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟଙ୍କର ପୌତ୍ର ତଥା ମଧୁସୂଦନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । କେତେକ ପ୍ରମାଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ୩୩।୩୪ ବର୍ଷ କାଳ

(ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୨—୧୭୬୫) ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ କୌଣସି ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଧହୁଏ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିନାହିଁ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଚଉପଦୀରେ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ।

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ହାଲଦିଆ ଅଞ୍ଚଳରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଖଣ୍ଡିଏ 'ଚଉପଦୀ' ଛପାଥିରେ ପ୍ରାପ୍ତ ତେର ଜଣ କବିଙ୍କ ଭଣିତାରେ କେତୋଟି ଚଉପଦୀ ମଧ୍ୟରେ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ଥିବା ଗୋଟିଏ ଚଉପଦୀ ମିଳେ । ଉକ୍ତ ଚଉପଦୀରୁ କେତୋଟି ପଦ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନୀ ତେଜ ମାନରେ,
କହୁନାହୁଁ ଗିର ମୁଂ ତୋ କିଣା ଜନ
କୁନ୍ଦଦନ୍ତୀ ବିନତି ଘେନ ରେ ।
କରିନାହିଂ ଦୋଷ ରୋଷ ମନେ ନ ଘେନ
ନ ମୁଞ୍ଚ ନ ମୁଞ୍ଚ ନେତ୍ର ବନରେ ।।

× × ×

ପଞ୍ଚଶର ପଞ୍ଚଶରେ ନେଲଟି ପରାଣ
କର ବରବରମା ତୁ ହାଣରେ,
କୁଳମଣି ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ବିନୟ ବଚନ
ହସି ଦେଲ ପ୍ରେମେ ରତି ଦାନରେ ।"

କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପରୋକ୍ତ ଚଉପଦୀଟି ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ କମ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ନୁହେଁ ।

ରାଜା କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ସୁପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଓ ପ୍ରପୌତ୍ର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଗ୍ରନ୍ଥର ବଂଶାବଳୀ ପ୍ରକରଣରେ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ମତେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

"ଚିକିଟି ରାଜ୍ୟ ଅଧିପତି,
ନାମରେ କୁଳମଣି ଖ୍ୟାତି ।

ଯା ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଦେ,
ଶବ୍ଦ ସର୍ପକୁ ଦ୍ୱୋଏ ଗଦ ।”
(କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁଦିତ ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ—ଆଦ୍ୟ କାଣ୍ଡ)

“ସେ ଅନ୍ତେ ମଧୁସୂଦନ ଅବନୀତଳ ମଦନ—
ପରି ଅବତରି ମଣ୍ଡିଥିଲେ ଏ ସୀମା,
କୁଳମଣି ତାଙ୍କ ସୁତ ସାହିତ୍ୟରସ ପଣ୍ଡିତ
ସ୍ୱକୁଳକଳୟୁ ଜଳରୁହ ଅର୍ଯମା ।।
କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ କୁମାର ।।”
(ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ଉଷାଭିଳାଷ’—ଶେଷ ଛାନ୍ଦ)

କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆହୁରି ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜା ପ୍ରଥମ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ ୧ମ (ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୩୬—୯୩)ଙ୍କ ଦଶ ଅଙ୍କ ବା ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୪୪ ଅପ୍ରେଲ ୧୫ତାରିଖରେ ଚିକିଟିରାଜ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର, କୌଶିକ ଗୋତ୍ରଜ ଋଗ୍‌ବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗଙ୍ଗରାଜଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଦାନପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ * । ତେଣୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୦୪ ପୂର୍ବରୁ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ମତ ଦିଆଯାଇ ପାରେ ।

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର—

ପୂର୍ବୋକ୍ତ କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସୁପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ବୋଲି କେତେକ ଦାନପତ୍ରରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଉକ୍ତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ଖୋରଧାର ଭୋଇ ବଂଶର ରାଜା ପ୍ରଥମ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୫୩ ଅଙ୍କ କର୍କଟ ୧୦ ଦିନ ଶନିବାରରେ ‘ଅପ୍ପିକାନ୍ତଲ କାମାୟୁ ଭୋକ୍ତା’ଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଦାନପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ଡ଼: ରଙ୍ଗାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ

*Inscriptions of the Madras Presidency Vol. I by Rangacharya, Page-696 No. 263

Inscription of the Madras Presidency Vol. I (No. 269. Page-196) ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଉକ୍ତ ଦିବସଟି ସ୍ୱାମୀ କାନ୍ନୁ ପିଲାଇଙ୍କ ଗଣନାନୁସାରେ ୨୪ । ୭ । ୧୭୭୯ରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ତେଣୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ନିଷ୍ଟୟ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ସେ ୨୧ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ବୋଲି ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୱାନ୍
କୁମୁଦମୋଦ ଦାନେ ଚନ୍ଦ୍ର,
ଏକବିଂଶ ବର୍ଷ ରାଜ୍ୟପାଳି କଲେ
ଶ୍ରୀମଦ୍ ରାମାୟଣ ଅନୁବାଦ ।"

(ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ, ଶେଷ ଛାନ୍ଦ)

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ' ଓ 'ରାମଲୀଳା' ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆଦି କବି ମହର୍ଷି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣର ଅବିକଳ ଅନୁବାଦ ଓ ଅପରଟି ଖଣ୍ଡିଏ ରାମକାବ୍ୟ ।

'ରାମଲୀଳା' ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯଜ୍ଞଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାବଣବଧ ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ତଥା ସୀତାଙ୍କ ସହିତ ଆନନ୍ଦରେ କାଳଯାପନ ସୁଦ୍ଧା (ଆଦ୍ୟକାଣ୍ଡ ଠାରୁ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ରାମ ଚରିତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଉକ୍ତ ରାମଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ଏବଂ ମୁଖ୍ୟତଃ ତାହା ଲୀଳା ବା ସୁଆଙ୍ଗ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖା ଯାଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ "ଟିକିଟି ରାମଲୀଳା" ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗ୍ରନ୍ଥର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ କବି ଏପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେ ତାହା ସାଧାରଣ ପାଠକ ତଥା ଦର୍ଶକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆକୃଷ୍ଟ କରେ । ସୀତା ହରଣ ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଳାପପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୋକ "କଳା କାମୋଦି"

ଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ପାଠକମାନଙ୍କୁ କରୁଣ ରସରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ କରାଇବାରେ ଯତ୍ପରୋନାସ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

"ଭଣ ଭଣ ଗୋଦାବରି,
କାହିଁ ଅଛି ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ
ମୋ ବଇଦେହୀ ।

କେ ନେଲା କହ ମନ୍ଦାର,
ମନ୍ଦାର ଅଧରୀ ମୋର
ସେ ବଇଦେହୀ ।

ଖଣ୍ଡ ହେ ଅଶୋକ ଶୋକ
ଅଶୋକବନ୍ତୀ ମୋ ଭେକ,
ସେ ବଇଦେହୀ ।

ଆରେ ସୁନାର ସୁନାରୀ
କେ କରିଛି ମୋର ଚୋରି
ମୋ ବଇଦେହୀ ।

ଆଗୋ ମାଧବୀ ଲତିକା,
କେ ହରିଲା ମୋ ଜୀବିକା
ସେ ବଇଦେହୀ ।

କେ ନେଲା ଜାତି ଲତିକା
ଜାତି ପଦ୍ମିନୀ ବାଳିକା
ମୋ ବଇଦେହୀ ।"

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାବଣକୁ ବଧ କରିବା ପରେ ସୀତାଙ୍କୁ ରଥରେ ବସାଇ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ମାର୍ଗରେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଦର୍ଶନୀୟ ବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା, କବି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ କାଳିଦାସଙ୍କ 'ରଘୁବଂଶ ମହାକାବ୍ୟ' ଓ ମୁରାରି କବିଙ୍କ 'ଅନର୍ଘ ରାଘବ ନାଟକ'ର ଅବଲମ୍ବନରେ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

"ଦେଖ ଦେଖରେ ପ୍ରବାଳ ଅଧର,
ଏହିଟି ଅଟଇ ସୁବଳ ଗିର;
ଏଥିରେ ଥିଲୁ ଆମ୍ଭେ ବସାକରି,
ହରିଲୁଟି ଘୋର ରାବଣ ଶିଖରେ;
ଦେଖ ସେତୁବନ୍ଧ ଧନରେ,
ଜଳରେ ଭାସଇ ସୋଲ ସମ ଶିଳ
ତୋ ଧର୍ମ ଜୀବଜୀବନରେ ।

ଆରେ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ମହୀକୁମାରୀ,
ମାଲ୍ୟବନ୍ତଟି ଅଟେ ଏହି ଗିରି:
ସାରସ ଗତ ବରଷା ଏଥିରେ,
ବଞ୍ଚିଲୁ ମନ ଦେଇ ତୋହଠାରେରେ;,
ଏଥୁଗଲି ବାତ ସୁତରେ,
ଲଙ୍କାରେ ତୋତେ ଦେଖି ଆସି ଏଠାରେ
କହିଲି ମୋତେ ଉଦନ୍ତରେ ।"

କବି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁବାଦିତ 'ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ' ପାଠକଲେ କବିଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ଥିବା 'ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ' ଅନୁବାଦ ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ, କବି କାଞ୍ଚୀପୁର ବାସୀ ବରଦରାଜ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆର୍ଷ ରାମାୟଣର ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅନୁବାଦ ଶେଷ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଆରଣ୍ୟକ ଓ କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଅନୁବାଦ ଯଥାକ୍ରମେ, 'ରାଧାବିଳାସ କାବ୍ୟ' ପ୍ରଣେତା କବିରାଜ ହରେକୃଷ୍ଣ ପୁରୋହିତ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ ।

"ଯେ କବିରାଜ ପୁରୋହିତ,
ଯେ ହରେକୃଷ୍ଣ ନାମ ଖ୍ୟାତ ।
ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗ ହେଲି,
ଏ ଗୀତ ରଚନା ମୁଁ କଲି ।।"

(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ)

× × ×

"ସେ ଗୁରୁଜନଙ୍କର ବଳ,
ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଗୃହ୍ୟ ।
ତାହାଙ୍କ ପାଦେ କରି ସ୍ତୁତି,
ଶ୍ରୀରାମ ପାଦେ ଦେଇ ମତି ।
କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ରାମାୟଣ
ଭାଷାରେ କଲି ମୁଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ॥"

(କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ)

× × ×

"ମୋହର ଭାଗ୍ୟବଶରୁ ହିଁ,
ବରଦ ରାଜ ସ୍ୱାମୀ ଯେହି ।
ଇଚ୍ଛାରେ କାଞ୍ଚୀପୁରୁ ଆସି,
ପ୍ରକାଶ ହୋଇଲେ ବିଶେଷି ।
ତାଙ୍କ ଚରଣେ ବିଶ୍ୱାସରେ,
ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ ଗୀତ ସରେ ।"

(ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ)

କବି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ନିଜର ସବିଶେଷ ପରିଚୟ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡରେ ନିଜର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ନାମାବଳୀ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଚିକିଟି ରାଜବଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନାର ମାର୍ଗ ପ୍ରଶସ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

"ଚିକିଟି ନାମେ ରାଜ୍ୟ ସହି,
ଯେତେ ନୃପତି ଥିଲେ ତହିଁ ।
କେତେକ କାଳେ ତାଙ୍କ କୁଳେ,
ନୃସିଂହ ନାମେ ନୃପ ହେଲେ ।
ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଲୋକନାଥ,
ସମସ୍ତ କୀର୍ତ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିତ ।

ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଯଦୁମଣି,
ତେଜରେ ଦୀପ୍ତିରେ ଦୁର୍ମଣି ।
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦବୀରେ,
ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସେ ସଂସାରେ ।
ମଧୁସୂଦନ ନରପତି,
ତାଙ୍କର ସୁତ ସେ ଅଟନ୍ତି ।
ତାଙ୍କର ସୁତ କୁଳମଣି,
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନାମ ପୁଣି ।
ତାଙ୍କର ଅଟଇ ମୁଁ ସୁତ,
ମୋ ନାମ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଖ୍ୟାତ ।
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦ ବୋଲି
ମୁଁ ପୁଣି ପଦବୀ ଲଭିଲି ।"

(ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ)

କବିଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀ ସହିତ ଉକ୍ତ ବଂଶର ଜନୈକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ଓ କବି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୌତ୍ର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ 'ଉଷାଭିଳାଷ' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶାବଳୀର କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ଅନୁବାଦ କୁଶଳତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ୍ ରୂପେ ଅବଗତ ହେବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ମୂଳ ଶ୍ଳୋକ ଓ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନୁବାଦ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ସ ଜୟତି ରଘୁକୁଳ ତିଳକଃ
କୌଶଲ୍ୟା-ହୃଦୟ-ନନ୍ଦନୋ ରାମଃ
ଦଶବଦନ ନିଧନକାରୀ
ଦାଶରଥିଃ ପୁଣ୍ଡରୀକାକ୍ଷଃ ।।"

(ବାଲକାଣ୍ଡ, ୧ମ ଶ୍ଳୋକ)

ଅନୁବାଦ:—

"ଜୟ ରଘୁକୁଳର ତିଳକ,
କୌଶଲ୍ୟା ଆନନ୍ଦ କାରକ ।
ଦଶମୁଖ ନିଧନକାରୀ,
ଯା ନେତ୍ର ପୁଣ୍ଡରୀକ ପରି ।
ଯେ ରାମ ଦଶରଥ ସୁତ
ହୋଇଅଛନ୍ତି ଜୟଯୁତ ।"

× × ×

"ଜଳାର୍ଦ୍ରଗାତ୍ରଂ ତୁ ବିଲପ୍ୟ କୁଚ୍ଛ୍ରଂ
ମର୍ମବ୍ରଣଂ ସନ୍ତତ ମୁଚ୍ଛ୍ୱସନ୍ତମ୍ ॥
ତତଃ ସରଯ୍ୱାଂ ତମହଂ ଶୟାନଂ
ସମୀକ୍ଷ୍ୟ ଭଦ୍ରେ ସୁଭୃଶଂ ବିଷର୍ଣ୍ଣଃ ॥"

(ଅଯୋଧ୍ୟାକାଣ୍ଡ, ୬୩ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅନୁବାଦ:—

"ଜଳରେ ଆର୍ଦ୍ର ଯା ଶରୀର
ଯେ କରେ ବିଳାପ-ଆବର ।
ମର୍ମସ୍ଥାନରେ ବ୍ରଣ ଯାର
ଖର ନିଶ୍ୱାସ ବହେ ଆର ।
ସରଯୂ ସରିତ ତୀରରେ
ଶୟନ କରେ ଯେ କଷ୍ଟରେ ।
ସେ ମୁନି ସୁତକୁ ସତ୍ୱରେ
ଦେଖିଣ ସୁତ୍ୱଂ ତଦନ୍ତରେ ।
ଆଗୋ କଲ୍ୟାଣି ସେ କାଳରେ
ବିଷର୍ଣ୍ଣ ହେଲି ଅନ୍ତରରେ ॥"

× × ×

"ଇତ୍ୟେବ ମୁକ୍ତ୍ୱା ମଦନାଭି ପୀଡ଼ିତଃ
ସଲକ୍ଷଣଂ ବାକ୍ୟମନନ୍ୟ ଚେତସମ୍ ।
ବିବେଶ ପମ୍ପା ନଳିନୀ ମନୋରମାଂ
ରଘୂତ୍ତମଃ ଶୋକ ବିଷାଦ-ଯନ୍ତ୍ରିତଃ ॥"

(ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡ, ୭୫ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଅନୁବାଦ :—

"ଆନରେ କାହିଁ ଚିତ୍ତ ଯାର,
ଏମନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ଗୀର ।
କହିଣ ଏମନ୍ତ ପ୍ରକାରେ,
ଯନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଲେ ଶୋକରେ ।
ଆବର ବିଷାଦେ ଯନ୍ତ୍ରିତ—
ହୋଇଣ ସେହୁ ରଘୁନାଥ ।
ସ୍ନାନ କରିବାର ଅର୍ଥରେ,
ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ପମ୍ପା ସରେ ।
ତହିଂ ଅଛନ୍ତି ପଦ୍ମକୁଳ,
ହୋଇଛି ଅତି ମନୋହର ॥"

ପିତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ର,—

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରେ ଉକ୍ତ ରାଜବଂଶର ଜନୈକ ଅଦ୍ଭୁତ-କର୍ମା ରାଜା ପିତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚକଟୀ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରି ସୁଶାସକ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ପ୍ରତି ମନ ବଳାଇ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉକ୍ତ ରାଜବଂଶର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ସେ (ପୀତାମ୍ବର) କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସୁପୁତ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ 'କବିତ୍ୱ କଳାପରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ପରମ ପ୍ରୀତିଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ ।

"କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ କୁମର
ସମ୍ଭବଲେ ତାଙ୍କ ତନୁରୁ ଶ୍ରୀ ପୀତାମ୍ବର ।"

(କବିଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉଷାବିଳାସ, ଶେଷ ଗୀତ)

କବି ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ W. W. Hunter ତାଙ୍କ 'Orissa' ନାମକ ଇଂରାଜୀ ପୁସ୍ତକରେ The Literature of Orissa ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରକରଣରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"Pitambara Rajendra, live 200 years ago; a Raja of one of the Tributary States, Wrote Ramalila, sports of Ramachandra."

(Orissa by W. W. Hanter. Appendix.IX)

ଆଲୋଚକ ହଣ୍ଟର ଗବେଷଣା କରି କବି ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲେ ତାହାରି ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଖ୍ରୀ ୧୬୮୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରାୟ ଊନବିଂଶ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସମୟ ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୬୮୭ରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୮୧୫–୧୬ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ସୁତରାଂ ହଣ୍ଟର ମହୋଦୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଅବସ୍ଥାନ କାଳର ପ୍ରାୟ ୪୦-୫୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଜୀବିତ ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଟିକାଲୀ ରାଜବଂଶର ସୁନାମଧନ୍ୟ ରାଜକବି ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ କୃତ 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ତାଙ୍କ ସୁତ ପୀତାମ୍ବର ଊନବିଂଶ ଅବ୍ଦ ରାଜ୍ୟ କଲେ ।
ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦ୍ୱାଦଶ ହାୟନ
ରାଜା ହୋଇଲେ ॥"

କବି ପୀତାମ୍ବର ନିଜ ବଂଶର କବି ପରମ୍ପରାକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖି 'ରାମଲୀଳା' ଓ 'ଖଣ୍ଡ ରାମାୟଣ' ଆଦି କେତେଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ କୃତ ରାମଲୀଳାର ଆଦର ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ସଂପର୍ଣ୍ଣ ଲୀଳାଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ଅଦ୍ୟାପି ପରିଗଣିତ ହେଉଛି ।

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର—

ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର କୁଳମଣି (ଦ୍ୱିତୀୟ) ମାତ୍ର ତିନି ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରି ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଭ୍ରାତା ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କଲେ । ବୃନ୍ଦାବନଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ମାତ୍ର ୯ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରି ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଅନୁଜ ରାଜକବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୮୪୧-୪୨ରେ ଟିକଟୀ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କ୍ରୋଡ଼ ମଣ୍ଡନ କଲେ । ଏ ମହାଶୟେ ସୁଶାସକ ରୂପେ ଯେତେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥାନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ଅଭିନବ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣେତା ରୂପେ ଉତ୍କଳ ବାସୀଙ୍କର ଚିର ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କେତେଖଣ୍ଡି ଅଭିନବ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ—

'କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ' ଶୀର୍ଷକ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ଆଦ୍ୟ କାଣ୍ଡରୁ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭଞ୍ଜୀୟ ଶୈଳୀର ଅନୁକରଣ— 'ବ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ଓ ଭଗବତ ବାଣୀରେ ଲିଖିତ । ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ କବି ସମୁଦାୟ ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ, ବୋଲିବି କେମନ୍ତେ ଏ ରସ,

× × ×

ବିରେ କୋଠରୀ ଦେବୀଙ୍କର, ବିଖ୍ୟାତ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଈଶ୍ୱର ।
ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ନାମ, ବିଶ୍ୱରେ ହୋଇଛି ଜନମ ।
ବୋଲିବି ରାମାୟଣ ରସ, ବିଘ୍ନ ନୋହିବ ଯେ ବିଶେଷ ।

× × ×

ବିଭୁ ହେ ନ ଘେନ ମୋ ଦୋଷ,
'ବ' ବର୍ଣ୍ଣେ ହୋଇବ ଏ ଶେଷ ।"

(ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ, ଆଦ୍ୟକାଣ୍ଡ)

ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବିଙ୍କ ରଚନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ଆଭାସ ମିଳୁ ନଥିଲେ ହେଁ 'ବ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ ସାତକାଣ୍ଡ ରାମାୟଣ ରଚନା କମ୍ ଆୟାସ-ସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । କବି ସଂସ୍କୃତ ରାମାୟଣ ଅବଲମ୍ବନରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟି ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ପମ୍ପା ସରୋବର ବର୍ଣ୍ଣନା—

"ବିକଳକୁ ବର କରି ଦତ୍ତ, ବିଜୟେ ତହୁଁ ରଘୁନାଥ ।
ବାଟେ ଭେଟିଲେ ପମ୍ପା ତୀର, ବାରି ଶୀତଳ ପୂର୍ଣ୍ଣିତର
ବନଜ କୁମୁଦ କହ୍ଲାର, ବିକସି ଦିଶନ୍ତି ସୁନ୍ଦର ।
ବହୁତ ଜାତି ପକ୍ଷୀ ଶ୍ରେଣୀ, ବିଧାତେ କରୁଛନ୍ତି ଧ୍ୱନି ।
ବକ ସାରସ ଚକ୍ରବାକ, ବରଟା ଯୁକ୍ତ ଜଳକାକ ।
ବିନୋଦ କ୍ରୀଡ଼ା କଉତୁକେ, ବିହରି ବସୁଛନ୍ତି ଥୋକେ ।
ବହୁତ ତରୁ ତୀର ଶିରେ, ବିକାଶ ଫଳ ପୁଷ୍ପଭରେ ।
ବସୁଧା ବୃତ୍ତ ସର୍ବଶିର, ବିଶେଷେ ଦିଶେ ମନୋହର ।
ବସନ୍ତ ଶୁକ ଶାରୀ ପିକ, ବିଶେଷେ କ୍ରୀଡ଼ନ୍ତି ଅନେକ ।
ବାର ମାସରେ ସୁବସନ୍ତ, ବହଇ ମରୁତ ସନ୍ତତ ।
ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ନୋହିବ ସମାନ, ବିଶେଷେ ହରେ ଜନମନ ॥"

(କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ)

କବି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ, ତାହାର ରଚନା ସମୟ ଆଦି ବିଷୟ ବିସ୍ତୃତ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ବ୍ରଜ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ର ଲୋକନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ତାଙ୍କୁ 'ରତ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ବୋଲି ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

"ବିରାଜ ଚକଟୀ ସୁଦେଶ, ବିବେକ ମହା ଷଡ଼ ରସ,
ବିଜୟ ତହିଁ ରାଜେଶ୍ୱର, ବିଖ୍ୟାତ ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ।

× × ×

ବ୍ରଜ ପଟ୍ଟନାୟକ ସୁତ, ବିଧାନେ ନାମ ଲୋକନାଥ ।

× × ×

ବାନ୍ଧଇ ଶାଢ଼ୀ ସର୍ବଲୋକ, ବୋଲି ରତ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

× × ×

'ବି' ବର୍ଣ୍ଣେ ସାତକାଣ୍ଡ ବାଣୀ, ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲି ମନେ ଗୁଣି ।
ବାର୍‌ଶ ଅଠାଶୀ ଫସଲି, ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବସାଇଲି ।
ବୀର ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ, ବିଂଶତି ଚତୁର୍ଥରେ ଅଙ୍କ ।
ବାରେ ମିଥୁନ ହେଲା ଆସି, ବୁଧବାର ନଯ ଏକାଦଶୀ ।
ବର୍ଷର ପ୍ରମାଥି ସଙ୍କେତେ, ବୁଝିବେ ସାଧୁଜନେ ଏଥେ ॥"

୧୨୮୮ ଫସଲି ପ୍ରମାଥି ସମ୍ବତ୍ସର ଓ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ (ନଅଙ୍କ ସମୟର ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ)ଙ୍କ ୨୪ ଅଙ୍କ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଗଣନା ଅନୁସାରେ ୧୮୭୯ ମସିହାରେ ପଡ଼ିଥିଲା । କବି ରାଜା ହେବାର ପ୍ରାୟ ୨୮।୩୦ ବର୍ଷ ପରେ 'ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ' କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଚକଟୀ ରାଜବଂଶର ଆଶ୍ରୟ ଲାଭ କରି 'ରତ୍ନ ପଟ୍ଟନାୟକ' ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ

ନିଜେ ମଧ୍ୟ କବିତା ରଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ 'କ' ଠାରୁ 'କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷର ନିୟମରେ ଗୋଟିଏ ଭଜନରେ ସେ ସ୍ୱ-ଆଶ୍ରୟଦାତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି —

"ଖ୍ୟାତି ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଅତିକ୍ଷିତି ତସ୍ୱଂ ନୃପତି
ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ,
କ୍ଷମା ଧୃତି ପଣ୍ଡିତ ଗୁଣିଗଣ ମଣ୍ଡିତ
ଦାନରେ କର୍ଣ୍ଣ ନିଜନ ହେବ ।
ହେ ମହାପ୍ରଭୁ !
କ୍ଷମେ ସେ ଅନୁଗ୍ରହ ପାଇଂ,
କ୍ଷଣେ ସେବାରେ ଭିନ୍ନ ନୋହି ।
କ୍ଷୋଭେ କହଇ ଧ୍ୟାନ ପଟ୍ଟନାୟକ ରହି
କ୍ଷୀରାବ୍ଧି ସାଇଂ କର ସାହି ହେ ।"

ରଘୁନାଥ ବିଳାସ—

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା "ରଘୁନାଥ ବିଳାସ" ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ମିଳେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକୃତ ଲେଖକ ରଘୁନାଥ ରାୟଗୁରୁ ବୋଲି କେତେକ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ, କବିରାୟ ରାୟଗୁରୁ ଓ ନଗେନ୍ଦ୍ର ରାୟ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ଇଙ୍ଗିତ ମିଳେ ଯେ, ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ସେ ଦୁଇଜଣ ପଣ୍ଡିତ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

"ନୃପତି ସମ୍ପଦ-ଭୋଗରେ ପ୍ରମୋଦ
ବହି କେତେ କାଳ ନେଲି ।
ଏବେ ମାତ୍ର ଚଣ୍ଡଭାନୁ-ସୁତଦଣ୍ଡ ଭାଳି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିଲି ।
ରଘୁନାଥ ବିଳାସ,
ନାମ କଲି ଏହାର ପ୍ରକାଶ ।"

କବିରାମ୍ଭ ରାମ୍ଭଗୁରୁ ମହାପାତ୍ର ନରେନ୍ଦ୍ର ରାୟ ମୋ ଗୁରୁ,
କିଛି କିଛି ମୁହିଂ ଜାଣିଲେ ହେଲେ ହେଂ ସେହି ବେନିଜନ ଠାରୁ ।
କବି ପଣ୍ଡିତ ପଣେ,
ନାହିଂ ନଥିଲ ନଥିବ ଜଣେ ॥

(ରଘୁନାଥ ବିଳାସ, ଶେଷ ଛାନ୍ଦ)

ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ରାଗରାଗିଣୀ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କର ରଚନାକୁ ବୃତ୍ତ ବା ବାଣୀ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବିଶ୍ୱନାଥ ଖୁଣ୍ଟିଆ, କେଶବ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଅନଙ୍ଗ ନରେନ୍ଦ୍ର, ବିକ୍ରମ ନରେନ୍ଦ୍ର ଆଦି କବିଙ୍କ 'ରାମଲୀଳା' ପରି ଲୀଳା ଢଙ୍ଗରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆଦୌ ଅଧ୍ୟାୟ କିମ୍ବା ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବିଭକ୍ତ କରା ଯାଇନାହିଁ । କେବଳ ଗ୍ରୋଟ ଗ୍ରୋଟ ଗୀତ ଦ୍ୱାରା ସମୁଦାୟ ରାମାୟଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ ରଚିତ ହୋଇଛି । କବିଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଏହି ଧରଣର 'ଲୀଳା' ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ'ର ଅନେକ କବିତା ମଧ୍ୟରୁ ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ କେତୋଟି ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ରାବଣ ପଞ୍ଚବଟୀରୁ ସୀତାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି ନେଉଥିବା ବେଳେ ସୀତାଙ୍କର ରୋଦନ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଜୀବନ୍ତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାଠକ ବା ଦର୍ଶକର ହୃଦୟକୁ କରୁଣ ରସରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ କରାଏ ।

"ହେ ରସାତଳ ସୁସାର ନୂଆ ନୀଳ ଶଶୀ,
ସରିଲୁଟି ଆସି ତୁମ୍ଭ ହେଲିଗା ଦାସୀ,
ମୋ ଧନ ହେ ।

ପ୍ରାଣ ଘର ପାଇଥିଲ ନାଥ ପଣ ମୋତେ,
ଶୁଣୁ ନାହିଁ ଏବେ ଡକା ପକାଇଲେ କେତେ,
ମୋ ଧନ ହେ !

ବାବୁ ହେ ମୋର ଦେବର କୁନ୍ଦନ ମଞ୍ଜୁଳ,
ନ ଆସି ପାଶେ ସହିଛ କେମ୍ବି ମୋ ବିକଳ,
ମୋ ବାବୁ ହେ ।

ରକ୍ଷ ହେ ତପନ ତୁମ୍ଭ କୁଳ ମହିଳାକୁ,
ଭାସୁଛି ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟେ ନପାଇ ଭେଳାକୁ,
ତପନ ହେ !

କାନ୍ଦୁଥିଲେ ଏହିପରି ଜାନକୀ ବିକଳେ,
ବନ୍ଧୁ ପଥ ଗଲ୍ଲରଥ ରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ,
ସୁଜନେ ହେ ।।"

ରାବଣ ବଧ ପରେ ସୀତାଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପକ ଯାନରେ ବସାଇ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ମାର୍ଗରେ ରାମ କେତେକ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ ଦେଖାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୀତାଙ୍କଠାରୁ କେତେକ ସ୍ଥାନର କରୁଣରସପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ । ରାମ ସୀତାଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିକୁ କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଅତି ଚମତ୍କାର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ରାମ—"ରେ ମୀନ କେତନ କଳାକୁଶଳା,
ଚଳାଚଳ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳା ମୋ ବାଳା;
ସୁସାର ଚାମର-ରୁଚିର କେଶା,
ରସାଳସାଗଣ ମଞ୍ଜରୀ ଭୂଷା,
ରାବଣକୁ ମାରି ତୋତେ ରେ,
ବସାଇ କୋଳରେ   ରସାଇବି ବୋଲି
ଥରତେ ନଥିଲି ମତେ ରେ ।।

ସୀତା—ଶାରଧିବର ହେ ମୋ ପ୍ରାଣଧନ,
ରସିକ ମଣ୍ଡଳୀ ମଥାମଣ୍ଡନ;
ଅଶ ମାଗ ମୋଠେ ରସାଇବାର,
ଏହିକ ବଚନ ପ୍ରଭୁ ତୁମ୍ଭର ହେ;
ହେବା କଥା ଭଲ ହେଲା ହେ,
ଏ ବିମାନ ମୋର ହରଷ ବରସ
ବେନି ବିଲୋକନ କଲା ହେ ।।

ରାମ—ଦେଖ ଆରେ ମତ୍ତ ବାରଣ ଗତି,
ବାରବାନ (?) ସୁନା ସମାନ କାନ୍ତି;
ଦିଶୁଅଛି ନଳ-ସେତୁ ସଲିଳେ,
ସାଗର ସନ୍ତୋଷ ଭଳି ଏ ସ୍ଥଳେ;
କୁଶ ଶଯ୍ୟା କଲି ମୁହିଂ ରେ,
ତିନ ଦିନ ଯାଏଂ ବିହ୍ଵଳ ଶୟନ
କପିମାନେ ଥିଲେ ଘେରି ରେ ।।

ସୀତା—ଆହେ ରଘୁକୁଳ ମାଳ ଚନ୍ଦ୍ରମା,
ମୋ ବନ୍ଧୁ ଶୃଙ୍ଗାର-ସଂଗ୍ରହ-ସୀମା;
ଦେଖ ଦେଖ ଦିଶେ ଅଶୋକ ବନ,
ଏଥିରେ ଥିଲି ହୋଇ ଅତି ଦୀନ ହେ;
ନଥିଲା ସହାୟ କେହି ହେ,
ଝରୁଥାଏ ନୀର ନୟନୁ ଅପାର
କରଥାଏ ଶେଯ ମହୀ ହେ ।।

ରାମ—ଆରେ ମୋ ସଙ୍ଗାଳି ଗୁଣ ମଣ୍ଡିତା,
ହାସ୍ୟ ରସ ପରିହାସ ପଣ୍ଡିତା;
ଦିଶୁଛି ଦେଖ ମାଲ୍ୟବନ୍ତ ଗିରି,
ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଦିନ ଶର୍ବରୀ;
ଦୁଃଖେ ନେଲୁ ଦୁଇ ଭାଇ ରେ,
ଏହି ନଗେ ପୁଣି କଛି ସୁଖ ଦେଲା
ମାରୁତି ତୋ ଖବର କହି ରେ ।।"

ଊଷା ବିଳାସ :—

ବାଣାସୁର କନ୍ୟା ଊଷା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୌତ୍ର ଅନିରୁଦ୍ଧର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର 'ଊଷା ବିଳାସ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଦୃଶ୍ୟକାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ' ପରି ଲୀଳା ଢଙ୍ଗରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । କବି 'ଲୀଳା'ଟିକୁ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚୋପଯୋଗୀ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସର୍ବଜନବୋଧଗମ୍ୟ ଭାଷା ଏଥିରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି-ଛନ୍ତି । ନାଟକ ଦୃଶ୍ୟରୁ ଏହା ଯେପରି ସବୁ ଦିଗରୁ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହେବ ସେଥିଲାଗି କବି ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

'ଊଷା ବିଳାସ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷ ଗୀତରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ, କବି ପ୍ରଥମେ 'କୃଷ୍ଣଲୀଳା', ଦ୍ୱିତୀୟରେ 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ', ତୃତୀୟରେ 'ଚୌପଦୀ ଭୂଷଣ' ଓ 'ଊଷା ବିଳାସ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ।

"ଆଦ୍ୟେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଗୀତ ଦ୍ୱିତୀୟେ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ
ବିଳାସ ଚୌପଦୀ ନାନା ଭାବରେ ଛନ୍ଦ,
ନବ ଯୋଷା ଊଷା ବିଳାସ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣ କରାଇଲେ ଶ୍ରୀ ପୀତବାସ ।"

ଏଣୁ ଜଣାଯାଏ, କବି ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ରଚନା ପରେ 'ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । 'ଊଷା ବିଳାସ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ' ପରି ଅଧ୍ୟାୟ ବା ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବିଭକ୍ତ କରା ନ ଯାଇ ୧୯୨ ଟି ଗୀତରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୀତର ଶେଷରେ କବି ନିଜ ନାମ କମ୍ବା କେବଳ 'ରାଜେନ୍ଦ୍ର' ବୋଲି ଭଣିତା କରିଛନ୍ତି ।

ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ 'ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶାକୁନ୍ତଳମ୍'ରେ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ପତିଗୃହ ଯାତ୍ରାବେଳେ କଣ୍ୱ ମହର୍ଷିଙ୍କ ଉପଦେଶ ପରି ଊଷାର ବିଦାୟ ବେଳେ ବାଣାସୁରର ପତ୍ନୀ ମୁଖରେ ଶ୍ୱଶୁର ଗୃହରେ ବଧୂର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ଉପଦେଶ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ କହିଛନ୍ତି —

"ମୋ ଉତ୍ସଙ୍ଗ ରଙ୍କ ମନାରେ,
ନିରଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ରେ ।
ଆରେ ମୋ ସଙ୍ଗାଳ ମୋତି କୁନ୍ଦ କଳ
ଲଳିତ ଛଳି ରଦନା ରେ ।

× × ×

ଶାଶୁମାନଙ୍କର ଫରମାସ୍ ଗିର ମଥା ମଣ୍ଡନ କରିବୁ,
ନଣନ୍ଦ ଖିଆଲ ରସରେ ତୁ ଛଳ କେବେହେଲେ ନ ଧରିବୁ ରେ;
ସେତ ଗୁଣବନ୍ତ ଗୁଣି,
ମୋ ଧନ ନେବେଟି ହସିରେ
ହୋଇ ତୁ ଲଳସା ନ୍ୟାୟବଳ ପଶା
ଗଞ୍ଜାପା ଶକଟା ଖେଳେ,
ଆଳୀ ତୁଲେ ମାତି ନିତି ଧନ ଗତି
ନ ସାରିବୁ କୁତୂହଳେ ରେ ।
ବାବୁ କହୁଛି ଏତେ,
ଝୁରିବୁ ନାହିଂଟି ମୋତେ ରେ ।"

ଶବକଳା ନାମ୍ନୀ ଉଷାର ସଖୀ, ସଂମୋହନ ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ଦ୍ୱାରକାର ଶୟନାଗାରରୁ ଅନିରୁଦ୍ଧକୁ ଅପହରଣ କରି ନେଲା ପରେ ପୁତ୍ରଶୋକ ବହ୍ୱଳା ରତି ଦେବୀଙ୍କ ରୋଦନ କବିଙ୍କ ଲେଖମାରେ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ହୋଇ ଯେ କୌଣସି ମାତାର ହୃଦୟରେ କରୁଣ ରସର ସଞ୍ଚାର କରାଏ ।

"ବାବୁ କାହିଂ ଲୁଚିଅଛୁ ଆସରେ ।
ମୋ ଗଳାମାଳୀ ନୟନ ସଙ୍ଗାଳ
ମଣ୍ଡିଦେବି ଫୁଲେ କେଶରେ ।
ରୁଚିର ମଣ୍ଡନ ଲାଗି ହୋଇ ଧନ
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେବୁ ସୁବେଶରେ ।
କଳାକର ତୁଲ୍ୟ ତୋ ମୁଖ ମଣ୍ଡଳ
ମଣ୍ଡୁ କଲକଲ ହାସରେ ।

× × ×

ଆହା ମୋ ଖେଳ-ରଙ୍କ ଲରେ
ମାଳମଣି ପ୍ରତିମା ।
ସକଳ ସମ୍ପତ୍ତି ମୋରରେ
ଅକଳଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରମା ॥
ପାଇଥିଲି କେତେ ବରତେ
ତୋତେ ମନାଇ ଉମା ।
ଭାଙ୍ଗି ଦେଲା ପାପ ଦଇବ
ମୋର ସବୁ ଗାରିମା ॥
ଆଉ କି ଦେଖିବି ମୋ ଧନ
ତୋ ମୁଖ ସୁଷମା ।
ଅଳି କରି ମୋତେ ଲଳିତେ
କେ ଡାକିବରେ ମା ମା ॥"

କବି ଶିଶୁ ଶଙ୍କର ଦାସ ସ୍ୱରଚିତ 'ଉଷା ବିଳାସ' କାବ୍ୟରେ, ଉଷାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପରେ ପ୍ରଳାପପୂର୍ଣ୍ଣ ରୋଦନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ପଲଙ୍କ ତେଜିଣ ଉଠିଲା ସୁମୁଖୀ
ସପନ ସଙ୍କେତ ପାଇଣ ।
ଆହା ! ପ୍ରାଣନାଥ କେଣେ ଗଲ ବୋଲି
ଉଚସ୍ୱରେ କରେ କାରୁଣ୍ୟ ।
ଦଇବ ! ଦେଖାଇ ନିଧି ହରି ନେଲୁ ।
ଶିଶୁ କୁମାରୀ ମୁଂ କିଛି ନ ଜାଣଇଂ
କମ୍ପାଇ ମୋତେ ଏହା କଲୁ ?"

(ଶିଶୁ ଶଙ୍କର ଦାସଙ୍କ 'ଉଷା ବିଳାସ'—୫ମ ଛାନ୍ଦ)

ଏହି ଛାନ୍ଦର ଅନୁକରଣରେ କବି ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ତାଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଲେ—

"ଚେତି ଚଭୁଶ୍ରୀ ଗୃହିଂଙ୍କ ନଶି ନାଶେ
ପାଶେ ନାହିଂ ଦିବ୍ୟ ତରୁଣ,
ମାରି ହୃଦେ ହାତ ନାଥ ନାଥ ବୋଲି
ଅତି ଉଚେ କଲା କାରୁଣ୍ୟ
ଖୋଜେ ଅଧୀରେ; ଚେତନା ହତ ସେ ବଧିରେ,
ଶେଯ ଲେଉଟାଇ   କବରୀ ଫିଟାଇ
କର ଭରି କୁଚ ସନ୍ଧିରେ ॥"

ଏହି ରଚନାର ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ ଘୁମୁସରର ରାଜା ଘନ ଭଞ୍ଜ ତାଙ୍କ 'ରସନିଧି' କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଲେ—

"ହେଲା ନିଦ୍ରା ସହୁଂ ଅନ୍ତରଗତ
ଗୃହିଂଙ୍କ ପାଶରେ କେହି ନାହିଂତ ।
ଭାବଇ ମନେ ଆଜ ଅବହିତ
ମୋ ମନ ମୋହିତ
କରଇ ତାହାଙ୍କୁ ନେଲା କାହିଂତ ॥"

ଏହି ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ତାଙ୍କ 'ଉଷା ବିଳାସ' କାବ୍ୟରେ ଉଷାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପରେ କରୁଣ କ୍ରନ୍ଦନକୁ ଟିକିଏ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଉପଯୋଗୀ କରି ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।

"ହେ ରସମୟ ମଧୁର ମାଦକ ମୋ ମତି,
କଳାପ-କୁନ୍ତଳା-କୁଳ-ନୟନ ବରତି ।
ଆସ ଆସ ମୋ ଧନୁଟି,
ଦେଖାଅ ଦେଖିବି କଳାକର ବଦନୁଟି ॥
ମନପୂଆ କରି ପିଇ ନଥିଲି ଅଧର,
ଚୁମ୍ବି ଜାଣିନାହିଂ ଗଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡର ମଧୁର
ମଲି ମଲି ବୋଲିବାର,
ଶୁଣି ନାହିଁ କାନକୁହା ବାଣୀ ମୋ ଧନର ॥"

କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର 'ଉଷା ବିଳାସ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିଜ ବଂଶାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି । ଏ ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବଂଶାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନାର କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଟିକଳୀ ରାଜବଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏହା ଯେ ଏକ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

"ହେ ବିବୁଧ ଜନେ ଘେନ କରୁଛି କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନ
ମୋର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କ କାର୍ତ୍ତି କଳାପ ।
× × ×
ଲୋକନାଥ ଯଦୁମଣି ବୀରବୃନ୍ଦ ମଥାମଣି
ତାଙ୍କ ସୁତ ସାକ୍ଷାତରେ ମୋହନ ନାମ
× × ×
ସେ ଅନ୍ତେ ମଧୁସୂଦନ ଅବନୀ ତିଳ ମଦନ
କୁଳମଣି ତାଙ୍କ ସୁତ ସାହିତ୍ୟ ରସ ପଣ୍ଡିତ
କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ କୁମାର ।
ସମ୍ଭବିଲେ ତାଙ୍କ ତନୁରୁ ଶ୍ରୀ ପୀତାମ୍ବର ॥"

ଦ୍ରୌପଦୀ ଚିନ୍ତାମଣି :—

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ଦ୍ରୌପଦୀ ଚିନ୍ତାମଣି' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରାୟ ୭୧ଟି ରାଗରାଗିଣୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଗରାଗିଣୀର ଅବଲମ୍ବନରେ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେତୋଟି କବିତା ରଚନା କରାଯାଇଛି । ତାଲ ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କ କୌତୂହଳ ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଯଥା—

"ଅଠାଣ, ଆଶାବରୀ, ଆହାରୀ, ଇମନ୍‌ଖେଲା, ଇମନ୍‌ପୁରୀ, ଏରକଳା କାମୋଦୀ, କନଡ଼ା, କାମୋଦୀ, କୁମ୍ଭ କାମୋଦୀ, କେଦାର, କରୁଣା ଶ୍ରୀ, କାନଡ଼ ଗୌଡ଼ା, କାଫି, କଳହଂସ କେଦାର, କୋଳାହଳ, କଲ୍ୟାଣ, କୌଶିକ, କର୍ଣ୍ଣାଟ, କାନଡ଼, କେଦାର ଗୌଡ଼ା, ଘଣ୍ଟାରବ,

ଚିନ୍ତା କେଦାର, ଝୁଲ୍ଲ, ତମନ, ତୋଡ଼ି, ଦକ୍ଷିଣ କମୋଦ, ଦକ୍ଷିଣାଶ୍ରୀ, ଦେଶାକ୍ଷ, ଦ୍ୱିଜାବନ୍ତୀ, ନଟ, ନଟକୁଞ୍ଜର, ନାଟ କୁରଙ୍ଗ, ପରଜ, ପଞ୍ଚମ ବରାଡ଼ି, ପୟାର, ପ୍ରାନ୍ତ ବରାଡ଼ି, ପୂଷା, ପୁନ୍ନାଗ, ପୂରବୀ, ବସନ୍ତ, ବରାଡ଼ି, ବଙ୍ଗାଳଶ୍ରୀ, ବେଲ୍ଲବଲୀ, ଭୂପାଳ, ଭୈରବ, ଭୈରବୀ, ଭେଗଡ଼ା, ଭଟିୟାରୀ, ମୁଖାରୀ, ମୁଖାବରୀ, ମାଧବୀ, ମନୋରମା, ମାଳବ. ମାରୁଆ, ମାରୁଆ କେଦାର, ମାଳଶ୍ରୀ, ଯୁଜାବନ୍ତୀ ବା ଯୁବାବନ୍ତୀ, ରାମକେରୀ, ରେଗୁପ୍ତ, ରସକୁଲ୍ୟା, ଶଙ୍କରାଭରଣ, ଶବରୀ, ଶ୍ରୀ, ଶିଖରୀ, ଶ୍ୟାମ କଲ୍ୟାଣୀ, ଶ୍ରୋଠ, ସିନ୍ଧୁ କାମୋଦ, ସାରଙ୍ଗ, ସୁରଠ, ହୁସେନ, ହିନ୍ଦୋଳ ।”

ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ନ ଥାଇ କେବଳ ଆଦି ରସାତ୍ମକ ଖଣ୍ଡ କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ବିଷୟକ ଅଟେ ଏବଂ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ କବିତାରେ ସାଧାରଣ ନାୟକ-ନାୟିକା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଉକ୍ତ ରାଗ ରାଗିଣୀ ମଧ୍ୟରେ ‘ଅଠାଣ’, ‘ଭେଗଡ଼ା’, ‘ସୁରଠ’ ଓ ‘ଯୁଜାବନ୍ତୀ’ ଆଦି ରାଗ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ କେତୋଟି ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ରାଗ—ଅଠାଣ

“ଶୁଣ ମୋ ଗିର ନୀଳ କେଶୀରେ ।
ହରି ଆକୁଳେ, ହରିଜା କୂଳେ
ରହିଛି ତୋହ ପ୍ରୀତି ଆଶାରେ ।
ରସବନ୍ତୀରେ, ପଡ଼ି କ୍ଷିତିରେ,
ନାସାଗ୍ରେ ନିଶ୍ୱାସକୁ ପ୍ରସାରେ ॥
ତେଜ ରୋଷକୁ, ଆଣି ପାଶକୁ,
କୀରତି ରତି ରଖା ରସାରେ ।
ରସ ଭୂଷାରେ, କାମ ଭୂଷାରେ,
ସହୁଛି ବନ୍ଧୁ ଦିବା ନିଶାରେ ।’

ରାଗ—ଭେଗଡ଼ା

"ଆରେ ବନ୍ଧୁ ନାହିଁ ନାହିଁ ସତେ ମୋତେ ତୁ କରନା ।

× × ×

କର ମୋଦ ଉଦୟ, ହୋଇ ତୁ ସଦୟ,
ପ୍ରେମବଶେ ଭଡ଼ ତନୁ ଦେବେଶ ଜଡ଼
ହର ଏ ବେଦନା ।

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ବଚନ ଗଜେନ୍ଦ୍ର-ଗାମି ରସେ ରାତି ନେଲା
ରତେ ମାତି ହୋଇ ତୋଷମନା ॥"

ରାଗସୂ—ରଠ

"ଦେଖରେ ବନ୍ଧୁ ଆ ସଙ୍ଗୀ ରୁଷିଲା ।
ଜଳକେଳି ମରାଳୀ-ଗମନୀ ଧନୀ ବାଳୀ
ବିନୟୁ ବହୁ ତିଳେ ନ ରସିଲା ।

× × ×

ପ୍ରହରେ ପରିଯନ୍ତେ ପାଦରେ ମୁଁ ପଡ଼ନ୍ତେ
ଏ କି ମା ବୋଇଲି ହେ ନ ଭାଷିଲା ।
ରାଜନ-ଇନ୍ଦ୍ର ବାଣୀ ଶୁଣି ବୋଲେ ତରୁଣୀ
କୁମ୍ଭର ମରଜ ଥରେ କଷିଲା ॥"

ରାଗ—ଯୁଜାବନ୍ତ

"ଆରେ ରତିମୂରତି ମୋତିଦନ୍ତୀ ସୁଦନ୍ତୀ ମୋର ଗତିକ ।
ଘନ-ଦଳିତାଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ମନ ମୋହନ—
ଠାରେ କି ରୂପ ଲଗା ପ୍ରୀତି ଖାତକ ।
କ୍ଷଣକ ଯୁଗସରି ହୋଇଲାଣି କିଶୋର
ସମ୍ଭାଳିବ କେମନ୍ତେ ଧୃତି ଚାତକ ॥"

ସମୁଦାୟ 'ଚୌପଦୀ ଚିନ୍ତାମଣି' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଯମକ ଅନୁପ୍ରାସାଦି ଅଳଙ୍କାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ରସିକ ସହୃଦୟ ପାଠକର ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ

ଶବ୍ଦାବଳୀ, ସୁବୈଚିତ୍ର ଛନ୍ଦ, ଅଭିନବ ଭାବଧାରା, ଅଲୌକିକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ତଥା ଉନ୍ନତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଅଳଂକୃତ କରିବାରେ କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର କୌଣସି ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ବଳୀ ଶୋଭୀ ରଙ୍ଗରେ, ଡାଳ ଭାବେ ଭଙ୍ଗରେ
କଳ ମୋ ମାନସ ଭଳରେ ପୀୟୂଷ
ସରସ ବାଣୀକି ଭାଷିଲା ରେ ।

ଝୁଲଇ ନାସା-ମୋତି, ହଲଇ ଦେଇ ଧୃତି
ବୁଲଇ ନୟନ ଭୁଲଇ ମୋ ମନ
ବିପରୀତ-ବନ୍ଧେ ରସିଲା ରେ ।

ଚଳୁଥିଲା ଅଳକ, ଝଳୁଥିଲା ବିବେକ
ଗଳୁଥିଲା ଇନ୍ଦୁ-ମୁଖୁ ସ୍ୱେଦ ବିନ୍ଦୁ
ଇକ୍ଷଣକୁ ବିନ୍ଦୁ ତୋଷିଲା ରେ ।

ଗୃଳୁଥିଲା ଯା' ବେଣୀ ଖେଳୁଥିଲା କି ଫଣି
ଭାବୁଥିଲା ମୋର ମନେ ପୁରନ୍ଦର
ପଦ୍ମଧାରେ ବଳେ ପଶିଲା ରେ ।

ଅନୁଭବୁ ତା କାଳି ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଏ ବୋଲି
ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବରାଜ
ଚିତ୍ତେ ଏମନ୍ତ ଆଭାଷିଲା ରେ ।"

ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ନାରୀର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା ବିଶେଷ ଭାବେ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ମହାକବି କାଳିଦାସ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଓ ବାଣ ପ୍ରଭୃତି ଧୁରୀଣ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ଲେଖାମାନରେ ନାରୀର ନଖଶିଖ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେପରି ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଛି, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଭାରତୀୟ କବିମାନେ ସେହି ସରଣୀର ଅନୁଧାବନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ସାହିତ୍ୟର କବିମାନେ ନିଜ ନିଜ କାବ୍ୟରେ ନାରୀର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଞ୍ଚଳିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ନାରୀର ରୂପଛଟା ଉପରେ ଲେଖନୀ

ତୁଳନା କଲେ । ସେହି ପରମ୍ପରାର ଅନୁକରଣରେ କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ମଧ୍ୟ ନାରୀର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି —

\+ \+ \+

"ଗତି କି କହିବି ଯତି-ମୋହନାର
ମତ୍ତକ ହୋଏ ଏପରି,
ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପଙ୍କଜ ଧରି ମତ୍ତ କରୀ
ବାଞ୍ଛି ଆସିଲାର ପରି ॥
ଭଲି ଶତଦଳ ଦଳ ନୟନାର
ଡୋଳା! ଚଞ୍ଚଳ ଗୃଭୁସୀ,
ଯୁବା ବ୍ରଜ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଛେଦନକୁ କି ସେ
କାମ କଳ୍ପିତ କତୁରୀ ।
ସାତ କୁମ୍ଭ କୁମ୍ଭ ସୁଷମା ଅମ୍ଭାର
ଲୁଣ୍ଠନ ଲମ୍ପଟ ସ୍ତନା ।
ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଗୃଳି ଆସିବାରେ ବାଳୀ
ଜାଳି ଦେଲା ମୋ ବେଦନା ।

× \+ ×

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ଦେବ କହେ
ଲୋଡ଼ିଲେ କେ ଦେବ ଏବେ ॥"

କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର 'ଚୌପଦୀ ଚିନ୍ତାମଣି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିଜ ପିତା ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ କେତୋଟି ଚୌପଦୀ ଭଣିତା କରିଛନ୍ତି ।

"କୁନ୍ଦ କଳି ବୃନ୍ଦ ଝଳ ଦଶନା,
ଋଷି ମୋହିନୀ ମୋରେ ରୁଷି ବସନା;
ସୁଧାରସ ଭାଷ ସୁଧାରେ ତୁ ଭାସ

× × ×

ତୁହି ପରା ଝୀନ ବସନା ।

ବୃନ୍ଦାବନ ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ଦେବରାଜ
କହେ ଯାହା ଫରମାସନ ।"

"କସ କହିବ ବସି ଧୀର ଧୀରକୁ ରେ ।
ଯେ ଅଟେ ପୁଣ୍ୟ-ଧୁରନ୍ଧରକୁ ରେ ।
ମୋ ସୁଖବର ଧନୀ ରମଣୀମଣି ଧନୀ
ପ୍ରସର ଓଷ୍ଟେ ହାସ ହୀରକୁ ରେ ।

× × ×

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସୁରବର ଯେନାଛବର—
ମାଉଜ-ନେହେ ଦେଲ ଠାରକୁ ରେ ॥"

ରାଧାମୋହନ ଗୀତା :—

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା 'ରାଧାମୋହନ ଗୀତା' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ନାତିକ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ମିଳେ । ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କ ଭୟରେ ଯମୁନାକୁ ଜଳ ଆଣିଯିବା, କୁଞ୍ଜକାନନକୁ ଫୁଲ ତୋଳିଯିବା ତଥା ଚଣ୍ଡୀପୂଜା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜା ଛଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନହିଁ ପ୍ରାୟ କୃଷ୍ଣ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ରୂପେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଠିକ୍ ସେହିପରି କବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ଏକ କାଳ୍ପନିକ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଅବଲମ୍ବନରେ ମଧ୍ୟ 'ରାଧାମୋହନ ଗୀତା'ଟି ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ନନ୍ଦ ମନ୍ଦିରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲଗି ଅନ୍ନ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ରନ୍ଧନ କରିବା ଛଳରେ ରାଧାଙ୍କ ଆଗମନ ଏବଂ ସେହି ଅବସରରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନ ତଥା ରାଧାଙ୍କ ଭୂତ ଛଡ଼ାଇବା ବ୍ୟାଜରେ କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କ ଲୀଳା ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ । ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କବି ଅନୁପ୍ରାସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାବଳୀ ବିନ୍ୟାସ ପୂର୍ବକ କବିତାଟିଏ ରଚନା କରି ସମୁଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି —

"ମୁନି-ମଣ୍ଡଳୀ-ମଣ୍ଡନ ଆଜ ହେ ।
ମଣ୍ଡି ଏ ସଦନ ଖଣ୍ଡିଲ ମୋ ମନ
ସନ୍ଦେହ-କଦନ ରାଜ ହେ ।

× × ×

ନଭ ବୁଲି ବୁଲି ମାଳ ହାଣୁଛି,
କଳଙ୍କୀ ହୋଇଲାଣି ଧୃତିଟି ।
କି ଅବା ସେ ବନ ଦେଖାର ନୟନ
ପଡ଼ି ଡମ୍ବୁରଗଲା ଭଜ ହେ ॥"

ରାହାସ ଲୀଳା :—

'ରାହାସଲୀଳା' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭଣିତାରେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କୁଞ୍ଜବନର ଲତା ଗୃହରେ ମନ୍ଦରଧର ନଟନାଗରଙ୍କ ସହିତ ନାଗରୀ ହୀରା ବୃଷଭାନୁ ସୁତା ରାଧା ଓ ମୁନିମନୋହାରିଣୀ ଗୋପବାଳାଙ୍କ ରାସଲୀଳା ହିଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ । ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ମୂଳକ ଗୋଟିଏ କବିତା ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ମୁରଲୀ ପାଣି ହେ, ଏ ଭାବ ନପାରେ ଜାଣି ହେ ।
କଞ୍ଜ ଲଳିତତର ରଞ୍ଜନ ମୁଖ-ମାଳ
ଅଞ୍ଜନ-ତନୁ ଖେଳ ଖଞ୍ଜି ନୟନ ହେ ।

× × ×

ଚଞ୍ଚଳ ନୟନା ! ଏ ସଞ୍ଚ ବିଶିଖ-ଦରୁ ବଞ୍ଚନ-କର
ଘନ ସଞ୍ଚୟ ରୁଚି କେଶୀ ।

× × ×

ଶୁଳ କଟିକି ଧନ ନାଳକ କଳି କୁଚ
ଢାଳ ଦେ ମୋର ଉରେ ଝାଳ ତୋ ଝଳ ତନୁ ॥"

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ଶରଦ୍ ରାହାସ' ନାମରେ ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ଅନେକ ଖଣ୍ଡ କବିତା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ସେ ଗୁଡ଼ିକର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏ ବି

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଛ'ଖଣ୍ଡି ପୁର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ଯେ ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ନାହିଁ ତା କହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆଲୋଚନା ଫଳରେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କ ରଚିତ ଆହୁରି କେତେଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ମିଳିପାରେ ।

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର :—

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ତିନି ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୮୨୦ରେ ଚିକିଟି ସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ କୃତ 'ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ନାଟକ', 'ରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳା', 'ବସନ୍ତରାସ', 'ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ', 'ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପାଲି' ଓ 'କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲି' ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି ଶ୍ରୀ ଖ୍ରୀମସେନ ପାଣିଗ୍ରାହୀ 'ରାଜକବି ରାଧାମୋହନ' ନାମକ ପୁସ୍ତକ (୧୮ଶ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଧା ମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ମୋର ପିତୃଦେବ
ଶ୍ରୀ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ।
ନୃପ ହୋଇ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅବ୍ଦ କଲେ
ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ଅନୁବାଦ ।"

କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ରାଧା ପ୍ରେମଲୀଳା' ନାଟକଟି ତାଙ୍କ ପିତା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମାଲୋଚକ ଖ୍ରୀମସେନ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଛନ୍ତି

"୬ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ଭକ୍ତ କବି । ଯେଉଁ 'ରାଧା ପ୍ରେମ ଲୀଳା'ର ଅଭିନୟ ଆମ ଦେଶର ପୁର ପଲ୍ଲୀରେ ହୋଇ ଆସୁଛି, ତା'ର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଚିକିଟିର ରାଜା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର

ଦେବ । ସେହି ମହାଯଶା ନରପତି ଏହି ଲୀଳା ରଚନା କରି ସ୍ୱୀୟ ପୁତ୍ର କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରିଥିଲେ ।”

(ରାଜକବି ରାଧାମୋହନ, ପୃଷ୍ଠା—୧୦)

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶୁଣାଯାଏ ଯେ ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ ନାମକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରଚନା କରି ରାଜକବି ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କ ଆଦେଶରେ ରାଜକୁମାର କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତା କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଏତାଦୃଶ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଛି । କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଝୁଲଣ ଚମ୍ପୂ :—

ରାଧା ସମେତ ଗୋପୀମାନେ ବନରୁ ପୁଷ୍ପଚୟନ କରୁଥିବା ବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଭେଟ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବନଫୁଲରେ ମଣ୍ଡନ କରି ଦୋଳିରେ ବସାଇ ଝୁଲାଇବା ହେଉଛି ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ବିଷୟବସ୍ତୁ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେ ହେଁ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ କବିତା ଦ୍ୱାରା ଖୁବ୍ ମନୋଜ୍ଞ ହୋଇଛି । ଗଦ୍ୟ କବିତାରୁ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

“ଶ୍ରୀ ମତି କିର୍ତ୍ତୀ ରାଜ୍ୟାଧିପ ନୃପକଳାପକିରୀଟ ତଟ ମୁକୁଟ ମଣି ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ-ତନୁଭବ ଯୁବନବନ୍ଧ ମଣ୍ଡଳ—ମୁକୁଟାଳଂକାରହୀର ଶ୍ରୀ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦିତ—ପଦାରବିନ୍ଦ ଦ୍ୱନ୍ଦ କୁନ୍ଦନ ସୁନ୍ଦରାଙ୍ଗୀ ରାଧାଙ୍କୁ ବାଧା ନ ଘଟିଲା ପରି ବିଗ୍ରହ ଗୃହ ଗୃହ ଅନୁଗ୍ରହକ ମାନେ ବାରିଜ ଦଳ ବହଳ ସରଣୀରେ ମଣିମା ସ୍ୱର ଭଣିମାରେ ଅଣିମାଦି ସୁଖଦାୟୀ ହୋଇ ବୃନ୍ଦାରକ ମନମୋହନ ବୃନ୍ଦାବନକୁ ବାହାରିଲେ ।”

ଚଂନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପାଲା :—

ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ରାଧା ମାଧବ ଓ ଗୋପୀମାନେ ଚନ୍ଦନ ଖେଳରେ ମାତି ରାସ ରସରେ ମଜ୍ଜିବା ହିଁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ । କେବଳ

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୂଳ ଓ ଶେଷରୁ କେତେକାଂଶ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଆରମ୍ଭ —

"ଦେଖ ଗୋ ସଙ୍ଗାତ ଏ ଚନ୍ଦନ ଯାତ
କାହ୍ନ ଥିବ କ ସ୍ୱେ ରୂପରେ ।
ଯା ନୟନ ଦେଖି ନାହ୍ନ ପ୍ରିୟସଖୀ
ଜାଣ ସେହ୍ୱ ପଶୁ ରୂପରେ ।"

× × ×

ଶେଷ —

"ଏହ୍ୱ ଗୋରା ପରା ଛଇଲାଙ୍କ ବାସ
ହର ରଖିଥିଲେ ମାପରେ ।
ଭୁମ୍ବସ୍ତନା ମନ-ଖେଦ ହରିଗଲି ଏ
କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ ଜମ୍ବୁ ଦ୍ୱୀପରେ ।
ଉତ୍ସୁକ ବଢ଼ିଲା ଉତ୍ସବ ସରିଲା
ଅରୁଣ କରଣ ଲୋପରେ ।
ବିଜେ କଲେ ପୁରେ ଶ୍ରୀ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର
ଧାୟିଲେ ସେ ଯୁବ ଭୂପରେ ॥"

କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲା :—

ସୁନ୍ଦରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ପାଇବାଲାଗି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ ଓ ନାନାପ୍ରକାର ବେଶଧାରଣ ପରେ ଭୁଙ୍ଗବିଦ୍ୟାଦି ସଖୀମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରୁ ଗୌରୀ ପୂଜା-ବେଳେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ମିଳନହିଁ ଏ ପାଲାର ବିଷୟବସ୍ତୁ । କବି ଏହାକୁ ଏକ ନାଟକ ଢଙ୍ଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ପ୍ରାୟ ଚଉଦ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ ରହିଛି ଏବଂ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚଉପଦୀଦ୍ୱାରା ନାଟକଟିକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର କରାଯାଇଛି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରସ୍ତାବନାରୁ କେଶ୍ ସୂଚନା ମିଳେ ।

"ଅଳପ କଟାକ୍ଷ ଯେବେ ହୋଇବ ତୁମ୍ଭର,
ଏ ପାଲା ନାଟକ ନଦୀ ହୋଇଯିବ ପାର ।

× × ×

ଚଉଦ ଅକ୍ଷରେ ଏହା ଚରିତ କରିବି,
ମଧ୍ୟରେ ମାଲ୍ୟକ ଚଉପଦୀ ଲଗାଇବି ।

× × ×

ଯେଣୁ ମୋର ଶ୍ରୀ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ନାମ ହେଲା,
ନାମ ଦେଲି ଏହାକୁ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ପାଲା ।"

କବି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତେଲଙ୍ଗୀ ସ୍ୱରରେ ଗୀତ ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ସେ ଆଦୌ ତେଲଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ନହୋଇ କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ରାଗରାଗିଣୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତାବନାରେ ତା'ର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ତେଲଙ୍ଗୀ ଦେଶର ଗାଣ ଏଥେ ମାତ୍ର ନାହିଁ ।

× × ×

ଓଡ଼ିଶୀ ଦେଶର ଗାଣ ବଡ଼ିଶୀ ହୋଇବ,
ତାହାଙ୍କ ମନ ମୀନକୁ ଝିଙ୍କି ଘେନ ଯିବ ।"

ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚମତ୍କାର କବିତା ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ପ୍ରସ୍ତାବନା ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ ଦେଖାଇ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯଶୋବର୍ଣ୍ଣନାଟି ଏଠାରେ ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଲଳିତା, ଏ ବ୍ରଜ ବଜାରର ହାଟରେ,
ନନ୍ଦ ସିଂହଦ୍ୱାର ବାଟ ଲୋ,
ଗୃହାଂ ଗୃହାଂ ନୂଆ ନଟ ଲୋ ।
ଏହି ସ୍ଥାନେ କରେ ନାଟ ଲୋ,
ମାଗଇ ଏଠାରେ ଘାଟ ଲୋ ।
ଏହିଟି ପ୍ରମୁନା ଘାଟ ଲୋ,
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଲା ତ୍ରିଲୋକୀ ପାଟ ଲୋ ।

କୁଞ୍ଜେ ପଡ଼ିଅଛୁ ଖଟ ଲୋ,
ରାଧାଙ୍କୁ ଲଗିଲା ଲଟ ଲୋ ।

× × ×

ଶ୍ରୀ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର (ବୋଲେ) ରଟ ଲୋ ।"

'ବସନ୍ତ ରାସ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡ଼େମୀଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହା ମଧ୍ୟ ନାଟକ ଆକାରରେ ଲେଖା ଯାଇଛି । ଏଥିରେ ତେଲୁଗୁ, ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଗୀତର ରାଗରାଗିଣୀ ଅବଲମ୍ବନରେ ଗୀତ ରଚନା କରାଯାଇଛି ।

ରାଧା ପ୍ରେମ ଲୀଳା :—

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମଧ୍ୟ 'ରାଧା ପ୍ରେମମାଳା' ନାମରେ କଥିତ ହୁଏ । ଏହା ଗୋଟିଏ ନାଟକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ ଗୁଡ଼ିକରେ ଯେପରି ଦୀର୍ଘ ପ୍ରସ୍ତାବନାରେ କବି ନିଜର ତଥା ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଇଥାନ୍ତି, 'ରାଧା ପ୍ରେମମାଳା' ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରସ୍ତାବନାରେ ମଧ୍ୟ କବି ସେହିପରି ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ମଞ୍ଜୁଳ ଲୋଲ କଲ୍ଲୋଳମାଳା କଳିତ-କଳିନ୍ଦ ନନ୍ଦନୀଙ୍କ ତଟ ନିକଟ ମାଧବୀ ମଣ୍ଡପ ସମୀପରେ ନିତମ୍ବିନୀକୁଳ କାମଦା ନାମ୍ନୀ ଖଣ୍ଡେନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ଉତ୍‌ଥିତ ଆଜ୍ଞାରୁ ହୋଇଥିଲା ଯେଉଁ ବୈଷ୍ଣବସଭା ତହିଁରେ ନଟ ଯେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଏମନ୍ତ ବୋଲୁଅଛି ।

× × ×

ଅହୋ ! ଭୂତଳ ଅକଳିତ ସକଳ ନିରବଦ୍ୟ ବିଦ୍ୟା ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳାଳଙ୍କାର କବି ରାଜାଧିରାଜ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବରାଟ୍‌ପାଟତନୁଜ ମନୋଜ-ସୁନ୍ଦର କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ନାମା ବିରଚିତ ରୁଚିର ଶ୍ରୀ ରାଧା ପ୍ରେମମାଳା ନାଟକରେ ରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଲଳିତା ଅଠ ସଖୀମାନେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଗୋପରେ ବିହରିଲେ କିପରି ?"

କବି ମଧ୍ୟ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଗୀତରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଆଦି ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ଗର୍ବ ପରିହାର କରିଛନ୍ତି—

"ଦେବୀ ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରେମ ମାଳା ସାର
ଗୀତେ ବର୍ଣ୍ଣିବାକୁ ହୋଇ ଲାଳସୀ,
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ତନୁଜ ଶ୍ରୀ କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର
ବନ୍ଦୁଛି ଅମନ୍ଦ ଶୁଭ ମନାସି ।
ଦୁର୍ଜ୍ଜନେ ତୋଷି, ଅଳପ ହସି
ଦେବେ ଯେବେ ଯିବ ନିନ୍ଦାରେ ଭାସି ।
କୃଷ୍ଣ ହେ ଦିଅ କୃପା ବରଷି ।"

କବି କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚିତ ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ ନାଟକଟି ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ 'ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ' (ସଂସ୍କୃତ) ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏହା ମଧ୍ୟ ୧୯୧୦ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

କବି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହୋଦର ଭ୍ରାତା ପୀତାମ୍ବର ଭ୍ରମରବର ଦେବ 'ଜାନକୀ ବିଳାସ' ନାମକ ଏକ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ୧୯୧୧ରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରିଛି ।

ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ କବି କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ପୀତାମ୍ବର ଭ୍ରମରବର ଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଆହୁରି କେତେ ଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ହୁଏତ ଲୋକ ଲୋଚନର ଅଗୋଚରରେ ରହିଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର :—କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରେ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚିକିଟି ସିଂହାସନ ମଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ । ରାଧାମୋହନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ଯାହା ଥାଉନା କାହିଁକି ସାହିତ୍ୟିକ ହିସାବରେ ତାଙ୍କର ଆସନ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ସେ ସ୍ୱ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେଖଣ୍ଡି ନାଟକ, କାବ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟାବଳୀ ପାଠ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ ହୋଇଛି । ସେସବୁଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ କାବ୍ୟ :— ଗ୍ରନ୍ଥଟି ୧୯୧୩ ସାଲରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହା ଛବିଶଟି ଛାନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । କାଶ୍ମୀର ରାଜା ବୀରସେନଙ୍କ କନ୍ୟା ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ ସହିତ ବିଦର୍ଭ ଦେଶର ରତ୍ନପୁର ରାଜା ରାଜଶେଖରଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶୂରସେନଙ୍କ ମିଳନହିଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ରାଧାମୋହନ କବିସମ୍ରାଟ ଭଞ୍ଜ ଆଦି କବିମାନଙ୍କ ପରି ଶବ୍ଦାଳଂକାରର ପାରିପାଟୀ ଦେଖାଇବାରେ ବହୁ ଯତ୍ନ କରିଅଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ 'ସକାରହସ୍ତୀ' ଓ 'ଦ୍ୟକ୍ଷରୀ'ର ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

"ଶ୍ରସ୍ୟା ସୁଶଂସା ସାଶେଷ ଶେଷଶୋଷ ଶଂସ୍ୟା,
ଶଂସ୍ୟା ଶଟଶଶ ସେ ଶଶ୍ୟାସ୍ୟା ଶଶଶଂସ୍ୟା ।

ଦ୍ୟକ୍ଷରୀ— ରୁଦ୍ଧାର ରୁଧିର ଧାର ଧର ଧାରା ଧର
ଧରା ଧୂରା ଧାର ଧୀର ଧରାଧର ଧୀର ।"

କବି ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ରଘୁନାଥ ବିଶ୍ୱାସରାୟ (ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନବେତ୍ତା), ଗଦାଧର ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ ରାଧାମୋହନ ଶର୍ମା ଆଦି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ୧୯୧୬ ମସିହା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ଗୁରୁବାରରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନ :—

ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ଷଡ୍‌ଋତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ କରାଯାଇଛି । ହେମନ୍ତ ଋତୁରୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇ ଶରତ୍ ଋତୁରେ ଶେଷ କରାଯାଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ୧୯୨୧ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଓକିଲଙ୍କ ଗୁଣ ଧରି ମଶାଗଣ ଦଂଶିଲେ ଜନଙ୍କୁ ଯାହା,
ଉନ୍ନତ ଦଶନା ବୃଦ୍ଧ ବାରାଙ୍ଗନା ଚୁମ୍ବପରି ଲାଗେ ତାହା ।"

ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ୟାବଳୀ :—ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ସ୍ତବ, ଜାତୀୟ ସଂଗୀତ, ଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଆଦି ରସାତ୍ମକ କବିତା ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରାୟ ଶତେହଟି ପଦ୍ୟ ସ୍ଥାନ

ଯାଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ କବି ଭାବ-ପ୍ରବଣତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି—

"ଚେତିଲେଣି ଦେଶ ସକଳ,
ଏତିକବେଳେ କମ୍ପାଇ ଜଡ଼ ଉତ୍କଳ ।

× × ×

ଉଠ ଉଠ ପ୍ରିୟ ଭାଇ   ମଠ କଲେ କ୍ଷମା ନାହିଁ
ଶଠପଣ ନ ଦେଖାଇ ପୌରୁଷ ପାଳ,
ଗତ ଗୌରବକୁ ସ୍ମର   ଚିତ୍ତ ଦୃଢ଼ତର କର
ହିତ ଭାବେ ରାଜସୂରବର କାଳ ।"

ପ୍ରତାପ ନାଟକ :—

ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟ୍ୟକାର ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ରାୟଙ୍କ ରାଣା ପ୍ରତାପ ସିଂହ ନାଟକ ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ଏହି ନାଟକଟିକୁ ରଚନା କରି-ଥିବାର ଆଭାସ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରୁ ମିଳେ । ନାଟକଟି ପାଞ୍ଚ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ।

ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଣୟ—ଗନ୍ଥଟି ଛଅ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସାମାଜିକ ନାଟକ । କୁସଂସ୍କାରଛନ୍ନ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ସଂସ୍କାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାଟକଟିର ଅବତାରଣା । ନାଟକଟିର ସମୁଦାୟ ଅଭିନେତା ଅଭିନେତ୍ରୀ ମିଶି ପ୍ରାୟ ୫୬ ଜଣ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିଲାତବାସୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

କବି ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ଅନୁକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଗୀତି ରଚନା କରୁଥିଲେ । 'ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଣୟ' ନାଟକର ଶେଷ ପଦ୍ୟଟି ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶିଖରିଣୀ ବୃତ୍ତରେ ଲେଖା, ତାହା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଜନେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଯୋଗେ ବିବିଧ ଗୁଣ ଅର୍ଜ୍ଜନ୍ତୁ ଅବିରେ,
ମନେ ପ୍ରାଣେ ଐକ୍ୟ ପ୍ରକଟନ କରନ୍ତୁ ସ୍ଥିରତରେ ।
ସମାଜ-ବ୍ୟୋମେ ସ୍ତ୍ରୀ-ଗଉରବ ଶଶୀ ଖେଳନ କରୁ
ସଦା ବିଶ୍ୱେ ସତ୍ୟ ପ୍ରଣୟ ମହିମା ଶାନ୍ତି ବିତରୁ ।"

ପ୍ରକୃତି ରହସ୍ୟ :—

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗୋଟିଏ ଦଶ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟକ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବିବିଧ ରସାତ୍ମକ ଶିକ୍ଷ ସଂବିଧାନ ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରାଚୀନ ନବୀନ-ମତ-ପରିପୋଷକ ପ୍ରଚଳିତ ମାତିଦ୍ୟୋତକ ସଦୁପଦେଶ ଗର୍ଭକ ରୂପକ" ଅଟେ ।

ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗ :—

ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବାଣ ଭଟ୍ଟଙ୍କ ରଚିତ କାଦମ୍ବରୀ କଥାବସ୍ତୁର ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ ଏକ ସାତ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟକ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭରତ ବାକ୍ୟରେ କବି ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ପଦ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି—

"ଘେନାଇ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ବିତରି ଜଳକାଳେ ବସୁମତୀ,
ସଶସ୍ୟେ ସମ୍ପନ୍ନା କରୁ ଗତରୁଜା ହୋଇ ଜଗତୀ ।

ସଦା ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାନ୍ତେ ଭକତି କରୁ କାନ୍ତା ପତି ପଦେ,
ସ୍ୱଧର୍ମେ ବର୍ତ୍ତନ୍ତୁ ଶ୍ରମ ନ ଗଣି ଲୋକେ ଅତି ମୁଦେ ॥"

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କବି ସ୍ୱଧାମେ ହନ ମଧ୍ୟ 'ଉରମଳା ସହ ଗମନ', 'ପାଞ୍ଚାଳୀ ଚକ୍ଷାପହରଣ,' 'ପାଣ୍ଡବ ବନବାସ' ଆଦି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂସ୍କୃତ 'ଯୋଗବାଶିଷ୍ଟ ରାମାୟଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୂଦିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ ।

ଚକଟୀ ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଜାମାନେ ନାନା ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିଥିଲେ । ସେହିମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକତାରେ ଲିଖିତ ଶହ ଶହ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ରସାସ୍ୱାଦନ କରିବାରେ ଆଜକାଲି ଲୋକମାନେ ସମର୍ଥ ହେଉଛନ୍ତି ।

ଯାଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ କବି ଭାବ-ପ୍ରବଣତାର ସମ୍ପତି କରିଛନ୍ତି—

"ଚେତିଲେଣି ଦେଶ ସକଳ,
ଏତିକବେଳେ କମ୍ପାଇ ଜଡ଼ ଉତ୍କଳ ।
× × ×
ଉଠ ଉଠ ପ୍ରିୟ ଭାଇ ମଠ କଲେ କ୍ଷମା ନାହିଁ
ଶଠପଣ ନ ଦେଖାଇ ପୌରୁଷ ପାଳ,
ଗତ ଗୌରବକୁ ସ୍ମର ଚିତ୍ତ ଦୃଢ଼ତର କର
ହିତ ଭାବେ ରାଜସୂରବର, କାଳ ।"

ପ୍ରତାପ ନାଟକ :—

ବଙ୍ଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟ୍ୟକାର ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ରାୟଙ୍କ ରାଣା ପ୍ରତାପ ସିଂହ ନାଟକ ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ଏହି ନାଟକଟିକୁ ରଚନା କରି-ଥିବାର ଆଭାସ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରୁ ମିଳେ । ନାଟକଟି ପାଞ୍ଚ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ।

ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଣୟ—ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଛଅ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସାମାଜିକ ନାଟକ । କୁସଂସ୍କାରଚ୍ଛନ୍ନ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ସଂସ୍କାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାଟକଟିର ଅବତାରଣା । ନାଟକଟିର ସମୁଦାୟ ଅଭିନେତା ଅଭିନେତ୍ରୀ ମିଶି ପ୍ରାୟ ୫୬ ଜଣ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିଲାତବାସୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

କବି ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ଅନୁକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଗୀତ ରଚନା କରୁଥିଲେ । 'ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଣୟ' ନାଟକର ଶେଷ ପଦ୍ୟଟି ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶିଖରିଣୀ ବୃତ୍ତରେ ଲେଖା, ତାହା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଜନେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଯୋଗେ ବିବିଧ ଗୁଣ ଅର୍ଜନ୍ତୁ ଅଚିରେ,
ମନେ ପ୍ରାଣେ ଐକ୍ୟ ପ୍ରକଟନ କରନ୍ତୁ ସ୍ଥିରଚିତେ ।
ସମାଜ-ବ୍ୟୋମେ ସ୍ତ୍ରୀ-ଗଉରବ ଶଶୀ ଖେଳନ କରୁ
ସଦା ବିଶ୍ୱେ ସତ୍ୟ ପ୍ରଣୟ ମହିମା ଶାନ୍ତ ବିତରୁ ।"

ପ୍ରକୃତି ରହସ୍ୟ :—

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗୋଟିଏ ଦଶ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟକ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି "ବିବିଧ ରସାତ୍ମକ ଚିତ୍ତ ସଂବିଧାନ ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରାଚୀନ ନବୀନ-ମତ-ପରିପୋଷକ ପ୍ରଚଳିତ ନୀତିଦ୍ୟୋତକ ସଦୁପଦେଶ ଗର୍ଭକ ରୂପକ" ଅଟେ ।

ପ୍ରେମ ତରଙ୍ଗ :—

ଗ୍ରନ୍ଥଟି ବାଣ ଭଟ୍ଟଙ୍କ ରଚିତ କାଦମ୍ବରୀ କଥାବସ୍ତୁ ର ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ ଏକ ସାତ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଟକ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭରତ ବାକ୍ୟରେ କବି ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ପଦ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି—

"ଘନାଳି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ବରଷି ଜଳକାଳେ ବସୁମତୀ,
ସଶସ୍ୟେ ସମ୍ପନ୍ନା କରୁ ଗତରୁଜା ହେଉ ଜଗତୀ ।

ସଦା ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାନ୍ତେ ଭଜନ୍ତି କରୁ କାନ୍ତା ପତି ପଦେ,
ସ୍ୱଧର୍ମେ ବର୍ତ୍ତନ୍ତୁ ଶ୍ରମ ନ ଗଣି ଲୋକେ ଅତି ମୁଦେ ॥"

ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ କବି ଶ୍ରୀଧାମେ ହରି ମଧ୍ୟ ପରିମଳା ସତୀ ଗମନ', 'ପାଞ୍ଚାଳୀ ପଟ୍ଟାପହରଣ,' 'ପାଣ୍ଡବ ବନବାସ' ଆଦି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂସ୍କୃତ 'ଯୋଗବାଶିଷ୍ଠ ରାମାୟଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୂଦିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ ।

ଚିକିଟୀ ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଜାମାନେ ନାନା ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିଥିଲେ । ସେହିମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକତାରେ ଲିଖିତ ଶହ ଶହ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ରସାସ୍ୱାଦନ କରିବାରେ ଆଜିକାଲି ଲୋକମାନେ ସମର୍ଥ ହେଉଛନ୍ତି ।

ଚକଟୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ବଂଶାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଭାସ ମିଳେ । ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନିଜର ବଂଶାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ଯଥାକ୍ରମେ ତାହା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଆର୍ଷ ରାମାୟଣର ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ଏକୋନବିଂଶତିତମ ସର୍ଗରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପାଞ୍ଚପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ଗୁଣବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

"ଚକଟୀ ନାମେ ରାଜ୍ୟ ଯହିଂ
ଯେତେ ନୃପତି ଥିଲେ ତହିଂ ।
ଦାତା ରୁଚିର ମହାଶୂର,
କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରତାପେ ପୂର୍ଣ୍ଣିତର ।
କେତେକ କାଳେ ତାଙ୍କ କୁଳେ,
ନୃସିଂହ ନାମେ ରାଜା ହେଲେ ।
× × ×
ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଲୋକନାଥ,
ସମସ୍ତ କୀର୍ତ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିତ ।
ତାଙ୍କର ସୁତ ଯଦୁମଣି,
ତେଜରେ ହିଁ ଯାଃ ଦ୍ୟୁମଣି ।
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦବୀରେ,
ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସେ ସଂସାରେ ।
ଧୀର ପଣରେ ଧରାଧର,
କ୍ଷମାରେ କ୍ଷମା ପରକାର ।
କ୍ରୋଧରେ ଈଶାନ ସମାନ,
ସୁନ୍ଦର ପଣରେ ମଦନ ।
ଧରଣୀ ପାଳନରେ ହରି,
ମନ୍ତ୍ରରେ ବୃହସ୍ପତି ପରି ।

କୁଳ କୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ର ସେହ୍ନ,
ଯା' ଯଶେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ମହୀ ।
ମଧୁସୂଦନ ନରପତି,
ତାଙ୍କର ସୁତ ସେ ଅଟନ୍ତି ।
କବିତ୍ୱ କରଣେ ଧୁରୀଣ
କବି ପରିଚୟେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

× × ×

ତାଙ୍କର ସୁତ କୁଳମଣି,
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନାମ ପୁଣି ।
ପାଖ ନୃପଙ୍କ ଦେଶକୁ ହିଁ,
ବାହୁ ବଳରେ ଯେ ଭୁଞ୍ଜଇ ।
କବିତ୍ୱ ହୃଦୟ ଯାହାର,
ସମସ୍ତ ଗୁଣଙ୍କ ଆକର ।
ତାଙ୍କର ଅଟଇ ମୁଁ ସୁତ,
ମୋ ନାମ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଖ୍ୟାତ ।"

(ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ)

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଉପରୋକ୍ତ ମତେ ସ୍ୱ-ବଂଶାବଳୀ ଲେଖିବାର ପ୍ରାୟ ଏକଶତ ବର୍ଷ ପରେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱ ରଚିତ 'ଊଷାଭିଳାଷ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାର ବଂଶ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି—

"ହେ ବିଦୁଷ ଜନେ ଯେବେ   କରୁଛି କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନ
ମୋ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ,
ଲୋକନାଥ ଯଦୁମଣି   ବୀରବୃନ୍ଦ ମଥାମଣି
ତାଙ୍କ ସୁତ ସାକ୍ଷାତରେ ମୋହନ ନାମ ।

× × ×

ତଦନ୍ତେ ମଧୁସୂଦନ   ଅବନୀ ତଳ ମଦନ
ପର ଅବତର ମଣ୍ଡିଥିଲେ ଏ ସୀମା,

ଟିକଟି ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ବଂଶାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଭାସ ମିଳେ । ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନିଜର ବଂଶାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ଯଥାକ୍ରମେ ତାହା ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ରାଜା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଆର୍ଷ ରାମାୟଣର ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ ଏକୋନବିଂଶତିତମ ସର୍ଗରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପାଞ୍ଚପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ଗୁଣବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

"ଟିକଟି ନାମେ ରାଜ୍ୟ ଯହିଁ
ଯେତେ ନୃପତି ଥିଲେ ତହିଁ ।
ଦାତା ଚତୁର ମହାଶୂର,
କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରତାପେ ପୂର୍ଣ୍ଣତର ।
କେତେକ କାଳେ ତାଙ୍କ କୁଳେ,
ନୃସିଂହ ନାମେ ରାଜା ହେଲେ ।
× × ×
ତାହାଙ୍କ ସୁତ ଲୋକନାଥ,
ସମସ୍ତ କୀର୍ତ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିତ ।
ତାଙ୍କର ସୁତ ଯଦୁମଣି,
ତେଜରେ ଦିଶନ୍ତି ଦ୍ୟୁମଣି ।
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପଦବୀରେ,
ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସେ ସଂସାରେ ।
ଧୀର ପଣରେ ଧରାଧର,
କ୍ଷମାରେ କ୍ଷମା ପରକାର ।
କ୍ରୋଧରେ ଈଶାନ ସମାନ,
ସୁନ୍ଦର ପଣରେ ମଦନ ।
ଧରଣୀ ପାଳନରେ ହରି,
ମନ୍ତ୍ରରେ ବୃହସ୍ପତି ପରି ।

କୁଳ କୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ର ସେହ୍ନି,
ଯା’ ଯଶେ ପୃଥ୍ୱୀ ହେଲା ମହ୍ନୀ ।
ମଧୁସୂଦନ ନରପତି,
ତାଙ୍କର ସୁତ ସେ ଅଟନ୍ତି ।
କବିତ୍ୱ କରଣେ ଧୁରୀଣ
କବି ପରସ୍ପେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

× × ×

ତାଙ୍କର ସୁତ କୁଳମଣି,
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନାମ ପୁଣି ।
ପାଖ ନୃପଙ୍କ ଦେଶକୁ ହିଁ,
ବାହୁ ବଳରେ ଯେ ଭୁଞ୍ଜଇ ।
କବିତ୍ୱ ହୃଦୟ ଯାହାର,
ସମସ୍ତ ଗୁଣଙ୍କ ଆକର ।
ତାଙ୍କର ଅଟଇ ମୁଁ ସୁତ,
ମୋ ନାମ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଖ୍ୟାତ ।”

(ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ)

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଉପରୋକ୍ତ ମତେ ସ୍ୱ-ବଂଶାବଳୀ ଲେଖିବାର ପ୍ରାୟ ଏକଶତ ବର୍ଷ ପରେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱ ରଚିତ ‘ଊଷାଭିଳାଷ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାର ବଂଶ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି—

“ହେ ବିଦୁଷ ଜନେ ଯେବେ   କରୁଛି କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନ
ମୋ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ,
ଲୋକନାଥ ଯଦୁମଣି   ବୀରବୃନ୍ଦ ମଥାମଣି
ତାଙ୍କ ସୁତ ସାକ୍ଷାତରେ ମୋହନ ନାମ ।

× × ×

ତଦନ୍ତେ ମଧୁସୂଦନ   ଅବନୀ ତଳ ମଦନ
ପରି ଅବତରି ମଣ୍ଡିଥିଲେ ଏ ସୀମା,

କୁଳମଣି ତାଙ୍କ ସୁତ   ସାହିତ୍ୟ ରସ ପଣ୍ଡିତ
ସ୍ୱକୁଳ ବଳୟ୍ଯ ଜଳରୁହ ଅର୍ଯ୍ୟମା;
କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ କୁମର
ସମ୍ଭବିଲେ ତାଙ୍କ ତନୁରୁ ପୀତାମ୍ବର ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ସୁତ   କବିତ୍ୱ କଳା ମଣ୍ଡିତ
ନବ ଲଲନା ନୟନ ମୋହନ ଶିର
କୁଳମଣି ବଳ ଖ୍ୟାତ   ହୋଇ ନ ଥିଲ ପ୍ରଖ୍ୟାତ
ସେ ବିଧିରୁ ନ କହିଲି ବିଶେଷ କରି;
ତାଙ୍କର ପିତୃବ୍ୟ ଅଟନ୍ତି
ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ନାମ ଦୟାଳୁ ମତି ।

ଥିଲେ ମୋହର ପୂର୍ବଜ   ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ
ତାହାଙ୍କ ଅନୁଜ ମୁହିଁ ଅଟଇ ଜାଣ,
ମୋର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନାମ   କୁଳ ପରମ୍ପରାକ୍ରମ
ପଡ଼ିଅଛି ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ଦେବ ରାଜନ ।"

(ଉଷାଭିଳାଷ, ଶେଷ କବିତା)

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୩୦/୪୦ ବର୍ଷ ପରେ ରାଜକବି ରାଧାମୋହନ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୯୧୬ରେ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟର ଷଡ଼୍‌ବିଂଶ ଛାନ୍ଦରେ ନିଜ ବଂଶାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ସେଥିରେ କବି ନିଜ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ଉତ୍ପତ୍ତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଜ ପିତା କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେଜଣ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କିଏ କେତେ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଛନ୍ତି ତହିଁର ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ତାଲିକା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଅଷ୍ଟଶତ ତିନି ଶକାବ୍ଦେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରାଜାଙ୍କ ବଂଶଧର,
ସରଦାର କେଶବ ନାମକ ବୀର
କୋଠରୀଙ୍କି ସେବି ଲଭି ବର

ଏ ରାଜ୍ୟକୁ ଦେଇ ଶଙ୍କଠୀ ନାମ
ବୋଦାଗିଷି ଦୁର୍ଗେ କଲେ ବିଶ୍ରାମ ।

× × ×

ସେ ବଂଶର ଷୋଡ଼ଶ ପୁରୁଷରେ
ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟ ହେଲେ ।

× × ×

ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦୟାଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର,
ହେଲେ ମଧୁସୂଦନ ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ।

ପାଳିଲେ ସେ ରାଜ୍ୟ ପଞ୍ଚ ଚତ୍ୱାରିଂଶ—
ବର୍ଷ ତାଙ୍କ ସୁତ କୁଳମଣି ।
ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ହୟୁ ତ୍ରିଂଶତ୍ ସମା ମାତ୍ର
କ୍ଷମା ଗୁଣେ ମଣ୍ଡିଲେ ସେ କ୍ଷୌଣୀ ।
ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର,
ବନ୍ଧୁର୍-କୁମୁଦ ମୋଦ ଦାନେ ଚନ୍ଦ୍ର ।

ଏକବିଂଶ ବର୍ଷ ରାଜ୍ୟ ପାଳି କଲେ
ଶ୍ରୀମଦ୍ ରାମାୟଣ ଅନୁବାଦ,
ପୂର୍ବ ନୃପଗଣ ସମୟେ ସମୟେ
କରିଥିଲେ ହେଲେ ଦୁର୍ଗଭେଦ ।
କଲେ ଦୁର୍ଗ ପାଇକ ପଡ଼ା ଊଧା
ଅଦ୍ୟାପି ସେ ଆମ୍ଭ ବାସ ବସୁଧା ।

ତାଙ୍କ ସୁତ ପୀତାମ୍ବର ରାଜଇନ୍ଦ୍ର,
ଊନତ୍ରିଦଶ ଅବ୍ଦ ରାଜ୍ୟ କଲେ ।
ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର
ଦ୍ୱାଦଶ ହାୟନ ରାଜା ହେଲେ ।
କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ସୁତ,
ତ୍ରିବତ୍ସର ମାତ୍ର କଲେ ରାଜତ୍ୱ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠାନୁକ୍ରମିକ ଏତାବତ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ହେଉଥିଲା ରାଜସିଂହାସନ ଯୋଗ,
ଏହାଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର
କଲେ ମାତ୍ରି ପ୍ରାଜ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଭୋଗ;
ଦ୍ୱାଦଶାବ୍ଦ ମହୀ ପାଳନ କରି,
ଗଲେ ସ୍ୱର୍ଗ ସ୍ୱୀୟ ଯଶ ବିସ୍ତାରି ।

ତାଙ୍କ ସୁତ ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜଇନ୍ଦ୍ର
ନରନାଥ ହୋଇ ନବ ବତ୍ସର,
ସ୍ୱର୍ଗେ ଗମନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଭ୍ରାତା ବିଶ୍ୱମ୍ଭର
ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ହେଲେ ନରବର;
ଏକବିଂଶ ସମା ପାଳିଲେ କ୍ଷମା,
କ୍ଷମାରେ ନୋହିବ କ୍ଷମା ତ ସମା ।

ତାହାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ନୃପତିଗଣ
ସାହିତ୍ୟ ସେବାରେ ରତ—
ଥିଲେହେଁ ଉତ୍କଳ ରଚନା-ପଦ୍ଧତି
ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଏହାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତ;
ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲୀଳା ସ୍ୱରୂପେ କରି,
ଅଛନ୍ତି ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଣାଳୀ ଧରି ।

ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ମୋର ପିତୃଦେବ
ଶ୍ରୀ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜଇନ୍ଦ୍ର ।

× × ×

ନୃପ ହୋଇ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅବ୍ଦ
କଲେ ବେଦଗର୍ଭ ମାଧବ ଅନୁବାଦ ।”

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ରାଜବଂଶାବଳୀରେ ଶିକଟୀ ରାଜବଂଶର ନୃସିଂହଙ୍କଠାରୁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତେର ପୁରୁଷଙ୍କ ନାମ ଓ ମଧୁସୂଦନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ

ଠାରୁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଏ କେତେ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ, ତହିଁର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି; କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ବିଶେଷ ଆଲୋଚ୍ୟ ଯେ ୮୦୩ ଶକାବ୍ଦ (ଅଷ୍ଟଶତ ତିନି ଶକାବ୍ଦ) ଅର୍ଥାତ୍ ୮୮୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରାଜାଙ୍କ ବଂଶଧର ସରଦାର କେଶବ କୋଠାସୁ (ଟିକିଟୀ ରାଜବଂଶର ଇଷ୍ଟଦେବୀ)ଙ୍କୁ ସେବା କରି ଟିକିଠା ରାଜ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କର ଷୋଡ଼ଶ ପୁରୁଷରେ ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟ ରାଜା ହେଲେ ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ଦିଆଯାଇଛି । ତେଣୁ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ଗଣନା କଲେ ଯଦୁମଣି ରାଉତରାୟଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୬୭୨ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନର ରାଜା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ୨୯୯ ବର୍ଷ ଭୋଗ ହେଲା । ଯେତେବେଳେ ୧୩ ପୁରୁଷ ଭୋଗ କରିବାକୁ ମାତ୍ର ୨୯୯ ବର୍ଷ ଭୋଗ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ୧୫ ପୁରୁଷ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପ୍ରାୟ ୮୦୦ ବର୍ଷ ବିତିବା ଅସମ୍ଭବ ପରି ବୋଧହୁଏ । ଗୋଟିଏ ରାଜବଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଉପଲବ୍ଧି ନ ହେଲେ, ଐତିହାସିକମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷ ଲାଗି ହାରାହାରି ୨୫ ବର୍ଷ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ପ୍ରାୟ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି । ତେଣୁ 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' କାବ୍ୟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ୮୦୩ ଶକାବ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହୁଏ ।

ଟିକିଠୀ ରାଜବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କେଶବଙ୍କ ଉପାଧି 'ସର୍ଦ୍ଦାର' ଥିବାର ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାପଡ଼େ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସର୍ଦ୍ଦାର ଉପାଧି ଅଷ୍ଟମ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରାୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ମୋଗଲ ଦରବାରର ଉପାଧି । ପୁନଶ୍ଚ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଯେଉଁ ରାଜବଂଶର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହେଲାଣି ସେ ବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ର ଶାସନାଦି ନିଶ୍ଚୟ ମିଳିବାର କଥା; କିନ୍ତୁ ସେ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବଂଶର ତାମ୍ର ଶାସନ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଟିକିଠୀ ରାଜବଂଶର କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା

(୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ)ଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାମ୍ର ଶାସନ ଅଦ୍ୟାପି ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସିନାହିଁ ।

ଶକାବ୍ଦ ୮୦୩ ବା ଖ୍ରୀ.ଅ: ୮୮୧ ସାଲରେ ଚିକିଟି ରାଜବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ଏହା ଯେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଜନଶ୍ରୁତି ଏହାର ପ୍ରମାଣ 'The Ganjam District manual' ରୁ ମଧ୍ୟ ମିଳେ । T. J. Multby ସାହେବ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ସେ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୮୮୨।୮୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ । The Ganjam District manual ରେ ସେ (T. J. Multbv) ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କରି ଚିକିଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"The name of the present Zemindar is Sri Viswambhara Rajendra Deo, × × × A king of Cuttack is said to have granted this Zemindary to one Kasano, a Sirdar, who Conquered the Country from the aboriginel wild tribes, and built a fort in A. D. 441."

(The Ganjam District manual, Page--21)

ଏଠାରେ ବିଚାର କରିବାର କଥା; ଏ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ମୂଳରେ ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ସତ୍ୟର କ୍ଷୀଣ ଆଭାସ ରହିଛି, ଅନ୍ୟଥା ଏଡ଼େ ବଡ଼ କଳ୍ପନା କରାଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

'କଳିଙ୍ଗ'ର ପ୍ରାଚୀନ ଗଙ୍ଗବଂଶ, ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରେ କ୍ରମେ ପ୍ରତିପତ୍ତି-ଶାଳୀ ହୋଇଥିବା ଭୌମକର ବଂଶର ଅଗ୍ରଗତିର ରୋଧ ନିମିତ୍ତ 'କଙ୍ଗୋଦ' ଓ 'କଳିଙ୍ଗ'ର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ 'ଶ୍ୱେତକ'ରେ ଜୟବର୍ମ ଦେବ ନାମକ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ କେତେକ କ୍ଷମତା ଦେଇ ବସାଇଲେ । ଜୟବର୍ମ ଦେବ ପ୍ରାଚୀନ ଗଙ୍ଗବଂଶ ଅଧୀନରେ ନିଜକୁ 'ରାଣକ' ବା ଅଧୀନସ୍ଥ (?)

ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଇ କରାଇ 'ଶ୍ୱେତକ'ରେ ରାଜତ୍ୱ କଲେ । ପରେ ନାନା କାରଣ ବଶତଃ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା ଜାତ ହେଲା ଓ ସେମାନେ ଭୌମକର ବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନ କରି 'ଶ୍ୱେତକ'କୁ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଇଲେ । ଏ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ଭୌମମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଶ୍ଚୟ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିଥିବ ବୋଲି ଗବେଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁ ବହୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ସହ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି ।

"After the decline of the Sailodbhavas of Kangoda, the Gangas of Kalinga nagar seem to have annexed the territory of Kangoda to their own and used the title of Sakala Kalingadhipati. × × It was then required to create an outpost in between Kalinga and Kangoda for their awn safety. So, Jayavarma Deva was posted in Svetaka as a Ranaka under the Gangas of Kalinga nagar. × × Thus it is persumed that there was contest between the gangas of Kalinga nagar and the Bhoumakaras for subjugation of Kangoda and Svetaka. During the conflicting period Jayavarma Deva of Svetaka gave up the title of Ranaka and used Maharaja establishing an alliance with the Bhoumas."

(Inscription of Orissa, Vol. II

By S. N. Rajaguru, Page—365।

ଏହି 'ଶ୍ୱେତକ'କୁ ଚିକିଟି ସହିତ କେତେକ ଅନେକ ଚିହ୍ନିତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ ଅଷ୍ଟମ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଘଟିଥିଲା । ତେଣୁ ଏହା ଚିକିଟିରେ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ସହାୟକ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ପରେ ଭୌମକର ଓ ସୋମବଂଶର ପତନ ଉତ୍ତାରୁ ଏହି ଶ୍ୱେତକ ଗଙ୍ଗମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଆସି ପୁଣି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବେ, ଏବଂ ସେହି ଦୁର୍ବଳତା ତାଙ୍କର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲା ।

ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଯଦୁମଣି ରାଜତ୍ୱରାୟ କୌଣସି କାରଣରୁ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଇ 'ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିବେ । ସେ କାଳର 'ଶ୍ୱେତକ' ନାମଟି କାଳକ୍ରମେ ଉଚ୍ଚାରଣଗତ ଅଭ୍ୟାସରୁ 'ଚକଟୀ' ହେବାରେ ଆଦୌ ଅସମ୍ଭବ ପରି ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । କାରଣ 'ଉପାଧ୍ୟାୟ' ଶବ୍ଦରୁ 'ଝା' ଶବ୍ଦ ହୋଇଛି ବୋଲି ଯେତେବେଳେ ଭାଷାବିଜ୍ଞାନ ସମର୍ଥନ କରୁଛି, ସେତେବେଳେ ଦୀର୍ଘ ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ 'ଶ୍ୱେତକ' ଶବ୍ଦରୁ 'ଚକଟୀ' ହେବା ଆଦୌ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକର ବିଷୟ ପରି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ ।

'ଆର୍ଷ ରାମାୟଣ', 'ଉଷାଭିଳାଷ' ଓ 'ପ୍ରେମ ମଞ୍ଜରୀ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚକଟୀ ରାଜବଂଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମ ପରସ୍ପରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ରାଜତ୍ୱକାଳ ଉଲ୍ଲେଖ ପୂର୍ବକ ଗୋଟିଏ ବଂଶବୃକ୍ଷ (genealogy) ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

ତଥାକଥିତ ସର୍ଦ୍ଦାର କେଶବଙ୍କ ୧୩ ପୁରୁଷ ପରେ—

ନୃସିଂହ ଦେବ ଆନୁମାନିକ ସମୟ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୧୨ ୧୬୩୭

ଲୋକନାଥ ଦେବ (ନୃସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୩୭ – ୧୬୬୨

ଯଦୁମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ଲୋକନାଥଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୬୨—୧୬୮୭

ମଧୁସୂଦନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ଯଦୁମଣିଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୬୮୭—୧୭୩୨

କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୩୨—୧୭୬୪

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (କୁଳମଣିଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୬୫ – ୧୭୮୭

ପୀତାମ୍ବର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୮୭—୧୮୧୫

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆ: ସ: ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୧୫ – ୧୮୨୭

କୁଳମଣି ରାଜେନ୍ଦ୍ର (୨ୟ) (ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆଃ ସଃ ଖ୍ରୀଃ ଅଃ
୧୮୨୭—୧୮୩୦

ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (କୁଳମଣି (୨ୟ)ଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ) ଆଃସଃଖ୍ରୀଃଅଃ
୧୮୩୦—୧୮୪୨

ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ବୃନ୍ଦାବନଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆଃ ସଃ ଖ୍ରୀଃ ଅ.
୧୮୪୨—୧୮୫୧

ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା) ଆଃ ସଃ ଖ୍ରୀଃ ଅଃ
୧୮୫୧—୧୮୮୨

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ବିଶ୍ୱମ୍ଭରଙ୍କ ପୁତ୍ର) ଆଃ ସଃ ଖ୍ରୀଃ ଅଃ
୧୮୮୨—୧୯୦୦

(ଏହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଅବସର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଲେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷ ଯଦୁମଣିଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କାଳ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଗଣନା କରିହେବ ।)

ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର (କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର)
ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୯୦୦—୧୯୨୩

ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ର (ରାଧାମୋହନଙ୍କ ପୁତ୍ର)
ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୯୨୩—୧୯୩୪

ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୯୩୭—୧୯୮୫

(ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଖ୍ରୀ; ୧୯୨୩ରେ ରାଜ୍ୟଭାର ଅର୍ପଣ କରି ରାଜା ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୯୩୪ରେ ଗୌରଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅକାଳ ବିୟୋଗ ହେବାରୁ ସେ ପୁଣି ଫେରିଆସି ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାନ୍ତେ, ତାହା ବିଧାନ ସମ୍ମତ ନୁହେଁ ବୋଲି ଆପତ୍ତି ହୋଇ ତିକିଣୀ ରାଜ୍ୟର ପରିଚାଳନା ୧୯୩୭ରୁ ୧୯୪୫ ଜୁନ ମାସ ୩୦ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ସରକାରଙ୍କ ହାତରେ ଥିଲା ।)

ଏହା ପରେ ରାଜା ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଉକ୍ତ ରାଜବଂଶର ଦାୟାଦରୂପେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ରାଜେନ୍ଦ୍ର ବଂଶର ଅଙ୍କୁର ସ୍ୱରୂପ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଏହି ରାଜବଂଶର ଦାୟାଦମାନେ ଯେ କେବଳ ବାଣୀ ଆରାଧନାରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ ଏହାଙ୍କ ସଭାସଦ୍ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

କବି ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ

'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍କଳର ଘରେ ଘରେ ପରିଚିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାକ୍ଷର ଓଡ଼ିଆ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ରୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି 'ରତ୍ନାକର' (ଖଣ୍ଡ) ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କରିଥିବେ । ତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ନିରକ୍ଷର ଲୋକେ 'ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହେଉ କିମ୍ବା ନିଜର ଆତ୍ମୀୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହେଉ ନିଶ୍ଚୟ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ କେତୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଶୁଣିଥିବେ । ଦୁରୂହ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ର 'ଭାଗବତ' ପରି ଜଟିଳ ଦାର୍ଶନିକ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଯେପରି ମହାମନା 'ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ' ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରି 'ଅତିବଡ଼' ନାମରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ସେହିପରି ମହାମନା "ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ" 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'କୁ ସଂସ୍କୃତରୁ ଅନୁବାଦ କରି ଉତ୍କଳ ବାସୀଙ୍କର ସମ୍ମାନାସ୍ପଦ ହୋଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ତଥା ସାହିତ୍ୟର ଏତେ ବଡ଼ ଉପକାର କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଜାଣିବା ଲାଗି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର ଆଗ୍ରହ ଥିବ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ସୁଦ୍ଧା କୌଣସି ସମାଲୋଚକ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତ :—

ବିଦେଶୀ ସମାଲୋଚକ 'ଜନ୍ ବିନ୍ସ୍' ଓ 'ହଣ୍ଟର' "ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଦୌ ଆଲୋଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସମାଲୋଚକ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସମାଲୋଚକମାନେ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଜିଜ୍ଞାସୁର କୌତୂହଳ ଉପଶମ ହୁଏନା । ସ୍ୱର୍ଗତ ରଥ ଓ ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା ।

"ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ, ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ବୀରକିଶୋର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ରାଜା ୧୭୩୬—୭୩ ଖ୍ରୀ:ରେ ରାଜତ୍ୱ

କରୁଥିଲେ । ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କରେ କବି ତାହାଙ୍କ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ନାମକ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କାଳରେ କବିଙ୍କର ବୟସ ୩୨ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ବାଳୁକେଶ୍ୱର ଦାଶ ଓ ପିତାମହଙ୍କ ନାମ ଲକ୍ଷୀଧର ଦାଶ । କବି ତାହାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୁସ୍ତକଟି ଋଷିକୁଲ୍ୟା ତଟରେ ଲେଖିଲି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।" (୧)

"ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ପୁରୀରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବୀରକେଶରୀ ନାମରେ ଅନେକ ରାଜାଥିଲେ । ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ କେଉଁ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା ନିରୂପଣ କରିବା କଠିନ । ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଠଗଡ଼ର କବିରାଜ ବିନାୟକ ଦାସ କହନ୍ତି ଯେ ପୀତାମ୍ବର ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବ୍ୟକ୍ତି । ସୁତରାଂ କେବଳ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖି କବିଙ୍କ ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଶୁଣିଛି, କବି ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ଓ ତାହାଙ୍କ ନାତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି ।" (୨)

୰ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ 'ପୀତାମ୍ବର'ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ୰ ତାରିଣୀ ବାବୁଙ୍କ ମତ ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମାନ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତ ସେତେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାଶ ତାଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିଚୟ'ର

---

(୧) ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ୰ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୨୭ ପୃଷ୍ଠା ।

(୨) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ, ୧୯୨୮ରେ ପ୍ରକାଶିତ । ୧୫୧ ପୃଷ୍ଠା ।

୧ମ ଓ ୨ୟ ଭାଗରେ 'ପୀତାମ୍ବର'ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା :—

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର ଲେଖକ 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ'ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ତାରିଣୀ ବାବୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ମୂଳକ । ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ର ୬ ତାରିଣୀ ବାବୁଙ୍କ ନିର୍ଭୁଲ ମତ ଉପରେ ଯେଉଁ ଦୋଷ ଦେଖାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଆଦୌ ତଥ୍ୟ ମୂଳକ ନୁହେଁ । ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ କେବଳ କେତୋଟି ଶୁଣା କଥା ଉପରେ ଯୋର ଦେଇ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ କାଳରି କବିମାନେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭରେ, ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ନିଜର ବଂଶ, ଜାତି, ଗୋତ୍ର, ସମୟ ତଥା ଇଷ୍ଟଦେବାଦି ବିଷୟରେ ଅନେକ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି କବି 'ପୀତାମ୍ବର' ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ତାଙ୍କ ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମୁଂ ଯଦୁବେଦୀ ଅଟେ ।
× × ×
କାଣ୍ୱଶାଖା କୌଣ୍ଡିନ୍ୟ ଗୋତ୍ର ବିଧି ପୂର୍ବ,
ବ୍ରହ୍ମ ସଂପ୍ରଦା ମାଧବାନନ୍ଦ ଗୁରୁଦେବ ।
+ + +
ହରି ମନ୍ତ୍ରର ବ୍ରହ୍ମ ସଂପ୍ରଦା ଅଧିକାରୀ ।
× × ×
ବାଜପେୟୀ ହଳାୟୁଧ ଏ ରୂପେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।
× × ×
ତେଣୁ ବିପ୍ର କୁଳେ ମୁଂ ଜନ୍ମିଲି ଦେହ ବହି,
+ + +

ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ମୁକୁନ୍ଦ ନାମ ମୋର ।

+ + +

ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଦାଶ ପୁଣି ତାହାଙ୍କ ବାଳକ,
ସେ କରିଅଛନ୍ତି ତିନିଶ ବୟାଳିଶ ଶ୍ଳୋକ ।
ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା ବୋଲି ସେ ନାମ ଦେଲେ,
ସହସ୍ର ନାମକୁ ପୁଣି ପରାକୃତ କଲେ ।

+ + +

ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ପୁଣି ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଦାଶ,
ତିନି ଗୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ କରି ଅଛନ୍ତି ହରିରସ ।

+ + +

ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ନାମ 'ବ୍ରସନ ବୋଲି' କହି,
ଦୁତେ 'ବସନ ଚୋରି' ଅଛନ୍ତି ଜାଣ ଲହି ।
ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡି 'ଦୁତୀୟ ରମଣୀ ବାମ',
ଏ ରୂପେ ମୋ ପିତାଙ୍କର ଅଟେ ପରିଶ୍ରମ ।

+ + +

ତତ୍ପୁଂ ଜନ୍ମ ହେଲି ଅଧମ ପଣ୍ଡିତ ତତ୍ତ୍ୱ ।*

× × ×

ହରି ମନ୍ଦିର ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦା ଅଧିକାରୀ,
ବିପ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ପିତାମହ ଯେ ମୋହରି ।
ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ନନ୍ଦନ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଦାଶ,
ନାମ ମୋ ପୀତାମ୍ବର ଅଟଇଂ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ।**

× × ×

ବିପ୍ରକୁଳେ ଜନ୍ମି ବୋଲାଇଲି ଯଦୁବେଶୀ.
କଷ୍ଟେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ହଂସ ଭେଦ ।

---

* ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ୬ଷ୍ଠ ରତ୍ନାକର, ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।
Or.P. No (, ପତ୍ର ୨୦୬

** ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ୬ଷ୍ଠ ରତ୍ନାକର, ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି;
Or. F. No. 1(ପତ୍ର ୬୫ ।

ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଜଗ ମୋହନଙ୍କ ଘର,
ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦା ତିଳକ ସେ ହରି ମନ୍ଦିର ।
ନୃସିଂହ ମନ୍ତ୍ର ବତିଶ ଅକ୍ଷର ଭଜନ,
ଏମନ୍ତ କୁଳରେ ପ୍ରଭୁ କଲେ ମୋତେ ଜନ୍ମ ॥" **

ଉପର ଲିଖିତ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବି 'ପୀତାମ୍ବର' ଜାତିରେ ଯଜୁର୍ବେଦୀୟ କାଣ୍ୱଶାଖାନ୍ତର୍ଗତ କୌଣ୍ଡିନ୍ୟଗୋତ୍ରଜ ବାଜପେୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ 'ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ'ଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରଂପରାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ହରି ମନ୍ଦିର ତିଳା କାଟୁଥିଲେ । ସେ ପଦ୍ୟାଂଶରୁ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଯେ କବିଙ୍କ ପିତାମହ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର "ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା" ଓ "ସହସ୍ର ନାମ" (ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ର ନାମ ବୋଧହୁଏ)ର ରଚୟିତା ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପିତା "ବସନ୍ତ ବୋଲି", "ବସନ୍ତ ଚୈତ୍ର" ଓ "ଦୁଷ୍ଟାପୁ ରମଣୀ ବାମ" (?)ର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ "ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା" ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଁ ପଢ଼ି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା'ଟି ଆମୂଳ ଚୂଳ ପଢ଼ି ସେଥିରୁ କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର'ଙ୍କ ନାମ ପାଇଲି ନାହିଁ । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଗଦ୍ୟାନୁବାଦ ସହ (ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟ) ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ସେ ଗ୍ରନ୍ଥର ଲେଖକ "ମହନ୍ତ ଯଜ୍ଞେଶ୍ୱର ଦାସ" ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟର ଶେଷ ବଚନକାରୁ ଜଣାଯାଉଛି ।

"ଇତିଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ପୁରାଣୋକ୍ତଂ ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତାନାଂ (?) ବ୍ରହ୍ମା ନୃସିଂହ ସମ୍ବାଦେ ପରମ ହଂସ ପ୍ରଣବ—ଓଁକାର ମହାମନ୍ତ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ (?) ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନେ ସ୍ୱଗୃହେ ଦେବ ଗମନେ (?) ବ୍ରହ୍ମା ସମ୍ବିତଂ ବିପ୍ର ମହନ୍ତ ଯଜ୍ଞେଶ୍ୱର ଦାସ ବିରଚିତ ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ" । **

---

* Or. Pr/ ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା ଶେଷ ପତ୍ର ମ୍ୟୁଜିଅମ ପୋଥି ।

** ପଣ୍ଡିତ ୬ ଶ୍ରୀ ରତ୍ନାକର ଗର୍ଗବଟୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ— ୨୦୩ ପୃଷ୍ଠା ୭ମ ସଂସ୍କରଣ ।

ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । 'ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଦାଶ' ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ସନ୍ୟାସ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି କୌଣସି ମଠରେ ମହନ୍ତ ହୋଇ 'ଯମେଶ୍ୱର' ନାମ ଧାରଣ କରିଥିବେ, କିମ୍ବା 'ଯମେଶ୍ୱର ଦାଶ' କେବଳ ଗଦ୍ୟାନୁବାଦକ ହୋଇଥିବ । 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ'ଙ୍କ ପ୍ରମାଣ ଅନୁଯାୟୀ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର'ଙ୍କ ଲିଖିତ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା'ଟି ୩୪୬ (ତିନିଶହ ଛୟାଳିଶ) ଶ୍ଳୋକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ । ମାତ୍ର ପ୍ରାଦେଶିକ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ଥିବା ପୋଥି ଓ ଛପା ବହିରୁ ୩୫୬ ଶ୍ଳୋକ ମିଳୁଛି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଦାଶ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲେଖିଲାବେଳେ ୩୪୬ ଶ୍ଳୋକ ବିଶିଷ୍ଟ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା' ଲେଖିଥିବେ, ପରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ମିଶି ୩୫୬ ହୋଇ ଯାଇ ପାରେ । କାରଣ 'ମହନ୍ତ ଯମେଶ୍ୱର'ଙ୍କ ନାମ ପରିଚୟ ଓ ଗୁରୁଙ୍କ ନାମ ମିଶି ଗ୍ରନ୍ଥଟିରେ ୨୮ ଟି ଶ୍ଳୋକ ଅଛି ।

'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା'ର ରଚନା କାଳ କବି ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ମତେ ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଯୁଗାବ୍ଦ ଜାୟତେ ଭୋଗ
ମୁନିବେଦ ମୁନିବେଦ ଚ" ।

× × ×

"ତଥି ରତ୍ନରସବେୟୁଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକୃତୋ ମହମ୍" (?) ପ୍ରଥମଟି ଯୁଗାବ୍ଦ = ୪୭୪୭ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଶକାବ୍ଦ ବୋଲି ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟାନୁବାଦରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଦୁଇଟି ଯାକ ଅଙ୍କକୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଖ୍ରୀ: ୧୬୪୬ରେ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା' ଲେଖିଥିଲେ । 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର କବି 'ପୀତାମ୍ବର' ୧୭୫୯ ଖ୍ରୀ ରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି (ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ସମୟ ଅନୁଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚନା କରାହେବ) ସେ ନିଜେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ୨୭ ବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମାଣରୁ ଜଣାଯାଉଛି । ତା'ହେଲେ ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ରଚନାକାଳ ଓ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା'ର ରଚନା କାଳ ମଧ୍ୟରେ ମାତ୍ର ୧୧୩ ବର୍ଷ

ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହୁଛି ଏବଂ ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତ ଗୀତାର ରଚନା କାଳ ମଧ୍ୟରେ ମାତ୍ର ୮୭ ବର୍ଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହୁଛି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଉପଲବ୍ଧ 'ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତ ଗୀତା'ର ପ୍ରଣେତା 'ପୀତାମ୍ବର'ଙ୍କ ପିତାମହ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର' ବୋଲି ଧରିନେଲେ ନିହାତି ଅଯୌକ୍ତିକ ହେବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସୁଦୃଢ଼ ପ୍ରମାଣ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏପରି ଅନୁମାନ ଅସମୀଚୀନ ନୁହେଁ ।

ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ଓ ବଂଶଲତା : --

ସମାଲୋଚକ ୰ ତାରିଣୀ ବାବୁ, 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ' ଋଷିକୁଲ୍ୟା ତଟରେ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଇତିହାସରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ତାହା ବ୍ୟତୀତ ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ ଓ ତାଙ୍କ ନାତି 'ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶ' ('ଦାମୋଦର ପୁରାଣ'ର ପ୍ରଣେତା) ନିଜ ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

"ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଖାରବେଳସି ରାଜା କାଳେ ।
ଶାରଦାଙ୍କୁ କହି ପେଷିଲେ ଆଦିମୂଳେ ॥
ବୋଇଲେ ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀକୁ ବେଗେ କର ।
ସେଠାରେ ଅଛନ୍ତି ଯେ ବିପ୍ର ଦାଶ ପୀତାମ୍ବର ॥
(ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ୭ମ ରତ୍ନାକର)

× × ×

"ମୋର ଜନ୍ମଭୂମି ଏବେ କହୁଅଛି ଶୁଣ ।

× × ×

ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପେ ଭରତ ଖଣ୍ଡେ ସାରସ୍ୱତ ଭୂମି ।
ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶ ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରସ୍ଥାମି ॥
ନୀଳାଚଳକୁ ପଥ ଦ୍ୱାଦଶ ଯୁଣ ଛଡ଼ା ।
ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀ ତଟେ ଆଶ୍ରମ ମୋର ଭିଡ଼ା ॥
ପୂର୍ବଖଣ୍ଡେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣ 'ତଅର' ବୋଲି ଗ୍ରାମ ।
ପିତୃ ପିତା କାଳୁ ତହିଁରେ ଆଶ୍ରମ ॥
ଶ୍ରୀ ରାଧା ଦାମୋଦର ଅଟନ୍ତି ମୋର ଇଷ୍ଟ ।

× × ×

ମୋହ ପିତାମହ ନାମ ପୀତାମ୍ବର ।

× × ×

ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀନିବାସ ମୋ ପିତା ନାମ ।

ମୋ ନାମ ଗୌରାଙ୍ଗ ତାଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ନନ୍ଦନ ।"*

'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ'ର କବି 'ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶ'ଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଯେ ତାଙ୍କ ପିତୃପିତାମହମାନେ ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀର ପୂର୍ବପଟେ ଥିବା 'ଛଅର' ଗ୍ରାମରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । କବି ଗୌରାଙ୍ଗ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ' ଲେଖିଲା ବେଳେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କ ବାସ ସ୍ଥାନରେ ରହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ । କବି ପୀତାମ୍ବର ନିଜର ଜାତି, ଗୋତ୍ରାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁପରି ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି, ଗୌରାଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଗୋତ୍ରାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଯଜୁର୍ବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ଦୀକ୍ଷା ।

କୌଣ୍ଡିନ୍ୟ ପ୍ରବର ଗୋତ୍ର ଅମୃଜ୍ଞାନ ଦୀକ୍ଷା ॥

ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦା ତିଳକ ହରିପାବାକୃତି ।

× × ×

ଶତ ସହସ୍ର ପ୍ରଣମିତ ପୀତାମ୍ବର ନାତି ॥ **

କବି 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ'ଙ୍କ ବଂଶଲତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଇଛି । ସେଥିରେ କବି ତାଙ୍କୁ ମିଶାଇ ମାତ୍ର ଚାରି ପୁରୁଷଙ୍କ ନାମ ଲେଖିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର କବି ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶ ତାଙ୍କ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ'ରେ ତାଙ୍କୁ ମିଶାଇ ଆଠ ପୁରୁଷର ନାମ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

---

* ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶଙ୍କ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ', ୫ମ ଖଣ୍ଡ ଶେଷ
Or P/୧୫ , ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

** ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶଙ୍କ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ', ୭ମ ଖଣ୍ଡ ଶେଷ,
Or P/14୯ ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

"ବିପ୍ର କୁଳେ ଜନ୍ମିଲି ଉତ୍ତମ ତୀର୍ଥେ ସ୍ଥିତି ।
ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀ ତୀର୍ଥ ଦକ୍ଷିଣ ତଟ କତି ॥
ସପତ ପୁରୁଷ ମୋ ବାସ କରିଥିଲେ ।

× × ×

ଶତେ ପୁରୁଷ ଲେଖିଲେ ବହଳ ସଂଜ୍ଞା ହେବ ।
ସାତ ପୁରୁଷ ନାମ କହୁଛି ଶୁଣ ଏବେ ॥

× × ×

ମହା ପରମ ପିତା ନାମଟି ଉଦ୍ଧବ
ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନାମଟି ମାଧବ ॥
ମୁକୁନ୍ଦ ନାମ ପରମ ପିତାମହ ମୋର ।
ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନାମ ଅଟଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ॥

× × ×

ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଦାଶ ॥
ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ନାମ ପୀତାମ୍ବର ।
ମୋହର ପିତାଙ୍କ ସେହୁ ଅଟନ୍ତି ପିଅର ॥
ତାହାଙ୍କ ତହୁଂ ବେନି ପୁତ୍ର ହୋଇଲେ ଜନମ ।
ଶ୍ରୀନିବାସ ବୋଲି ନାମ କନିଷ୍ଠ ନନ୍ଦନ ॥
ସେହି ମୋହର ପିତା ମୁହିଂ ତାହାଙ୍କ ସୁତ ।" *

'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ'ଙ୍କର ଦୁଇଟି ପୁତ୍ର ଥିଲେ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରି, କେବଳ ସାନ ପୁଅ 'ଶ୍ରୀନିବାସ'ଙ୍କ ନାମ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ବଡ଼ ପୁଅ ନାମ 'ବଳରାମ' ଥିଲା ବୋଲି 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ରେ ନିଜେ ପୀତାମ୍ବର ଲେଖିଛନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ପୁତ୍ରଟି ଜନ୍ମିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ନାମ ସେ ବଳରାମ ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ ।

---

* ଦାମୋଦର ପୁରାଣ, ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ, ପତ୍ର ୧୭୭,
Or. P./141 ମିଉଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

"ପୁତ୍ରଦାନ ଦେବା ମୋତେ ରହିବ ଜଗତେ ॥
ବଡ଼ ଠାକୁର ବୋଇଲେ ଶୁଣି ହେଉ ହେଉ ।
ପ୍ରଥମ ଗର୍ଭେ ବାଳକ ହୋଇ ତୋର ରହୁ ॥
ଆମ୍ଭର ନାମଟି ଏକା ଦେବୁ ତା'ର ନାମ ।
ଏମନ୍ତେ ବୋଲଣ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ବଳରାମ ।" *

ଉପର୍ଯୁକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶ ମତେ କବିଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଂଶାବଳୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଉଦ୍ଧବ
|
ମାଧବ
|
ମୁକୁନ୍ଦ
|
ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ('ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ଗୀତା' ଓ 'ସହସ୍ର ନାମ'ର କବି)
|
ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ('ବସନ୍ତ ବୋଲି', 'ବସନ୍ତ ଗୁଚ୍ଛ', 'ଦ୍ୱିକ୍ଷିପ୍ତ ରମଣୀ ବାମ'ର କବି)
|
ପୀତାମ୍ବର ('ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର କବି)
|
ବଳରାମ (ଜ୍ୟେଷ୍ଠ) — ଶ୍ରୀନାଥ (ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସଙ୍କ ପିତା)
|
ଜ୍ୟେଷ୍ଠ × × — (କନିଷ୍ଠ) ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାସ (ଦାମୋଦର ପୁରାଣର କବି)

---

* ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ୨ୟ ରତ୍ନାକର, ୬ରତ୍ନାକର ଗର୍ଗବଟୁଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ, ସପ୍ତମ ସଂସ୍କରଣ, ୨୩୫ ପୃଷ୍ଠା ।

ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ସମୟ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ସମୟ :—

'କବି ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ'ଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ୰ ତାରଣୀ ଚରଣ ରଥ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତି ମୂଳକ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତ ବନାମ୍ଭୂକ ମିଶ୍ର ଯେଉଁ ସମୟକୁ ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଆଦୌ ତଥ୍ୟ ମୂଳକ ନୁହେଁ । କବି 'ପୀତାମ୍ବର' ଯେତେବେଳେ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ନିଜର ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଆଉ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ କେଉଁଠି ? ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ର 'ବୀରକେଶରୀ ଦେବ'ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଶଙ୍କା ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି, 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର ପାଠ ପରେ ସେ ଶଙ୍କା ଆପେ ଆପେ ସମାଧାନ ହୋଇଯାଏ । ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜବଂଶରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ) ୧୬୩୬ ଖ୍ରୀ:ରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାର ନାଥ ମହାପାତ୍ର ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି (୧) ଏବଂ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ପୋଥିରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି "ହସ୍ତରେଖା ରାମାୟଣ ଓ କବି ବନମାଳୀ" ନାମକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛି । ସର୍ବୋପରି କବି 'ପୀତାମ୍ବର' 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ରେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ରତ୍ନାକରର ଶେଷ ବର୍ଷ (ଶକାବ୍ଦ) ଦେଇ ସମସ୍ତ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରିଛନ୍ତି ।

କବି ପୀତାମ୍ବର ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ, ସିଂହ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପଞ୍ଚମୀ ଚନ୍ଦ୍ରବାର ଦିନ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଓ ସେତେବେଳେ କବିଙ୍କୁ ୨୭ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ତଳଲିଖିତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ବତିଶ ଅଙ୍କରେ ।
ପ୍ରଥମ ରତ୍ନାକର ଆରମ୍ଭ ସେ ଦିନରେ *

---

(୧) "Manimala hatika and Anadi Kavi" by K. N. Mahapatra, O.H.R.J. Vol IV, No, 3&4, Pege 60.

* 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'. ପ୍ରଥମ ରତ୍ନାକର. Or. P. 1], ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି, ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ ।

× × ×

ସିଂହ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପଞ୍ଚମୀ ଚନ୍ଦ୍ରବାର ।
ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ବତିଶ ଅଙ୍କର ॥
ଆଗରେ ସେ ଭଣ୍ଡ ଆସି ହୋଇଲେ ମୋହର ।
ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ଗ୍ରନ୍ଥ କର ॥"*

× × ×

"ଜନ୍ମରୁ ବାଳୁତ ଭାବେ ବୁଦ୍ଧି ମୋର ଗଲା ।
ବୟସ ଲେଖନ୍ତେ ଦୁଇ ଅଙ୍କେ ସାତ ହେଲା ॥"**

ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ ସିଂହ ଶୁକ୍ଳ ପଞ୍ଚମୀ ଚନ୍ଦ୍ରବାର (ଖ୍ରୀ: ୧୭୩୭ରୁ ଗଣନା କଲେ) ଖ୍ରୀ ୧୭୫୯ ଅଗଷ୍ଟ ୨୭ ତାରିଖରେ ପଡ଼ିଥିଲା (୧) । ଖ୍ରୀ: ୧୭୫୯ ବେଳକୁ କବି 'ପୀତାମ୍ବର'ଙ୍କ ବୟସ ୨୭ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ଖ୍ରୀ: ୧୭୩୨-୩୩ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ ।

କବି 'ପୀତାମ୍ବର' 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର '୧ମ ରତ୍ନାକର'ଟିକୁ ଠିକ୍ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପରେ "ଶକାବ୍ଦ ଷୋଳଶହ ଅଠାଶୀ"ରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ ବୋଲି ନିଜେ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର ୧ମ ରତ୍ନାକର ଶେଷରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳକୁ କବିଙ୍କ ବୟସ ୩୨ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ହେ ସୁଜ୍ଞଜନ-ମାନେ, ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା ଯେଉଁ ଦିନ,
ଷୋଳଶ ଅଠାଶୀ ଶକାବ୍ଦରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ନିର୍ବାଣ ।" (୨)

---

* 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ୨ୟ ରତ୍ନାକର, ରଘୁନନ୍ଦନ ପାଠାଗାର ପୋଥି, ଶେଷପତ୍ର, No. 90.

** 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ୨ୟ ରତ୍ନାକର ୭ ରତ୍ନାକର ଗର୍ଗବଂଶୀଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ପୁସ୍ତକ, ସପ୍ତମ ସଂସ୍କରଣ, ୨୩୫ ପୃଷ୍ଠା ।

(୧) An Indian Ephemeries, Vol. VI, Page, 321.

(୨) 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ୧ମ ରତ୍ନାକର, Or. P. 167 ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ ।

× × ×

"ପୁରାଣ ବେଳକୁ ମୋର ବୟସ ବତିଶ ।" (୩)

ଉପର ଲିଖିତ ମତରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ କବି ୧୬୮୮ ଶକାବ୍ଦ ବା ଖ୍ରୀ: ୧୭୬୬ରେ 'ପ୍ରଥମ ରତ୍ନାକର' ଶେଷକରି '୨ୟ ରତ୍ନାକର' ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଗୋଟିଏ 'ରତ୍ନାକର' ଶେଷ କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଘାର୍ଘ '୫ ବର୍ଷ ଲାଗିଥିବାରୁ ୭ଟି ରତ୍ନାକର ଲେଖିବାକୁ ଅନ୍ତତଃ ୨୫।୩୦ ବର୍ଷ ସମୟ ଲାଗିଥିବ ।

କବି ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ନାତି ଖ୍ରୀ: ୧୯୨୦ ୩୦ ମଧ୍ୟରେ ବଞ୍ଚିଥିଲେ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଆଭାସ ମିଳେ । 'ପୀତାମ୍ବର'ଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ନାତି 'ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶ' (ଦାମୋଦର ପୁରାଣ ରଚୟିତା) ଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଦ୍ୟପି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳନାହିଁ । ତଥାପି ତାଙ୍କ 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ'ର ପୁଷ୍ପିକାରୁ ତାଙ୍କ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଞ୍ଚିତ ଆଭାସ ମିଳେ ।

"ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ ଆଷାଢ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ସୋମବାର ଦା୧୦।୧୪ ଲିଡାରେ ଆଠଗଡ଼ ତାଲୁକା ଭିତରମୁଠା ମୁକ୍ତାମାଳା-ଦେଇପୁର ଶାସନ ମହାଜନ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର ।" (୧)

ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ ଆଷାଢ କୃଷ୍ଣ ନବମୀ ଦିନ ଆଠଗଡ଼ ତାଲୁକା ଭିତରମୁଠା ମୁକ୍ତାମାଳାଦେଇପୁର ପଶ୍ଚିମରେ ଥିବା ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା, ଲେଖନକାର ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ର ।" (୨)

---

(୩) ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ୨ୟ ରତ୍ନାକର, ରଘୁନନ୍ଦନ ପାଠାଗାର ପୋଥି No. 134.

(୧) ଦାମୋଦର ପୁରାଣ, ୨ୟ ଖଣ୍ଡ, Or. P. 179 ପୁଷ୍ପିକା (Colophon) ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

(୨) ଦାମୋଦର ପୁରାଣ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, Or. P. 176 ପୁଷ୍ପିକା, ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

୧ମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଏଠାରେ ଉଠି ନପାରେ । ୩ୟ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଖ୍ରୀ: ୧୮୭୭-୮୧ ମଧ୍ୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲ ବୋଲି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରମାଣରୁ ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କ ୩୨ ଅଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜତ୍ୱର ୨୫ ବର୍ଷ ବା ଖ୍ରୀ:୧୯୦୧-୧୯୦୭ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 'ଦାମୋଦର ପୁରାଣ' ନକଲ କରାଯାଇଥିଲ ବୋଲି ଉପର ଲିଖିତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି । କବି ·ଗୌରାଙ୍ଗ ଦାଶ ଅନ୍ତତଃ ୩୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି ଧରାଗଲେ ପଣ୍ଡିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ସେ ଖ୍ରୀ: ୧୯୨୦-୩୧ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲପର ଆଦୌ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ ।

କବିଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ଓ କୃତିତ୍ୱ :—

'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ' 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ଥିବାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମୁଁ ପାଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗତ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ 'ସାଧନ ଦର୍ପଣ' ବୋଲି ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିଅମ୍‌ରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର କବି 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ' ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥପାଠ ପରେ ଜଣାଯାଉଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ଅଟେ । ସେଥିରେ କବି 'ପୀତାମ୍ବର ଦାଶ' ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସୂଚନା ନ ଦେଇ କେବଳ ନିଜ ଗୁରୁଦେବ 'ବିପ୍ର ରାମଦାଶ'ଙ୍କ ନାମ କେତେଥର ସୂଚାଇଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନଅଟି ଯାକ ଅଧ୍ୟାୟରେ କୁତ୍ରାପି କବି ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ହେଲେ ସୂଚନା ଦେଇ ନଥିବାରୁ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର ଲେଖକ ଓ 'ସାଧନ ଦର୍ପଣ'ର ଲେଖକ ଏକ କି ନା ଏ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହୁଏ ।

କବି 'ପିତାମ୍ବର ଦାଶ', 'ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ'ର କବି 'ବଳରାମ ଦାଶ' ଓ ଭାଗବତର ରଚୟିତା 'ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ'ଙ୍କ ପରି ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବଜାୟ ରଖି 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । କବି ସାଧୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ ସଂସ୍କୃତ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଶୁଣି ନିଜ ପ୍ରତିଭା

ବଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ମତ ଦିଅନ୍ତି ସେମାନେ ପୀତାମ୍ବର ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ଅବମାନନା କରନ୍ତି । କାରଣ ସଂସ୍କୃତରେ ଯେଉଁ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ' ରହିଛି ତା ସହିତ ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ 'ନୃସିଂହ ପୁରାଣ'ର କେବଳ ନାମ ସାମ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ବିଷୟଗତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଆଦୌ ନାହିଁ । କବି ପୀତାମ୍ବର ଦାସ ସାଧୁମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ ତଥା ନୃସିଂହ ଅବତାରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ଶୁଣିଥିଲେ, ନିଜର ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ତାକୁହିଁ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ପାଠିକା ତଥା ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ ।

"କେବଳ ଏହା ମୁହିଂ ସାଧୁଙ୍କ ପରମୁଖେ ।
ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶୁଣିଥିଲି ବସି ତାଙ୍କ ପାଖେ ॥
କି ରୂପେ ପଦକୁତେ କରିବି ଲେଖନ ।
ଏହି କଥା ଭାଳୁ ଭାଳୁ ଗଲା ମୋର ଦିନ ॥" (୧)

× × ×

"ମୋହର ପିତାମହ ନାମ ପୀତାମ୍ବର ।
ସେହୁ ଲେଖିଥିଲେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ସାର ॥" (୨)

କବି ପୀତାମ୍ବର ଦାସ ନିଜର ଅକ୍ଷମତା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରକଟ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଶାରଦା ଓ ନାରାୟଣଙ୍କ କୃପାରୁ ସେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ପରି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ।

"ଏଥୁ ଉତ୍ତରେ ବୀରକେଶରୀ ରାଜ୍ୟ କାଳେ ।
ଶାରଦାଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲେ ଆଦିମୂଳେ ॥
ବୋଇଲେ ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀର ନିକଟର ।
ସେଠାରେ ଅଛନ୍ତି ଯେ ବିପ୍ର ଦାସ ପୀତାମ୍ବର ॥
ତାହାଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ବର ଦେଇ ଆସ ।
ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ସେହୁ କରିବ ଅବଶ୍ୟ ॥

(୧) ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, ୨ୟ ରତ୍ନାକର, ପଦ ୨୭, ରଘୁନନ୍ଦନ ପାଠାଗାର No. 135
(୨) ଦାମୋଦର ପୁରାଣ, ୩ୟ ଖଣ୍ଡ Or P./180 ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି ।

ଶୁଣିଣ ସରସ୍ୱତୀ ଆଜ୍ଞା ପରମାଣେ ।
ସ୍ୱପନେ ଆସି ମୋତେ କହିଲେ ନାରାୟଣେ ॥
ବୋଇଲେ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ବେଗେ କର ।
ଗୋବିନ୍ଦେ ଆଜ୍ଞା ଦେଇ ଅନ୍ତେ ତୋତେ ମୋର ॥

× × ×

ମୋହର କେତେ ବୁଦ୍ଧି ଜାଣିମା ତୋର ଗୁଣ ।
ଅସର୍ପା ପୁରୁଷ ପ୍ରାପ୍ତ ଅଟେ ମୁଁ ସଂସାରେଣ ॥
ପଢ଼ରେ ଯାଏଁ ବସି ଭୁଲିବ ଯେଉଁ ପଦ ।
ସେ ପଦ ଅର୍ଥ କରି ନପାରେ ମୋର ହୃଦ ॥

+ + +

ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ଅଟଇଂ ଅଗୋଚର ।
ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ କୃପାରୁ କରୁଛି ମାତର ॥

+ + +

ଶାରଦା ଯାହା କହନ୍ତି ପ୍ରବନ୍ଧ ଛାନ୍ଦରେ ।
ଶ୍ରୀମୁଖେ ଆଜ୍ଞା ଦିଅନ୍ତି ଲେଖଇଂ ମୁଁ ହସ୍ତେ ॥

+ + +

ଏଥକୁ ବୁଜ୍ଞଜନେ ନଧର ମୋ ଦୋଷ ।
ଶାସ୍ତ୍ର ନ ପଢ଼ିଣ ମୁଂ କରୁଛି ସାହସ ॥

+ + +

ଭକ୍ତ ଭଣ୍ଡାରକୁ ମତେ ଦେଲ ମାତା ଫେଇ ।
ଦେବୀଙ୍କ କୃପାରୁ ଲେଖେଂ ଭରସା ମୁଂ ପାଇ ॥"

କବି 'ପୀତାମ୍ବର' ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ ଦାନ କରି ଉତ୍କଳ-ଭାରତୀଟ ଭଣ୍ଡାର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆର ନମସ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମହତ୍ ଦାନ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶାର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅଭାବ ପୂରଣ ହୋଇ ପାରିଛି । ଏହାହିଁ ସୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ।

କବି କ୍ଷତ୍ରୟବର ଘନ ଭଞ୍ଜ

ଗୋଟିଏ ରାଜବଂଶର ରାଜା ମାନେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଉନ୍ନତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବାର ପ୍ରମାଣ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶା ଘୁମୁସର ରାଜବଂଶ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଘୁମୁସର ରାଜବଂଶ ଶାସକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଉପକାର ଯାହା କରି ଥାଉନା କାହିଁକି ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବରେ ଦେଶ ମାତୃକାର ଯେଉଁ ପ୍ରଭୂତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିଛି ତାହା ଅନିର୍ବଚନୀୟ । ସେହି ରାଜବଂଶର ଜନୈକ ରାଜା ବଳଭଦ୍ର ଭଞ୍ଜ 'ଭାବବତୀ' ନାମକ ଏକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥଙ୍କ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ'ରୁ ସୂଚନା ମିଳେ । ତ୍ରିବିକ୍ରମ ଭଞ୍ଜ ନାମକ ଅନ୍ୟ ଏକ ରାଜା ଉକ୍ତ ବଂଶର ପରଂପରା ରକ୍ଷାକରି 'କନକଲତା' ନାମକ ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପାଠକଲେ, ଯଦ୍ୟପି ତାହା ଖୁବ୍ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ ତଥାପି ସମାଲୋଚକ ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଖୁବ୍ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ସମାଲୋଚକ ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ଉକ୍ତ 'କନକଲତା' କାବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଶଙ୍କା ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳୀନ କେତେକ ଗବେଷଣା ମୂଳକ ଉପାଦାନରୁ ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ସେହି ବଂଶର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଖ୍ୟାତଯଶା ନରପତି ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ସ୍ୱପ୍ରତିଭା ବଳରେ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ', 'ଅନଙ୍ଗରେଖା', 'ମଦନ ମଞ୍ଜରୀ', 'ରଘୁନାଥ ବିଳାସ', 'ତ୍ରିପୁର ସମ୍ମୋହିନୀ ଓ ଅଶ୍ୱଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଖଣ୍ଡିଏ 'ଶାଳୀହୋତ୍ର' ଗ୍ରନ୍ଥ (ଓଡ଼ିଆ, ଆଦି ବହୁ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କେତେକ ଚଉତିଶା ଓ ଚଉପଦୀର ରଚୟିତା ରୂପେ ଉତ୍କଳର ସୁଧୀ ସମାଜରେ ସୁପରିଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ପୌତ୍ର କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଭା ଉତ୍କଳର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ସୁବିଦିତ । ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଆଠ ଗଡ଼ ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୁତ୍ର ଘନଭଞ୍ଜ

ରାଜନୈତିକ ଝଡ଼ଝଞ୍ଜାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋ-ଚନାରେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ।

ଘନଭଞ୍ଜ ସ୍ୱପ୍ରତିଭାବଳରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଅନବଦ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରନ୍ଥଭଣ୍ଡାରକୁ ଦାନ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚକଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ମିଳେ ।

\+ \+ \+

"ନୀଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ଗାଦିଚ୍ୟୁତ ହେବାରୁ ଘନଭଞ୍ଜ ୧୭୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୭୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏ 'ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ' ଓ 'ରସନିଧି' ନାମରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡି କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ସରଳ ।" (୧)

× × ×

"ଘନଭଞ୍ଜ ଘୁମୁସର ରାଜ୍ୟର ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟରେ ୧୭୦୭ ଠାରୁ ୧୭୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । × × × କବିଙ୍କର ପିତା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ । × × × ପୁରୀ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଘନ ଭଞ୍ଜ-ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ସେ ତାହାଙ୍କୁ କ୍ଷତ୍ରୀୟବର ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କବି ତାହାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ନିଜକୁ କ୍ଷତ୍ରୀୟବର ବୋଲି ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । + + + କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦୁଇଗୋଟି କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଛି ।
୧—ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ, ୨—ରସନିଧି ।

ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଭାଷା କଠିନ ନୁହେଁ କିନ୍ତୁ ସରଳ ଓ ମଧୁର ବୋଧହୁଏ । ଏହାର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଅନେକ ପଦ୍ୟାବଳୀ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।" (୨)

---

(୧) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, By ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ପୃଷ୍ଠା ୧୪୪ ।

(୨) ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ; ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ, ପୃଷ୍ଠା ୨୪ ।

\+ \+ \+

"କାବ୍ୟକଳା ନେଲା ରାଜ ମନ କିଣି
ଲେଖିଲେ ସେ କାବ୍ୟ ତ୍ରିପୁର (ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ) ମୋହିନୀ ।"

× × ×

"ବମନ୍ତି ସେ ନବ ରସର ବାରିଧି,
ଲେଖିଲେ ଆବର କାବ୍ୟ ରସନିଧି ।" (୩)

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଘନ ଭଞ୍ଜ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସୁଥିଲେ ଏବଂ ମନୋବିନୋଦନ ନିମିତ୍ତ ହେଉ କିମ୍ବା ଗୌରବ ଲାଭ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହେଉ, ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ମନ ବଳାଇ ଥିଲେ ।

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ :—

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟଟିର ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥାବସ୍ତୁ ଜାଣିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରସେନଙ୍କ ରାଣୀ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ କୋଳରେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ ନାମକ ସର୍ବଗୁଣସମ୍ପର୍ଣ୍ଣା କନ୍ୟା ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲା । ବାଲ୍ୟ କାଳ ଅତିକ୍ରମ କରି ସେ ଯୌବନରେ ପଦାର୍ପଣ କରନ୍ତେ ଦିନେ ସଖୀମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ମଦନ ପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଇ ଉଦ୍ୟାନର କ୍ରୀଡ଼ା ସରୋବରରେ ଗୋଟିଏ ହଂସୀକୁ ଦେଖିଲା । ହଂସୀର ରୂପଲାବଣ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାକୁ କୌଶଳ କ୍ରମେ ରାଜଜେମା କରାୟତ୍ତ କଲା । ହଂସୀ ରାଜଜେମାର ବ୍ୟବହାରରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କନ୍ୟାର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା

(୩) ଘୁମୁସରର କାବ୍ୟ—୭ କବି ଶେଖର ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି ।

କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜକୁମାରୀମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ହଂସୀ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜକୁମାର ପଞ୍ଚବାଣର ରୂପ ଓ ଗୁଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏପରି ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଲା ଯେ ରାଜକୁମାରୀ ଉକ୍ତ ରାଜକୁମାର ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । କୌଣସି ଉପାୟରେ ରାଜକୁମାରକୁ ପାଇବା ଲାଗି ହଂସୀ ନିକଟରେ ଅନୁରୋଧ ଜଣାନ୍ତେ ହଂସୀ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରି ଅଯୋଧ୍ୟାପୁରକୁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜଉଦ୍ୟାନର ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ଏକ ଅପରୂପ ହଂସୀ ବସି ଥିବାର ଦେଖି ରାଜକୁମାର ନିଜର ମିତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀକୁମାରକୁ ଧରିବା ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲା । ମନ୍ତ୍ରୀକୁମାର ହଂସୀକୁ ଧରି ରାଜକୁମାର ନିକଟରେ ଦେଲା । ରାଜକୁମାର ତାକୁ ଅତି ସ୍ନେହରେ ପାଳନ କରି ସବୁବେଳେ ନିଜର ପାଖେ ପାଖେ ରଖିଲା ।

ଦିନେ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜକୁମାର 'ପଞ୍ଚବାଣ' ମନୋରମା ନାମ୍ନୀ ଏକ ବେଶ୍ୟାର ନୃତ୍ୟ ଦେଖି ତାର ରୂପ ଗୁଣ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତେ, ହଂସୀ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜକୁମାରୀ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହିନୀର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲା । ରାଜକୁମାର ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀକୁ ପାଇବା ଲାଗି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ନିଜର ମୋତିମାଳା ରାଜକୁମାରୀ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ହଂସୀକୁ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶକୁ ପଠାଇଲା । ହଂସୀ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶରେ ପହଞ୍ଚି ରାଜକୁମାରୀ ଆଗରେ ରାଜକୁମାର 'ପଞ୍ଚବାଣ'ର ମନୋଭାବ ଜଣାଇ ମୋତିମାଳା ପ୍ରଦାନ କଲା ଏବଂ ରାଜକୁମାରୀଠାରୁ ଚିତ୍ରପଟ ନେଇ ହଂସୀ ପୁଣି ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲା ।

ରାଜକୁମାର ହଂସୀଠାରୁ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହିନୀର ଚିତ୍ରପଟ ପାଇ ଓ ଅନୁରାଗ ବିଷୟ ଶୁଣି ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶର ସୋମନାଥଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ଛଳରେ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ଲାଭକରି ସେଠାକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । 'ପଞ୍ଚବାଣ' ଆସି ସୌରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯୋଗୀ ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ରହି ରାଜକୁମାରୀ ନିକଟକୁ ସମ୍ବାଦ ଦେଲା । ରାଜକୁମାରୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତା ହୋଇ ସଖୀମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ମାଳିନୀ (ମାଲୁଣୀ) ହସ୍ତରେ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ କଲା । ତାପରେ ଉଭୟ ପ୍ରେମିକ ଓ ପ୍ରେମିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ

କିଛିକାଳ ପରେ ବସନ୍ତମୟ ହେଲା । ଦିନେ ମାଧବୀ କୁଞ୍ଜରେ ରାଜକୁମାର ପଞ୍ଚବାଣକୁ ଦେଖି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହିନୀର ଅଦମ୍ୟ ମଦନ ବିକାର ଜାତ ହେଲା । ସଖୀମାନେ ଅନେକ ଉପଚାର କରି ବିଫଳ ହେବାରୁ ପରି-ଶେଷରେ ରାଜକୁମାର 'ପଞ୍ଚବାଣ'କୁ ଗୋପନରେ ଆଣି ରାଜକୁମାରୀ ସହିତ ମିଳନ କରାଇଲେ । ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ଲଜ୍ୟାଶୀଳା ରାଜକୁମାରୀ ମୌନାବଳମ୍ବୀ ହୁଅନ୍ତେ ରାଜକୁମାର ଅନେକ ଗୂଢ଼ବଚନ ପ୍ରକାଶ କଲା; ତଥାପି ରାଜକୁମାରୀଙ୍କ ମୌନଭଙ୍ଗ ନ ହେବାରୁ ରାଜକୁମାର ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀର ପାଦ ଧରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲ । ବୁଦ୍ଧିମତୀ ରାଜକୁମାରୀ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କରି ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପ୍ରଣାମ କଲା । କୁମାର ମଦନ ବାଣରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ରାଜଦୁଲାଲୀକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଅନ୍ତେ, ସଖୀମାନେ ଗନ୍ଧର୍ବ ରୀତିରେ ଉଭୟଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇବାକୁ କୁମାରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ତହୁଁ ଗନ୍ଧର୍ବ ରୀତିରେ କୁମାର କୁମାରୀଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ବିବାହ ପରେ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାଙ୍କର ଗ୍ରୀଷ୍ମ, ବର୍ଷା, ଶିଶିର ଓ ବସନ୍ତାଦି ଋତୁରେ କେଳୀ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ।

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ ଓ ପଞ୍ଚବାଣର ଗୁପ୍ତପ୍ରେମ ପ୍ରକଟ ହୁଅନ୍ତେ ରାଜା କନ୍ୟାନ୍ତଃପୁରରେ କଡ଼ା ପହରା ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ତହୁଁ ଉଭୟଙ୍କ ଅବାଧ ମିଳନରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ରାଜକୁମାର ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀର ଗୁଣ ଗୁଣି ଦିନୁଦିନ କୃଶ ହେବାକୁ ଲଗିଲା । ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର ଗୁଣାକର ବହୁ ପ୍ରବୋଧନା ଦେଇ ରାଜକୁମାରକୁ ଆଶ୍ୱସ୍ତ କଲା ।

ଦିନେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରସେନ ଯୋଗୀ ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଙ୍କର ଲୋକୋତ୍ତର ଖ୍ୟାତି ଶୁଣି ଆଶ୍ରମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଦେଖି ତଥା ଯୋଗୀଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚବାଣର କୁଳ ଗୋତ୍ରର ପରିଚୟ ପାଇ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ଯୋଗୀ ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ରାଜକୁମାରୀ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ ଓ ପଞ୍ଚବାଣର ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେଇ ଉଭୟଙ୍କ ବିବାହ ଶୀଘ୍ର ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ତହୁଁ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରସେନ ମନ ଆନନ୍ଦରେ ରାଜପ୍ରାସାଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି

ରାଜମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ପଞ୍ଚବାଣର ସହିତ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଲେ ।

ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜନ ଶତ୍ରୁଦମନ ଏ ସମ୍ବାଦରେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ପାତ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ଗହଣରେ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶକୁ ଗମନ କଲେ । ପଞ୍ଚବାଣ ଓ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀର ବିବାହ ସହିତ ମନ୍ତ୍ରୀପୁତ୍ର ଗୁଣାକରର ବିବାହ ମଧ୍ୟ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀ ଦୁହିତା ଲୀଳାବତୀର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ସମସ୍ତେ ମହା ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ସୌରାଷ୍ଟ୍ରରୁ ଅଯୋଧ୍ୟା ଅଭିମୁଖେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥଟିର କଥାବସ୍ତୁରେ ସେପରି କୌଣସି ନୂତନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉ ନଥିଲେ ହେଁ ଶୈଳୀ ଓ ପଦପାରିପାଟୀରେ, ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିଙ୍କ ରଚନା ଅପେକ୍ଷା, ଅନେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯଦିଓ କାବ୍ୟଟି ଉପରେ ବିଷ୍ଣୁଦାସଙ୍କ ଲିଖିତ ଲୀଳାବତୀ (ବାଣପୁର ରାଜା ରଘୁନାଥ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ) ଓ କବିସମ୍ରାଟ୍ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପ୍ରଭାବ ଜଣା ଅଧିକେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ପଡ଼ିଛି ତଥାପି ଋତୁବର୍ଣ୍ଣନା ପଦାଲାପ ଆଦି ବହୁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଭଞ୍ଜ ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇ ନିଜ କାବ୍ୟର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବଜାୟ ରଖିଛନ୍ତି ।

'ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ' କାବ୍ୟଟି ପଞ୍ଚାବନ ଛାନ୍ଦରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ଛାନ୍ଦରେ ଗୋଟିଏ 'ଛନ୍ଦ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ, 'ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ' କାବ୍ୟରେ ସେପରି ଛନ୍ଦ ଯୋଜନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । କବି ନିଜର ସାଧ୍ୟମତେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଅର୍ବାଚୀନ 'ଛନ୍ଦ'ରେ ଗୀତ ରଚନା କରି କାବ୍ୟଟିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବଢ଼ାଇବାକୁ ଯଥୋପଯୋଗୀନାସ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଦଶଟି ଗୀତରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଷୋଳଟି ଗୀତ ସନ୍ନିବେଶ କରି ଏକାନବେଟି ଛନ୍ଦ ବା ବୃତ୍ତକୁ ଦୁଇଶହ ଏକ-ଷୋଳଶ ଥର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । 'ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହିନୀ' କାବ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ବୃତ୍ତ ବା ରାଗ ରାଗିଣୀର ନାମ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଆନନ୍ଦ ଭୈରବ, ଆଶାବରୀ, ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ବାଣୀ, ଆହାରୀ, ଆହ୍ଵ ରୀ ଦେଢ଼ୀ, ଇମନ, ଓଡ଼ଣୀ କାମୋଦୀ, କଉଶିକ, କନଡ଼ା, କରୁଣାଶ୍ରୀ, କର୍ଣ୍ଣାଟ, କଳସା, କଲ୍ୟାଣ, କଳହଂସ କେଦାର, କାଫି, କାମୋଦୀ, କାଳୀ, କାଳୀପଡ଼ିଚାଳ, କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ, କେଦାର, କେଦାର ଗୌଡ଼ା, କେଦାର କାମୋଦୀ, କେଶର, କୋଇଲି, କୋଳାହଳ, ଗଉରୀ, ଗଡ଼ମାଳିଆ, ଗଡ଼ମାଳିଆ ଚୋଖି, ଗୁଜ୍ଜରୀ, ଗୁଣସାଗର ବାଣୀ, ଗୁଣ୍ଡି, ଗୁଣ୍ଡିକାମୋଦୀ' ଘଣ୍ଟାରବ, ଚକ୍ରକେଳୀ, ଚିନ୍ତା କେଦାର, ଚିନ୍ତାଦେଶାକ୍ଷ ଚିନ୍ତା ଭୈରବ, ଚୈତୀ, ଜୟଜୟନ୍ତୀ, ଜୟନ୍ତ ଶ୍ରୀ, ଜହ୍ନନ ପୁରିଆ, ଜହ୍ନନ ପୁରିଆ ଚୋଖି, ତଣ୍ଡକ, ଚୋଖି, ଚୋଖି ବରାଡ଼ି, ଦକ୍ଷିଣ କାମୋଦୀ, ଦକ୍ଷିଣ ଚୋଖି, ଦକ୍ଷିଣ ମୁଖାରୀ, ଦକ୍ଷିଣାଶ୍ରୀ, ଦେଶାକ୍ଷ, ଦେଶାକ୍ଷ ବରାଡ଼ି, ଧନାଶ୍ରୀ, ଧନାଶ୍ରୀ କେଦାର, ନଳିନୀଗୌଡ଼ା, ନାଟ, ପରଜ, ପାହାଡ଼ିଆ କେଦାର, ପୂରବୀ, ବଙ୍ଗାଳ ଶ୍ରୀ, ବସନ୍ତ, ବସନ୍ତ ଚୋଖି, ବସନ୍ତ ବରାଡ଼ି, ବସନ୍ତ ମଠା, ବିଚିତ୍ର ଦେଶାକ୍ଷ, ବିପ୍ରସିଂହା, ବିପ୍ରସିଂହା ବରାଡ଼ି, ଭାଟିଆରୀ, ଭୈରବ, ମଙ୍ଗଳ, ମଙ୍ଗଳ ଗୁଜ୍ଜରୀ, ମଙ୍ଗଳ ଧନାଶ୍ରୀ, ମହ୍ଲାର, ମାରୁଆ, ମାଳବା, ମାଳଶ୍ରୀ, ମୁଖାରୀ, ମୁଖାବରୀ, ମୁନବର ବାଣୀ, ମେଘ ମହ୍ଲାର, ରସକୋଇଲି, ରାମକେରୀ, ଲଳିତ ବସନ୍ତ, ଶଙ୍କରାଭରଣ, ଶାବରୀ, ଶ୍ରୀକେଦାର, ସିନ୍ଧୁଡ଼ା, ସିନ୍ଧୁ ଦେଶାକ୍ଷ, ସୋମ, ହମ୍ବିରକଲ୍ୟାଣ, ହରି ଚଉତିଶା, ହିନ୍ଦୁଳା ।

କବି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୀତ ଶେଷରେ ନିଜକୁ କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଭଞ୍ଜ, ନରଈଶ, ଭଞ୍ଜଭୂପତି ଆଦି ନାମରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ କବି ଗୋପ ବାଳକ, ବେଣୁବାଦନ ଶୀଳ, କଂସ ନାଶନ, କେଶୀ ନିସୂଦନ, ଗୋପୀକାଜନ ଜୀବନ, ଗୋପନାଗର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ।

"ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଦେବ ବନ୍ଦନ ଦୀନ ବାନ୍ଧବ ନାଥ ହେ ।
ଗୋବ ଧାରକ କମ୍ବୁନନ୍ଦକ ଚନ୍ଦ୍ର ସାରସ ହାଥ ହେ ॥
ଭୃତ୍ୟ ପାଳକ ଗୋପବାଳକ କେଳୀ ଧାୟକ ବସ୍ତୁ ହେ ।
ବେଣୁ ବାଦନଶୀଳ ଯାମୁନା କୂଳସ୍ଥଳକ ଜିଷ୍ଣୁ ହେ ॥

କଂସ ନାଶନ କେଶୀ ସୂଦନ କେକୀଚନ୍ଦ୍ରକ ମାଥ ହେ ।
ଆଧି ଦୈବିକ ଆଧି ଭୌତିକ ତାପ ସ୍ୱାମକ ପାଥ ହେ ॥
ଗୋପିକାନନ ଗୃରୁ ଜୀବନ ଜାତ ଲୋଲୁପ ଭୃଙ୍ଗ ହେ ।"

କବି ଋଷିପ୍ରବର ଘନ ଭଞ୍ଜ କାବ୍ୟର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ ହେଁ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଶାର ବଡ଼ଠାକୁର ଜଗନ୍ନାଥ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିଛନ୍ତି ।

"ଆହେ ପ୍ରଭୁ ଦୀନଜନ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ,
ମୁଂ ଅଟି ଅନାଥ ତୁମ୍ଭେ ଅଟ ମୋର ନାଥ ।
ଆନ ଜଣେ କେହି ନାହିଁ ତୁମ୍ଭ ପରି ରସା,
ଏହା ଜାଣି ପଦ୍ମପାଦେ କରିଛି ଭରସା ।

× × ×

ଜୟ ଉମା ଶିବ ବାମା ଜୟ ପରାନନ୍ଦ ସୀମା,
ତିନି ଲୋକ ମଧ୍ୟେ ତୁମ୍ଭେ ଉତ୍ତମା
ଆଉ ତ ନାହିଂ ଦେବାକୁ ଉପମା ।
ଜୟ ଜଗଧାତ୍ରୀ ଗୋ ମା ଜୟ ଜୟ କାଳରାତ୍ରି
ଜୟ ଗିରି ନୃପତିର ପୁତ୍ରୀ ଗୋ,
ଜୟ କାଳିକା ବେତାଳି
ଗଳେ ଶୋଭେ ମୁଣ୍ଡମାଳି,
ଜୟ ପିଙ୍ଗଳ ଝାମ୍ପର ବାଳୀ
ଜୟ ଶବ ପର ନୃତ୍ୟ ଶାଳୀ ।"

କବି ଋଷିପ୍ରବର ଭଞ୍ଜ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟରେ ଏପରି ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯାହା ସୁଜ୍ଞାନୀ ପାଠକମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତରେ କାବ୍ୟାନନ୍ଦ ଜାତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରସିକ ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ମଧ୍ୟ ରସ ସଞ୍ଚାର କରାଏ । ଏପରି ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରୁ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ମୁଖ ସମାନ ବିଧୁ ନୋହିଲକ ଯେଣୁ ,
ନଖ ବ୍ୟାଜେ ଚରଣେ ଶରଣ ହେଲ ତେଣୁ ।

ବହ୍ନି ବର୍ଷିଲା ମହା ପ୍ରମାଦ ତ ହେଲା,
ଏହି ଠାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ବଡ଼ ପଣ ଗଲା ।
ମନେ ପାଞ୍ଚି ଶିବଠାରେ ଯେଉଁ ବଧୂ ଥିଲା,
ତାହାକୁ ବାଳା ଲଲାଟ ରୂପରେ ରଖିଲା ।
ଏଣୁ ନୀଳକଣ୍ଠ ମହା ସନ୍ତାପିତ ହେଲେ,
ବାଳା ଭାଲ ରୂପେ ଚନ୍ଦ୍ର ରହିବା ଜାଣିଲେ ।
ତେଣୁ ଜେମା ହୃଦେ କୁଚ ରୂପେ ସମ୍ଭବିଲେ,
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନାମକୁ ସଫଳ ସେ କଲେ ।
ବଧୂ ହେଲେ କରେ ବଧୂନ୍ତୁଦଠାରେ ବର,
ଅଳକା ପାରେଶ୍ୱ ଧାତା ଦେଲା କ ପାସର ।"

× × ×

"ନିରେଖି ବରଷା ଋତୁର ଏମନ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନୃପତି ନନ୍ଦନ ।
ଜାନୁରେ ବସାଇ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି କହନ୍ତି ପ୍ରିୟାକୁ ଯେସନ ॥
ଦେଖ ଦେଖ ସଖି ଗୁରୁଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖି କି ଶୋଭା ଦଶେ କାଦମ୍ବିନୀ ।
ତୁ ମୋ କୋଳେ ଥିଲା ପରି ତାଙ୍କ କୋଳେ ଝଟକଇ ସଉଦାମିନୀ ॥
ବେଳକୁ ବେଳ ହୋଇ ଅତି ପ୍ରବଳ ବରଷୁ ଅଛି ଘନରସ ।
ତୋ ସକାଶରୁ ମୋ ଆନନ୍ଦ ପରାଏ ସେ କରେ ଜଗତ ଉଲ୍ଲାସ ॥
ତୁ ମୋହର ହୃଦେ ଯେଉଁ ରୂପେ ଆସି ଲୀନ ହୋଇଛୁ ଗୁଣବନ୍ତୀ ।
ଦେଖ ସେହି ରୂପେ ନଦୀମାନେ ସିନ୍ଧୁ ସଙ୍ଗତରେ ମିଶି ଯାଆନ୍ତି ॥
ଜଗତିରେ ଧନ ବସି ଆମ୍ଭେ ଦେନି ଯେଉଁରୂପେ କରୁ ବିହାର ।
ଦେଖ ପକ୍ଷୀମାନେ ରହି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନେ କ୍ରୀଡ଼ୁଛନ୍ତି ସେହି ପ୍ରକାର ॥

ଯେମନ୍ତେ ରମ୍ଭୋରୁ ମୁଁ ତୋର ଅଧରୁ
କରଇ ପୀୟୂଷ ଭୋଜନ ।
ଦେଖ ସେହି ରୂପେ ମଧୁପ ମାଳତୀ—
ଠାରୁ କରଇ ମଧୁ ପାନ ॥
ତୁ ଅନୁରାଗରେ ବସି ଆଶ୍ଳେଷରେ
କରୁ ମୋତେ ଧନ ଯେମନ୍ତ ।

ପଲ୍ଲବ ପୁଷ୍ପିତ ଲତା ଉଙ୍କ ତରୁ
ପରେ ମାଡି ବସେ ହେମନ୍ତ ॥"

× × ×

"ଅଶନ ଶୟନ ବେଶ ଆବେଶକୁ ଭୁଲିଲା ।
ମଣିମାଳାକୁ ରମଣୀମଣି ଫଣି ମଣିଲା ॥"

× × ×

"ଜୀବସଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ କରି ଅଙ୍ଗ ଯେତେ ହୋଇଲା ଅଗଣ୍ଡ ॥"

× × ×

"ଆସିବା ବସିବା ହସିବା ଭଷିବା ରସିବାର
ରସ ବେଳେ ॥"

× × ×

"ହେଣୁ ଛନ ଛନମନ ଘନଘନ ଶ୍ୱାସ ବାତୁଳ ବଚନ ।"

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହଂସୀର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସହିତ ଶ୍ରୀହର୍ଷ ନୈଷଧୀୟ ଚରିତରେ ହଂସର ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟର ସମାନତା ରହିଛି । କବି ନୈଷଧୀୟ ଚରିତର ହଂସ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଆଂଶିକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ତାହା ଯେପରି ଚମତ୍କାର ଭାବରେ କାବ୍ୟଟିକୁ ରସାଣିତ କରି ପାରିଛି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରକାର ଚମତ୍କାରିତା ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ ।

ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିଳନର ସୂତ୍ରଧର ରୂପେ ହଂସୀର କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧନ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ ସ୍ୱରଚିତ କାବ୍ୟ 'ପ୍ରେମଲୋଚନା' ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ପଦ୍ମାକର ରାଜ୍ୟର ରାଜକୁମାରୀ ପ୍ରେମଲୋଚନାର ଦୂତୀ ହୋଇ ହଂସୀ ମଧୁମତୀପୁରର ରାଜକୁମାର ସୁଧାକର ନିକଟକୁ ଗମନ କରିଥିଲା । ଏବଂ ରାଜକୁମାର ବନେ ଫଗୁ ଖେଳରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ଜନୈକା ନବ ଯୌବନାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମୁଗ୍ଧ ଥିବା ସମୟରେ ହଂସୀ ତା' ଆଗରେ ପ୍ରେମଲୋଚନାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲା ।

ହଂସୀ ମଧ୍ୟ ରାଜକୁମାରଠାରୁ ପ୍ରୀତିଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ମୁଦ୍ରିକା ଆଣି ପ୍ରେମଲୋଚନାଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିଥିଲା ।

ଉଭୟ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ ଓ ପ୍ରେମଲୋଚନା କାବ୍ୟରେ ହଂସୀକୁ ଦୂତୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରେମଲୋଚନା କାବ୍ୟ ହଂସୀ ନୈଷଧୀୟ ଚରିତର ହଂସ ସଦୃଶ ମିଳନର ସୂତ୍ରପାତଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସ୍ୱୟଂବର ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିଛି, ମାତ୍ର ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀର ହଂସୀ ଉଭୟ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରାଇ କାବ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଛି । ନୈଷଧୀୟ ଚରିତ ଓ ପ୍ରେମଲୋଚନା କାବ୍ୟରେ ହଂସ ଓ ହଂସୀର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଉପରେ ଯେପରି ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆ ଯାଇଛି, ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟରେ ସେପରି ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରା ଯାଇ ନାହିଁ ।

ଉଭୟ ପ୍ରେମଲୋଚନା ଓ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟରେ ନାୟକ ଦ୍ୱାରା ଜନୈକା ଇତର ନାରୀର ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣି ହଂସୀ ନାୟିକାର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି ।

"ନୃପତି ଯେସନ ବିପନ୍ନ ବଚନ
ଶୁଣିଣ ହଂସିନୀ ହସିଲା ।
ରାଜନ ମଦନ ଯେସନ ତେସନ
ତୋତେ ସେ ରହିଁ ନ ରସିଲା ।
ତାହାକୁ, ଭାବ ତୋର ଯେତେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ।
ନୁହଇ ନାଗରୀ ନୃପତି କୁମାରୀ ନାହିଁ ରସବନ୍ତୀ ବିଧାନ ॥

ତୁମ୍ଭେ ମନ କଲେ ଯେ ମହୀମଣ୍ଡଳେ
ଯେତେକ ଛନ୍ତି ରାଜା କୁମାରୀ ।
ବାରତା ପାଇଲେ ସ୍ୱରୂପ ଚାହିଁଲେ
ନେବେ ସେ ବଳକାର କରି ।
ରାଜନ, ଯେଥୁଁ କୋଟି ଗୁଣେ ସୁନ୍ଦର,
ଦେଖିଅଛି ମୁହିଁ ନୃପତି କୁମାରୀ ପାଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କୁ ବର ॥"

(ପ୍ରେମଲୋଚନା କାବ୍ୟ—୧୦ମ ଛାନ୍ଦ, ୨୧ଶ ଓ ୨୨ଶ ପଦ ।)

"କୁମାର ଏ ଶାନ୍ତ ଦେଖି କହିଲା ହଂସିନୀ ।
ତୁମ୍ଭ ରୂପ ଦେଖି ମୋହ ହେବେ ପୁର ଜନ ।
ହେ ପ୍ରଭୁ ଏହାକୁ ଦେଖିଣ,
ଏଡ଼େ ଆବେଶ ହୋଇଛ କହ କି କାରଣ ?

ଏ ମହୀ ମଣ୍ଡଳେ ଛନ୍ତି ଅନେକ ଯୁବତୀ ।
ମହାରଜାଙ୍କ ନନ୍ଦନୀମାନେ ରୂପବତୀ ।
ସେ ଏହ ଠାରୁ କୋଟି ଗୁଣେ ।
ଦୁର୍ଲଭ ସୁନ୍ଦରୀମାନେ ଛନ୍ତି ଜଣେ ଜଣେ ॥

ଏଥି ମଧ୍ୟେ ଅଛି ଏକ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ ।
ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରସେନ ନୃପତି କୁମାରୀ ।
ତା ନାମ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ,
ତୁମ୍ଭ ଅନୁରୂପେ କନ୍ୟା ଅଟେ ସେ କାମିନୀ ॥

ପାରିଲେ ଉପାୟ କର ନୋହେ ସେ ଇତର ।
ବିନା ଭାଗ୍ୟେ ତାର ଅଙ୍ଗ ଛୁଇଁବ କେ ନର ।"

(ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ, ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ, ଦଶମ ଗୀତ)

ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟ ଉପରେ ବିଷ୍ଣୁ ଦାସଙ୍କ 'ପ୍ରେମଲୋଚନା' କାବ୍ୟର ଆଂଶିକ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଛି । କବି ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ ସେହି ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳର କବି ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ କାବ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ ଦରବାରରେ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରଚରିତ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ଅନୁସରଣରେ ଅନେକ କାବ୍ୟ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ରସନିଧି :—

କବି ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ ଯୁବରାଜ ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କର 'ରସନିଧି' ନାମରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ରସମୟ କାବ୍ୟ ଥିବାର ସୂଚନା ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଇଛି । ଉକ୍ତ କାବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ପରମ ଯୋଗୀ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତପସ୍ୟା କରନ୍ତେ ଶିବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଉମା ସ୍ୱ ଶରୀରରୁ ଏକ ଅନନ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ଜାତ କଲେ । ଉମାଙ୍କର ସେହି ମାନସୀ କନ୍ୟାଙ୍କ ରୂପରେ ପରମ ଯୋଗୀ ମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତେ ଶିବ ପରମ ଯୋଗୀଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜାତ ହୋଇ ସେହି କନ୍ୟାଙ୍କୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ସେହି ଅନୁସାରେ ଉମାଙ୍କ ମାନସୀ କନ୍ୟା ମାନଭଦ୍ର ଦେଶର ରାଜା ବାସବ ସେନଙ୍କ ମହିଷୀ ପଦ୍ମାଙ୍କ କୋଳରେ ରସନିଧି ନାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ ଓ ପରମ ଯୋଗୀ ବନ୍ଦର ଦେଶର ରାଜା ମନ୍ଦରଧରଙ୍କ ଗୃହରେ ଜଗବନ୍ଧନ ନାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ରାଜକୁମାରୀ ରସନିଧି ବାଲ୍ୟ, କୈଶୋର ଅତିକ୍ରମ କରି ଯୌବନରେ ପଦାର୍ପଣ କରନ୍ତେ ବସନ୍ତ କାଳରେ ଦିନେ ସଖୀମାନଙ୍କ ସହ ମଦନ ପୂଜା କରିବାକୁ ଯାଇ ବିରହ ସନ୍ତପ୍ତା ହେଲେ । ଶରତ୍ କାଳରେ ଦୁର୍ଗାପୂଜା କରିବା ବେଳେ ସେଠାରେ ଏକ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ ଓ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁତା ହେଲା ।

ଦିନେ ରାତିରେ ରାଜକୁମାରୀ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦର ଯୁବକଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖି ସ୍ୱ ପରିଚାରୀ ଓ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତହୁଁ ଯୋଗିନୀ ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ନିୟୋଗରେ ସ୍ୱପ୍ନଦୃଷ୍ଟ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସହିତ ରସନିଧିର ମିଳନ କରାଇ ଦେବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଦେଶ ବିଦେଶ ପରିଭ୍ରମଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ବହୁ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ ପରେ ଯୋଗିନୀ ବନ୍ଦର ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଛଦ୍ମ ବେଶରେ ରାଜ ନଗରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ଦିନେ ଜଗବନ୍ଧନ ସ୍ୱ ସଖା ଗୁଣାକାର ସହିତ ଉଦ୍ୟାନ ଭ୍ରମଣରେ ରତ ଥିବା ବେଳେ ଜଣେ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସ୍ୱ ବିଦ୍ୟାର ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇଲା । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କ ପ୍ରତିଛବି ଦେଖାନ୍ତେ, ରାଜକୁମାର ଜଗବନ୍ଧନ ରାଜକୁମାରୀ ରସନିଧିର ରୂପଲାବଣ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ

ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କ ମନୋଭାବ ଜାଣି ରସନିଧି ସହିତ ତାଙ୍କର ବିବାହ କରାଇ ଦେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ମାନଭଦ୍ର ଅଭିମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

ଏହାପରେ ଯୋଗିନୀ ଆସି ରାଜକୁମାରଠାରେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତେ ଜଗବନ୍ଧନ ନିଜର ମନୋଭାବ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ତହୁଁ ଯୋଗିନୀ ରାଜକୁମାରୀ ରସନିଧିର ସ୍ୱପ୍ନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଜଗବନ୍ଧନଠାରୁ ଚିତ୍ରଫଳକ ନେଇ ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ମାନଭଦ୍ର ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କନ୍ୟାନ୍ତ-ପୁରରେ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧଚିତ୍ର ଦେଖାଇଲା ଏବଂ ପରେ ପରେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ଚିତ୍ର ଦେଖାଇଲା । ରାଜକୁମାରୀ 'ରସନିଧି' ସ୍ୱପ୍ନଦୃଷ୍ଟ ରାଜକୁମାର ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କୁ ସେଠାରେ ଦେଖି କାମ ବାଣରେ ଅସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଯୋଗିନୀ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜକୁମାରର ଚିତ୍ର-ପଟ ଦେଖାଇ ରସନିଧିକୁ ଆଶ୍ୱସ୍ତ କଲା । ରାଜକୁମାରୀ ଅତି ଆନନ୍ଦିତା ହୋଇ ଜଗବନ୍ଧନଠାରୁ ପତ୍ର ପାଇବାର ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ଯୋଗିନୀ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ବନ୍ଦର ଦେଶକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଜଗବନ୍ଧନ ରସନିଧି ଚିନ୍ତାରେ ଅସ୍ଥିର ହେଉଥିବା ବେଳେ ଯୋଗିନୀ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ରାଜକୁମାରୀର ଅଭିପ୍ରାୟ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଜଣାଇଲେ । ରାଜକୁମାର ମହା ଆନନ୍ଦରେ ପତ୍ର ଲେଖି ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହସ୍ତରେ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ବିରହିଣୀ ରସନିଧି କାମ ଜ୍ୱରରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଯୋଗିନୀ, ରାଜକୁମାରଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ପତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରୁ ନେଇ ତାକୁ ଅର୍ପଣ କଲେ । ପତ୍ର ପାଠକରି କୁମାରୀ ମହା ଆନନ୍ଦରେ ସହଚରୀମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ନେଇ, ଆଗାମୀ ମକର ଯାତ୍ରା ଦେଖିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମାନଭଦ୍ର ଦେଶକୁ ଆସିବା ଲାଗି ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ରାଜକୁମାର ସେ ପତ୍ର ପାଠକରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱ ମିତ୍ର ଗୁଣାକର ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ପିତାଙ୍କ ଅନୁମତି କ୍ରମେ ମାନଭଦ୍ର ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରାକଲେ ।

ମାନଭଦ୍ର ରାଜଧାନୀର ଲୋକେ ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କ ଶୋଭା ଦେଖି ଶତ ମୁଖରେ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ଏବଂ ସଖୀମାନେ କୁମାରଙ୍କ ଆଗମନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରସନିଧି ଆଗରେ କହନ୍ତେ ସେ କୁମାରଙ୍କଠାରୁ ସନ୍ଦେଶ ପାଇବା ନିମିତ୍ତ ଦୁଇଜଣ ସଖୀଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ସଖୀ ଦୁହେଁ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବୁଝି ତାଙ୍କଠାରୁ ପତ୍ର ନେଇ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ଦେଲେ । ରାଜକୁମାରୀ, ମକର ଯାତ୍ରାର ଏକ ପାର୍ଶ୍ବରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ରଥ ଉପରେ ବସିବା ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କରି ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ଜଗବନ୍ଧନ ପତ୍ର ପାଠ କରି ରସନିଧିଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ରଥରେ ବସିଲେ ।

କୁମାରୀ ମକର ଯାତ୍ରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ନଦେଖି ଯୋଗିନୀଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । ଇତ୍ୟବସରରେ ଯୋଗିନୀ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାରୁ ରାଜକୁମାରୀ ମକର ଯାତ୍ରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଯୋଗିନୀ ରାଜକୁମାରୀର ମନୋଭାବ ବୁଝିପାରି ଜଗବନ୍ଧନ ବସିଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କୁମାରର ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ତା'ପରେ ଯୋଗିନୀ ସେଠାରୁ ଆସି ଜଗବନ୍ଧନ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତେ ସେ ମଧ୍ୟ ରସନିଧିଙ୍କୁ ଦେଖିବା ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କଲେ । ତହୁଁ ଯୋଗିନୀ ଫେରିଆସି ରସନିଧି ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଦୟା ଜାଳିବାରୁ ରାଜକୁମାର ରସନିଧିର ଲାବଣ୍ୟ ଅବୟବ ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ ।

ଇତ୍ୟବସରରେ ବଜ୍ରନାଭ ନାମକ ଏକ ରାକ୍ଷସ ରାଜକୁମାରୀ ରସନିଧିଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରିନେବା ଅଭିଳାଷରେ ଆସି ମକର ଯାତ୍ରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମହା ଗୋଳ ଆରମ୍ଭ କଲା । ସମାଗତ ରାଜକୁମାରମାନେ ବଜ୍ରନାଭର ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତ ଦେଖି ଭୀତ ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଛତ୍ରଭଙ୍ଗ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଯୋଗିନୀ ଆସି ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କୁ ରସନିଧିର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ, ରାଜକୁମାର ଅତି ଶୀଘ୍ର ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ରାକ୍ଷସକୁ ବଧ କଲେ ।

ରାକ୍ଷସ ବଧ ହୁଅନ୍ତେ ନଗରବାସୀ ମହାଆନନ୍ଦରେ ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲେ ଏବଂ ରାଜା ବାସବସେନ ରାକ୍ଷସ ବଧର

ପ୍ରତ୍ୟୁପକାର ନିମିତ୍ତ ସ୍ୱ କନ୍ୟା ରସନିଧିଙ୍କୁ ଜଗବନ୍ଧନ ସହିତ ବିବାହ କରାଇଦେଲେ ।

ବନ୍ଦରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦରଧର ପୁତ୍ରର ବୀରତ୍ୱ ତଥା ମାନଭଦ୍ର ଦେଶର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଓ ପୁତ୍ରବଧୂଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ଗହଣରେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ।

କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚିତ ରସନିଧି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନଶୈଳୀ ଉପରେ କବିସମ୍ରାଟ୍ ଭଞ୍ଜଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' କଥାବସ୍ତୁର ପ୍ରଭାବ ଅନେକାଂଶରେ ପଡ଼ିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ ଉଭୟ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' କାବ୍ୟର ନାୟିକା ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ପାର୍ବତୀଙ୍କର ମାନସୀ କନ୍ୟା ବାଞ୍ଛାବତୀ ଥିବାର ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ । ବାଞ୍ଛାବତୀ କ୍ଷତ୍ରିୟ କୁମାର ପ୍ରଭାକରର ପ୍ରଣୟ ଅଭିଳାଷିଣୀ ହୁଅନ୍ତେ ପାର୍ବତୀଙ୍କର ଶାପାନୁସାରେ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଲୀଳା ଶେଷ କରି ସିଂହଳ ରାଜକୁମାରୀ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଭାକର ମଧ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜକୁମାର ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁରୂପେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ଠିକ୍ ସେହିପରି ରସନିଧି ଓ ଜଗବନ୍ଧନ ଦୁହେଁ ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଉମାଙ୍କ ମାନସୀ କନ୍ୟା ଓ ପରମଯୋଗୀ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତେ ହର ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ଦୁହେଁ ଯଥାକ୍ରମେ ମାନଭଦ୍ର ଓ ବନ୍ଦର ଦେଶରେ ରସନିଧି ତଥା ଜଗବନ୍ଧନ ନାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସିଂହଳ ରାଜକୁମାରୀ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ଚିତ୍ରପଟ ଦେଖି ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ନାମକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କର୍ଣ୍ଣାଟ ରାଜକୁମାର ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବାଳାର ରୂପ ଗୁଣ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତେ ରାଜକୁମାର କୁମାରୀର ରୂପସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜନ ପୂର୍ବକ କାମବାଣରେ ଦଗ୍ଧ ହେଲେ ।

ଠିକ୍ ସେହିପରି ରସନିଧିର ଶୁଭାକାଂକ୍ଷିଣୀ ଯୋଗିନୀ ବାଳାର ଚିତ୍ରପଟ ନେଇ ବନ୍ଦର ଦେଶର ରାଜକୁମାର ଜଗବନ୍ଧନଙ୍କ ସହ ଉଦ୍ୟାନରେ ସାକ୍ଷାତ କରନ୍ତେ, ରାଜକୁମାର ରସନିଧିର ଅପୂର୍ବ ରୂପ-ଲାବଣ୍ୟରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ମଦନ ବ୍ୟାଧିରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ ।

ରସନିଧିର ବିରହ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ଲାଗି ଯୋଗିନୀ ତାକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେବଳ ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଏକ ଯୋଗିନୀଙ୍କୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇଛନ୍ତି ।

ସିଂହଳ ରାଜକୁମାରୀ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପରି ମାନଭଦ୍ର ରାଜକୁମାରୀ ରସନିଧିର ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ପ୍ରେମାଙ୍କୁର ସମ୍ଭବର ମୂଳ କାରଣ ହୋଇଛି । ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲୋକପ୍ରିୟ ଛାନ୍ଦ—

"ଚେତ ଚତୁରୀ ଶୁଣିଲୁ ଜାଣି ନାଶେ
ପାଶେ ନାହିଁ ଦିବ୍ୟ ତରୁଣ ।"

ପରି ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପରେ ସଖୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରସନିଧିର ସ୍ୱପ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନ—

"ହେଲା ନିଦ୍ରା ସହିଁ ଅନ୍ତରହିତ,
ଗୃହିଁଲି ପାଶରେ ନାହିଁ କେହି ତ ।
ଭାବଇ ମନେ ଆଜ ଅବହିତ,
ମୋ ମନ ମୋହିତ,
କରାଇ ତାହାଙ୍କୁ ନେଲା କାହିଁତ ।
ଦିବ୍ୟ ପୁରୁଷ ଦେଖିଣ ସପନ,
କାମଜିତ ରୂପ ତେଜ ତପନ ।
ପଲଙ୍କେ ବସିଲା ହୋଇ ପ୍ରସନ୍ନ,
ଗୁଣ୍ଠି ଆଲପନ—
କରି ତଦନ୍ତେ ଚୁମ୍ବିଲା ଲପନ ॥"
(ରସନିଧି, ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ)

ଅତି ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ଓ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ।",

ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ ଓ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ପତ୍ର ବିନିମୟ ପରି ରସନିଧି ଓ ଜଗବନ୍ଦନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ପତ୍ର ବିନିମୟ ହୋଇଛି । ଶିବରାତ୍ରି ଯାତ୍ରାରେ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲାପରି, ମକର ଯାତ୍ରାରେ ରସନିଧି ଓ ଜଗବନ୍ଦନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁର ବିବାହ ଓ କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା ପରି ରସନିଧି ଓ ଜଗବନ୍ଦନଙ୍କ ବିବାହ ତଥା କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ରହିଛି ।

କବିସମ୍ରାଟଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ତାଙ୍କ ନିଜ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ନୁହେ । କବି ବିଷ୍ଣୁ ଦାସ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଓ ବାଣପୁର ହରିଚନ୍ଦନ ରଘୁନାଥଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ଲୀଳାବତୀ କାବ୍ୟରେ ଏହାର ମୂଳ ଉତ୍ସର ଆଭାସ ମିଳେ । ବିଷ୍ଣୁ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ପ୍ରକରଣଟିକୁ କବିସମ୍ରାଟ ଭଞ୍ଜ ଦ୍ୟର୍ଥକ ପଦାବଳୀର ବିନ୍ୟାସରେ ଅଧିକ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ କରିଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସେହି 'ରାମଚରିତ'ର ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ଘନ ଭଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ ରସନିଧି କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକ ଜରିଆରେ 'ମହାଭାରତ' ଚିତ୍ର ରାଜକୁମାରୀ ଆଗରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକଠାରୁ ଜଗବନ୍ଦନଙ୍କ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ତଥା ରୂପ ଗୁଣ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇ; ଲାବଣ୍ୟବତୀ ମନରେ ପ୍ରେମାଙ୍କୁର ସଞ୍ଚରିବା ପରି, ରସନିଧିର ହୃଦୟରେ ଜଗବନ୍ଦନଙ୍କ ଅଭିନବ ମଦନ କାନ୍ତି ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି ।

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥାବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଉଭୟ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ଓ ରସନିଧି କାବ୍ୟର ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନାଦି ମିଶ୍ର ନାମକ ଜନୈକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 'ମଣିମାଳା' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ସଂସ୍କୃତ ନାଟିକା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ନାଟିକା କଥାବସ୍ତୁରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଉଜ୍ଜୟିନୀର ରାଜା ଶୃଙ୍ଗାରଶୃଙ୍ଗ ପୁଷ୍କରଦ୍ୱୀପ ରାଜକୁମାରୀ ମଣିମାଳାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖି ମଦନ ବାଣରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ । ରାଜକୁମାରୀ ମଧ୍ୟ ରାଜା ଶୃଙ୍ଗାରଶୃଙ୍ଗଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖି ଅନୁରୂପ କାମବାଣରେ ପୀଡ଼ିତା ହେଲେ ।

ରାଜା ଶୃଙ୍ଗାରଶୃଙ୍ଗ ଦୁର୍ଗାପୂଜା ସମୟରେ ଜଣେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଯୋଗୀ ଓ ଜଣେ ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତିଶାଳିନୀ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ସହ ସହୃଦୟତା ଜନ୍ମାଇ ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ମଣିମାଳାକୁ ଲଭ କଲେ । ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ମିଳନର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଦ୍ୱନ୍ଦଦଂଷ୍ଟ୍ର ଓ ପ୍ରଚଣ୍ଡା ନାମକ ରାକ୍ଷସ, ରାକ୍ଷସୀ ଦ୍ୱାରା ମଣିମାଳା ଅପହୃତା ହୁଅନ୍ତେ; ଶୃଙ୍ଗାରଶୃଙ୍ଗ ସେହି ଯୋଗୀ ଓ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ନାୟିକାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ବିବାହ କରିଥିଲେ । *

ଉକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁ ତଥା ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥର ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ 'ମଣିମାଳା ନାଟିକା'ର ପ୍ରଭାବ ଉଭୟ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' ଓ 'ରସନିଧି' ଉପରେ ପଡିଛି । କବି ଅନାଦି ମିଶ୍ର ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ କବି ହୋଇଥିବାର ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଥିବାରୁ ଏପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ଆଦୌ ଅସମୀଚୀନ ନୁହେ ।

ରାଜକବି ଘନ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପରିଚୟ ଓ ସମୟ :—

କବି ଘନ ଭଞ୍ଜ ଘୁମୁସର ଭଞ୍ଜବଂଶରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପିତାମହ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କୂଟଚକ୍ରାନ୍ତ କରି, ତାଙ୍କ ରାଣୀ ନୟାଗଡ଼ ରାଜକୁମାରୀ ମଣ୍ଡା ଦେଈ, ନିଜ ପୁତ୍ର ନୀଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ (ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପିତା)ଙ୍କୁ ରାଜା କରାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ, ବିଷ ଦେଇ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ ତାଙ୍କରି ଇଙ୍ଗିତରେ ନୀଳକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ରାଜବଂଶର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ରାଜସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଥାଟରାଜା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୁତ୍ର ଘନ ଭଞ୍ଜ ବହୁ ପୂର୍ବେ ରାଜ୍ୟରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟ ଧରାକୋଟରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

---

* ମଣିମାଳା ନାଟିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ Orissa Historical research journal. Vol. IV Nos. ୩ & 4ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ଜେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଘୁମୁସର ରାଜସିଂହାସନର ପ୍ରକୃତ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ । ଶତ୍ରୁ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରାଣୀ ଗର୍ଭବତୀ ଥିବାରୁ କେତେକ ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୃଦୟ ପାଇକ, ମାଲକଣ୍ଠ ହାତରୁ ତାଙ୍କୁ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ରଣ ଭଞ୍ଜ ନାମରେ ଏକ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମିଥିଲା । ସେହି ରଣ ଭଞ୍ଜ ପ୍ରକୃତରେ ଘୁମୁସର ରାଜସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରି ଘନ ଭଞ୍ଜ ମାଲକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମାଲଅଞ୍ଚଳର କନ୍ଧଙ୍କୁ ଏକତ୍ରିତ କରି ବିଦ୍ରୋହ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ, ଅ: ୧୭୦୧ ରେ ତିନି ବର୍ଷ ମାତ୍ର ରାଜା ହୋଇଥିବା ମାଲକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଘନ ଭଞ୍ଜ ଘୁମୁସର ରାଜ-ସିଂହାସନ ବଳପୂର୍ବକ ଅଧିକାର କରିବାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ମାଲକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କରି ନିଜ ପୁତ୍ର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସହିତ ନୟାଗଡ଼ରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଜୀବନ ଯାପନ କଲେ ।

"ମାଲକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜ ଯାଇ ପୁତ୍ର ପାଶେ ।
ରହିଲେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଉପେକ୍ଷି ପ୍ରବାସେ ॥
ତିନ ବର୍ଷ ମାତ୍ର କରି ରାଜପଣ ।
ଭୁଞ୍ଜିଲେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟେ ଅକାଳ ପତନ ॥" *

× × ×

"ମାଲକଣ୍ଠ ଭଞ୍ଜେ ଅଥାନ ହୋଇଲେ ।
କୁଲଡ଼ା ଗଡ଼କୁ ସେ ଛାଡ଼ି ପଳାଇଲେ ॥

+ + +

ଯେଣୁ କରି ସେ ବଂଶ କରିଥିଲେ କ୍ଷୟ ।
ବୁଡ଼ିଲା ତାଙ୍କ ବଂଶ ନୋହିଲା ଉଦୟ ।" **

ଘନ ଭଞ୍ଜ କାଷ୍ଠ ପୁତ୍ତଳିକା ସଦୃଶ ଶିଶୁ ରଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ନିଜେ ଭାରପ୍ରାପ୍ତ ଶାସକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ମୃଗୟା ବ୍ୟାଜରେ କୁମାର ରଣ ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ବନକୁ ନେଇ ସେଠାରେ

* ଘୁମୁସର କାବ୍ୟ—୬ କବି ଶେଖର ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି । ପୃ-୧୦୯

** ଭଞ୍ଜ ବଂଶାନୁଚରିତ By ମାଗୁଣି ଦାଶ ।

ହତ୍ୟାକର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତାରଣା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବହୁ ଅନୁଶୋଚନା ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ରାଜକୀୟ ସମାରୋହରେ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇ ରକ୍ତରଞ୍ଜିତ ଧୂମୁଷର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଥାଟ ରାଜାଙ୍କ ପୁଅ ପ୍ରତାରଣା କରି ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିବାରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେଲେ । ରାଜ୍ୟର ଏ ପ୍ରକାର ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଇଚ୍ଛାପୁରର ନବାବ ତାଙ୍କୁ ଧରି ନେଇ ପରେ କେତେକ ବୀରତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ତହୁଁ ଆସି ସେ ବିଦ୍ରୋହୀ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଦମନକରି ରାଜା ହେଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି 'କ୍ଷତ୍ରିୟବର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ ।

'ଧୂମୁଷର' କାବ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜା ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଯବନ ଆକ୍ରମଣରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଆଠଗଡ଼ (ଗଞ୍ଜାମ) ରାଜ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଘନ ଭଞ୍ଜ ଏ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ତାଙ୍କ ବୀରତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗଜପତି ତାଙ୍କୁ କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଯବନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ସୁବାଦାର ମୁର୍ଶିଦ କୁଲିଖାଁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କୁ 'ଟୀକାଶିରୋପା' ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ 'ସହକାର'ରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଯବନମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ଫଳରେ ପଣ୍ଡାମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଅଠଗଡ଼ର 'ମେର୍ଦା' ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଲୁଚାଇଥିବା ଏବଂ ତାହାଦ୍ୱାରା ଯାତ୍ରୀ ଆୟରେ ବାଧା ପଡ଼ିବାରୁ ମୁର୍ଶିଦ କୁଲିଖାଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଆଣି ବସାଇବା ଲାଗି ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାର ଘଟଣା ଜନ୍ ବିମ୍ସ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

" In 1734 Murshid Kuli Khan was appointed Governor of Orissa + + + + The first thing Murshid did was to induce the Brahmans to bring back to Puri the idol of Jagannath, which had been carried off for safety to the hills across the Chilka, " ※

ତେଣୁ ଜଣାଯାଏ ଯବନ ଆକ୍ରମଣ ଫଳରେ ଯେତେବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଲୁଚାଇ ରଖାଯାଇଥିଲା, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚୟ ରାଜା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ ।

କିନ୍ତୁ ମାଗୁଣି ଦାସଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ 'ଭଞ୍ଜ ବଂଶାନୁଚରିତ' ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ମୁସଲମାନ ହୋଇ-ଯିବାରୁ ଗର୍ଭବତୀ ରାଜମହିଷୀ ଯାଇ ଆଠଗଡ଼ (ଗଞ୍ଜାମ)ରେ ଆଶ୍ରୟ ଲୋଡ଼ିଲେ । ମାତ୍ର ସେଠାରୁ ନିରାଶ ହୋଇ ପରିଶେଷରେ ଘୁମୁସରରେ ଧନ ଭଞ୍ଜଙ୍କଠାରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ । ସେହିଠାରେ ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଧନ ଭଞ୍ଜ ଯବନ-ମାନଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରି ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କୁ ରାଜସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ତହୁଁ ଗଜପତି ତାଙ୍କୁ କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଉପାଧିରେ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ ।

ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (୧ମ) ଯବନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଅନୁଗୁଳ ଓ ଘୁମୁସର ମାଳରେ ଅତି ଦୁଃଖରେ କାଳଯାପନ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଗବେଷକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଉକ୍ତ ରାଜାଙ୍କର ଏକ ଦ୍ୱିଭାଷୀ (ପାର୍ଶୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ) ତମ୍ବାପଟାରୁ ଜଣାଯାଏ ।

※ The History of Orissa under the Mahommedan, Maratha and English rule, By Beams History of Orissa, part 2, Edited By Dr. N.K. Sahoo, Page 292.

"ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାର ପରିଛା ବୃନ୍ଦାବନ କୁଅଁର ଗୁରୁମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ଶ୍ରୀହସ୍ତ ତମ୍ବାପାଟିଆ ଘୁମୁସର ତକାପାଦୁ ମାଳରେ, ଅନଗୁଳ ମାଳରେ ଅସମୟରେ ମହାଶ୍ରମ କାର୍ଯ୍ୟ କଲୁକୁ × × ଗଛ ମାଛ ହାଟ ପାଟଣା ଓଗେର ଯାବତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କେ × × ଭୋଗ କରିବ × × ୫ ଅଙ୍କ ଭୁଳ ଗୃହ ଦାନ ।" *

ଘୁମୁସରର ତକାପାଦୁମାଳରେ ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କୁ ଘନ ଭଞ୍ଜ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗଜପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ)ଙ୍କଠାରୁ ହେଉ କିମ୍ବା ଗଜପତି ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କଠାରୁ ହେଉ ସେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୫ରୁ ୧୭୪୦ ଖ୍ରୀ: ଅ: ମଧ୍ୟରେ 'କ୍ଷତ୍ରିୟବର' ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତା ପରେ ସେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ ଆଦି କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ନିଜର ପଦବୀ 'କ୍ଷତ୍ରିୟବର' ନାମରେ ଭଣିତା କରିଥିଲେ ।

ଘୁମୁସର ରାଜ ବଂଶର ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୁତ୍ର 'କ୍ଷତ୍ରିୟବର' ଥିଲେ ବୋଲି କବି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ କାବ୍ୟର ଶେଷରେ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ତତ୍‌ସହ ଭଞ୍ଜ ବଂଶର ପୂର୍ବ ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ସାଧୁଜନେ ଶୁଣ ଭଞ୍ଜ ବଂଶ ଚରିତ ।
ବଶିଷ୍ଠ ନାମରେ ପିତାମହଙ୍କ ସୁତ ॥
× × ×
ମୃଗ ଦମ୍ପତିକି ସେ ଦେଖିଲେ ସୁରତ ।
ମଦନେ ଚଞ୍ଚଳ ଚିତ୍ତ ସ୍ଖଳିତ ରେତ ॥
ପବନେ ସେ ରେତ ପଦ୍ମପତ୍ରେ ରହିଲା ।
ଜଳଭ୍ରମେ ତୃଷାରେ ମୟୂରୀ ଖାଇଲା ।
ଅକ୍ଷୟ ବୀର୍ଯ୍ୟ ତା ଗର୍ଭେ ନାଶ ନୋହିଲା ।
ବେନି ଡିମ୍ବ ତତ୍‌କାଳେ ଜାତ ସେ କଲା ॥

* ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)—ଶ୍ରୀ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର, ଝଙ୍କାର, ୧ମ ବର୍ଷ, ୧୦ମ ସଂଖ୍ୟା, ପୃଷ୍ଠା ୧୩୩-୩୪ ।

× × ×

ଆରକ ତମ୍ବକୁ ଭଞ୍ଜିଲେ ଯହୁଂ ।

ଭଞ୍ଜ ବଂଶ ବୋଲି ଖ୍ୟାତ ହୋଇଲା ତହୁଂ ॥

× × ×

ହରିହରପୁରେ କଚ୍ଛି ପୁରୁଷ ଅନ୍ତେ ।

ମହାରାଜା ପଣ କରି ଖ୍ୟାତ ଜଗତେ ॥

ତହୁଁ ଭ୍ରାତା ସୁତେ କେନ୍ଦୁଝର ବଢ଼ିଦେ ।

ଆସି ଭୁଜବଳେ ରାଜା ହେଲେ ପ୍ରମୋଦେ ॥

ତହୁଁ ଘୁମୁସରେ କେହୁ ହେଲେ ରାଜନ ।

× × ×

ଫାତଲୀ ପୂରବ ଗୋପୀନାଥ ନାମରେ ।

× × ×

ତାଙ୍କ ସୁତ ରଣ ଭଞ୍ଜ ନାମ ରାଜନ ।

× × ×

ଜଗନ୍ନାଥ ନାମେ ତାଙ୍କ ସୁତ ଭୂପତି ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ ତାଙ୍କ ସନ୍ତତି ॥

ପ୍ରତାପ ଭଞ୍ଜ ରାଜନ ତାଙ୍କ ନନ୍ଦନ ।

× × ×

ଗୋପୀନାଥ ତାଙ୍କ ସୂନୁ ତାହାଙ୍କ ସୁତ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ନାମ ବିଦିତ ॥

ତାହାଙ୍କ ତନୟ କ୍ଷତ୍ରିବର ରାଜନ ।

ଭଣିଲେ ଏ ଗୀତ ତନ୍ତ୍ର ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ॥" *

ରାଜା ଘନ ଭଞ୍ଜ ଖ୍ରୀ:ଅ. ୧୬୭୦ରୁ ୧୭୫୪ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ୬ ତାରିଣୀ ଚରଣ ରଥ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ । ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୦୧ରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବା

---

* ତୈଳୋକ୍ୟ ମୋହିନୀ OL ,490; ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପୋଥି—ଶେଷ ପଦ ।

ବିଷୟ ୰ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କ ଲିଖିତ 'ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ' ପୁସ୍ତକର ଏକ ଗଦ୍ୟଖଣ୍ଡରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"ଏହାଙ୍କ ପୁଅ ବଡ଼ ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜେ ରାଜତ୍ୱ କଲେ । × × ଏ ରାଜା ଧନଞ୍ଜୟପୁର ଶାସନ ୧୫୮୩ ଶକାବ୍ଦରେ କଲେ । ଏହାପର ଯଶମାନଙ୍କୁ କର ରାଜତ୍ୱ କରିବାରେ ଏ ରାଜତ୍ୱ କଲେ ୧୬୨୩ ଶକାବ୍ଦ ସରିକ ।" ✻

ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କ ପରେ ମାଳକଣ୍ଠ ତିନି ବର୍ଷ ମାତ୍ର ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ପୂର୍ବରୁ ଦିଆଯାଇଛି ଏବଂ ଶିଶୁ ରାଜା ରଣ ଭଞ୍ଜ ଅଳ୍ପ କେତେ ବର୍ଷ ସିଂହାସନରେ ବସିଥିବେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ଘନ ଭଞ୍ଜ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତା'ହେଲେ ସେ ୧୭୧୦ରୁ ୧୭୧୫ ମଧ୍ୟରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିବା ବିଷୟ ଅସମୀଚୀନ ନୁହେଁ । ଘନ ଭଞ୍ଜ ୩୭ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବା ବିଷୟ 'ଘୁମୂସର' କାବ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

"ସପ୍ତତ୍ରିଂଶ ବର୍ଷ କରି ରାଜପଣ ।
ଭବଲୀଳା ନୃପ କଲେ ସମ୍ବରଣ" ॥

ଯଦି ଉପରୋକ୍ତ ମତ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ, ତା'ହେଲେ ସେ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୧୫ରୁ ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୭୫୦—୫୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜସିଂହାସନରେ ବସିଥିବା ସମ୍ଭବ ।

କ୍ଷତ୍ରିୟବର ଘନ ଭଞ୍ଜ ସୁଶାସକ ରୂପେ ପ୍ରଜାମଣ୍ଡଳୀରେ ସୁଖ୍ୟାତ ହୋଇଥାନ୍ତୁ ବା ନଥା'ନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ ସୁଲେଖକ ରୂପେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

—୫—

✻ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ, ପୃଷ୍ଠା ୨୦୮ ।

ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା
ଓ
କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତିମୂଳକ କାବ୍ୟ ଯେତେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣ କାବ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଢେର ଅଧିକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ଫଳରେ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତି ଧାରାର ପ୍ରବାହ ଦେଶରେ ଯେତେ ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ନ ବ୍ୟାପିଛି, ତା ଠାରୁ ଅଧିକ ବେଗରେ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଓ ରସିକାନନ୍ଦ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଆଦି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଗୌଡ଼ୀୟ ପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ପ୍ରଚାର ପ୍ରବାହ ଦେଶକୁ କୃଷ୍ଣ ରସରେ ଆପ୍ଲୁତ କରିଛି । ଏ ଦୁଇ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରଚାର ଦ୍ୱାରା ଦେଶରେ କେବଳ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନାର ପ୍ରଚଳନ ହେଲା ତା’ନୁହେଁ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଖୁବ୍ ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ଖୁବ୍ କମ୍ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ବଢ଼ି ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲା । ଲୀଳା, ଚଉତିଶା, ଚଉପଦୀ, ପୋଇ, ବୋଲି, ପଦଆ, ଚଢ଼ାଉ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ମାଧ୍ୟମ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲାଣି ।

ରାମ କାବ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣ କାବ୍ୟର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାର ଆହୁରି ଗୋଟିଏ କାରଣ ରହିଛି । ପିତୃସତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଳକ ସତ୍ୟସନ୍ଧ ଏକ ପତ୍ନୀ ବ୍ରତ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ ଯେଉଁ କାବ୍ୟ, କବିତାଦି ରଚିତ ହେଲା, ତା’ ଅପେକ୍ଷା ବୃନ୍ଦାବନର ନିଭୃତ କୁଞ୍ଜରେ ଷୋଳ ସହସ୍ର ଗୋପ ଲଳନାଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ଓ ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ପରିପ୍ରକାଶ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ମନକୁ ସହଜରେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିପାରିଲା । ତେଣୁ ଜନତାର

ଅଭିରୁଚି ଅନୁସାରେ ତତ୍‌କାଳୀନ କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ବିଭାବ, ଅନୁଭାବ ଓ ସହଚାରୀ ଭାବର ସଂଯୋଗରେ ଯେଉଁ ରସାପ୍ଳୁତ କାବ୍ୟ ପରିବେଷଣ କଲେ, ତା'ଫଳରେ ସେମାନେ ଜନତା ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ନିକଟରେ ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଓ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ ସବୁ କାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ରଚିତ ହେଲା ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ କାବ୍ୟ ସର୍ବାଧିକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କୃଷ୍ଣ କାବ୍ୟର ବୃଦ୍ଧି ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଛନ୍ଦ ଓ ଅଳଙ୍କାରର ମାତ୍ରା ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟରେ ଅଧିକ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲା । ଦରବାରୀ କବିମାନେ ନିଜ ପୃଷ୍ଠପୋଷକଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯମକ, ଅନୁପ୍ରାସ, ଶ୍ଳେଷ, ବିରୋଧାଭାସ, ଅତିଶୟୋକ୍ତି, ଅନ୍ତର୍ଲିପି, ବହିର୍ଲିପି, ଦଣ୍ଡଚ୍ୟୁତାକ୍ଷର ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । କେତେକ କବି ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ନିଜର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅଧିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ସମୁଦାୟ କାବ୍ୟର ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲେ । ସେହି ପରଂପରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ 'କ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ରସକଲ୍ଲୋଳ) ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ବ, ସ ଓ କ ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ବୈଦେହୀଶ-ବିଳାସ, ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ, କଳାକଉତୁକ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ, ବ ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ବିଶ୍ୱମୋହିନୀ) ଦ୍ୱିଜ ଦାଶରଥି, 'ଜ' (ଯ) ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ଜାନକୀଶ ବିଳାସ) ସୀତା ଚରଣ ଦାସ, 'ଅ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ଅଖିଳରସ ଚିନ୍ତାମଣି) ପୀତାମ୍ବର ଅଗ୍ରଦେବ, 'ବ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିଳାସ) ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ରାଜେନ୍ଦ୍ର, 'ଅ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ) ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା, 'ସ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ (ସୀତେଶ ବିଳାସ) କବିଚନ୍ଦ୍ର ଭୁବନେଶ ଆଦି କବିମାନେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଆଦୌ ସୁପରିଚିତ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ ଅସମୀଚୀନ ହେବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଅଦ୍ୟାପି କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ

ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ 'ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ ।

'ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା' ଗ୍ରନ୍ଥଟି 'ଅ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସରେ ଲିଖିତ । କେତେକ ସ୍ଥଳରେ 'ଆ' ଆଦ୍ୟାନୁପ୍ରାସ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମୋଟ ଆଠଟି 'ସ୍ତବକ'ରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତବକରେ ପ୍ରାୟ ଚାରିଟିରୁ ଆଠଟି 'କୁସୁମ' ରହିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ 'କୁସୁମ'ରେ ବୋଲି ବା ଛାନ୍ଦ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦରେ କେତୋଟି ଲେଖାଏଁ ଗୀତ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରାଚୀନ ରାଗ ରାଗିଣୀ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କ କବିତାର ମୂଳ ପାଦଟିକୁ କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନିଜ ଗୀତର ଛନ୍ଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ କେତୋଟି ଛନ୍ଦ ଏଠାରେ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରର କୁଶଳୀମାନଙ୍କ କୌତୂହଳର ଉପଶମ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

"ଆଶାବରୀ, କଲ୍ୟାଣ (ଏକତାଳୀ), କାଫି (ପଡ଼ତାଳ), କାଫି ମୁଖାରି, କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ, କାମୋଦୀ (ହଂସଦୂତ ବାଣୀ), କେଦାର ଗୌଡ଼ା (ତାଳ ତ୍ରିପୁଟା), କେଦାର, କଲ୍ୟାଣ (ତାଳ ସରିମାନ), କେଦାର କୌମୁଦୀ, କଉଶିକ, କାନଡ଼ଗୌଡ଼ା, ଗୁଜ୍ଜରୀ (ସଙ୍ଗମ ତିଆରି ବାଣୀ), ଗୁଣସାଗର, ବୋଲି ବାଣୀ, ଟୋପକେଳୀ ବାଣୀ, ଗୋପବୋଲି ବାଣୀ, ଗଡ଼ମାଳଆ, ଚନ୍ଦ୍ରାଦେଶାକ୍ଷ, ଚଉତିଶା ବୋଲି ବାଣୀ, ଚୋଖି, ଛପୋଇ ବାଣୀ, ତୋଡ଼ି (ତାଳ-ପହପଟ), ଦମୃଚନ୍ଦ୍ରା ବୃତ୍ତେ, ଦଶଡ଼ାଗ ବୃତ୍ତେ, ଧନାଶ୍ରୀ, ପଟହମଞ୍ଜରୀ, ପଞ୍ଚମ ବରାଡ଼ି (ବିପ୍ରସିଂହା ବାଣୀ), ପୂରବୀ, ବଙ୍ଗାଳଶ୍ରୀ, ଭାଟିଆରୀ, ଭୂପତି ଚଉତିଶା ବାଣୀ, ମଙ୍ଗଳଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ, ମୁଖାରୀ (ତାଳ ପହପଟ), ମନାସ (ଗଡ଼ମାଳଆ ବୃତ୍ତେ), ମାଳବଗୌଡ଼ା, ଲୀଳା-ସାଗର ଚଉତିଶା ବୋଲି ବାଣୀ, ବରାଡ଼ି (କଳଶା ବାଣୀ), ବସନ୍ତ ବରାଡ଼ି (ସଙ୍ଘାତ ଚଉତିଶା ବାଣୀ), ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଆଦି ବହୁ ପ୍ରଚଳିତ ଓ ଅପ୍ରଚଳିତ ଛନ୍ଦର ସମେତ ।"

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦ ଓ ତାଳମାନ ଆଦିର ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କୁ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଥିବାର ଧାରଣା କରାଯାଇ-

ପାରେ । ସେ କେବଳ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ନୁହନ୍ତି, ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ପଣ୍ଡିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । କବିସମ୍ରାଟ ଭଞ୍ଜ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନେ ଯେପରି ସ୍ୱ କାବ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବହୁବିଧ ଅଳଂକାରର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି, କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ସେହି ପରମ୍ପରାର ଅନୁକରଣ କରି ଯମକ, ଶ୍ଳେଷ, ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା, ରୂପକ, ବିରୋଧାଭାସ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଂକାର ସମାବେଶ କରି 'ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା' କାବ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

କେବଳ ଅଳଙ୍କାର ନୁହେ; ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ନାୟିକା ଭେଦ ଯଥା—ମୁଗ୍ଧା, ମଧ୍ୟା, ପ୍ରଗଲ୍‌ଭା ଆଦିର ବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବିଚିତ୍ର-ସୁରତ ଗୋପନା, ଭୂତ-ସୁରତ ଗୋପନା, ଭବିଷ୍ୟ-ସୁରତ ଗୋପନା, ସାହସ୍ଥିରତ ଗୋପନା ଆଦିର ବିଶେଷ ଉଦାହରଣ ଆଦି ସମାବେଶ କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ରସାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଛଳୋକ୍ତି ଓ ଢଗ ଆଦିର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କ ପରି କବି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ କାବ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଲେଖିଥିଲେହେଁ, ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତାର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟର ମଙ୍ଗଳାଚରଣଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦଟିକୁ କବି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଛାନ୍ଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରାରମ୍ଭ ଗୀତରେ 'ସଭଙ୍ଗ ଶ୍ଳେଷ' ପ୍ରୟୋଗ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋପପୁରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଶୃଙ୍ଗାରାଦି ରସ ସହିତ ତୁଳନା କରି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରସର ନାୟକ ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ଅକ୍ଷୟ ସର୍ବଦା କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗୋ-ଲୋକରେ ।
ଅଂଶୁକରେ ରୁଚି ଅଭ୍ର ଛବି ଆଲୋକରେ ॥
ଅଳି ରାଶି ସୁବେଣୀରେ ରାଧା ସୁଶୋଭନ ।
ଅଶ୍ଳେଷକୁ କରି ହରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ମନ ଯେ ॥

× × ×

ଆଖିର ବାମ ଲୋଚନା ବନ୍ଧୁ ସହସ୍ରତେ ।
ଅନଙ୍ଗ ପଶ୍ଚ ରମଣ ଶରଦ ନିଶିରେ ଯେ ॥

(ଶୃଙ୍ଗାର)

ଅଘ ଅଶ୍ୱ ରୂପୀ କେଶୀ ଆଦି ଦୈତ୍ୟଚୟ ।
ଆୟୁଧ ବିନାରେ କଲେ କରେ ସର୍ବ କ୍ଷୟ ॥

(ବୀର)

ଅର୍କସୁତା ବିଷଜଳ ପାନେ ବସ୍ରବାଳ ।
ଆଲୋକି ମରଣ ନେତ୍ରୁଁ ମୁଞ୍ଚୁ ଅଶ୍ରୁଜଳ ଯେ ॥

(କରୁଣ)

ଆଖଣ୍ଡଳ ବାଦେ ଟେକି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଞ୍ଚଳ ।
ଅଶନି-ଘାତ ସୁହାର ରଖିଲେ ଗୋକୁଳ ଯେ ॥

(ଅଦ୍ଭୁତ)

ଅର୍କଜା ତୀରରେ ହରି ଗୋପକନ୍ୟା ବାସ ।
ଅବଲୋକି ଉଲଗ୍ନ ରଚିଲେ ଉଚ୍ଚହାସ ଯେ ॥

(ହାସ୍ୟ)

ଅଚଳୁ ଶ୍ରୀ ପଞ୍ଚମୀ ନିଶାରେ ଗଡ଼ୁମାଡ଼ (?)
ଅତି ଭୟେ ପଳାୟନ ରାଧାପୁର ଲୋଡି ଯେ ॥

(ଭୟାନକ)

× × ×

ଅର୍ଭକ କାଳେ ପୂତନା ସ୍ତନ ପାନେ ମାରି ।
ଅବାଟେ ତ ବଳେ ଆସୁଂ ବୃଷଭ ନିବାରି ଯେ ॥

(ରୌଦ୍ର)

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କବି ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ 'ଆଶ୍ରିତବତ୍ସଳ, ମୁରଲୀଧର, ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର, ନଟନାଗର ତଥା ଗୋବିନ୍ଦ, ଅଚ୍ୟୁତ, ଜଗନ୍ନିବାସ' ଆଦି ନାମରେ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ଘନଶ୍ୟାମ, ଶ୍ରୀପତି, ବନମାଳୀ, ବେଣୁଧର ଆଦି ନାମର ସାର୍ଥକତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ବେଶ୍ ଉପଭୋଗ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

"ଅଭ୍ରବପୁ ବିଭ୍ରାଜକ, ଘନଶ୍ୟାମ ନାମ ବଦନ୍ତି ଲୋକ ଯେ,
ଅନ୍ତେ ଯୋଗୀର ବ୍ୟାପକ, ସୁଜନେ ହେ ॥

ଅମ୍ଭୋଜ ଆଳୟାପତି, ଅଟଇ ଏ ଯେଣୁ ନାମ ଶ୍ରୀପତି ଯେ,
ଅଧିକେ ଭକ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି, ସୁଜନେ ହେ ॥

ଅତି ରମ୍ୟ ବନମାଳୀ, ଉରେ ବନମାଳ ଥିବାରୁ ମିଳି ଯେ,
ଅଛି ଆନ ଶୋଭାବଳୀ, ସୁଜନେ ହେ ॥

ଅଟନ୍ତି ସେ ବେଣୁଧର, କଳନାଦେ ଜାତ ପଞ୍ଚମସ୍ୱର ଯେ,
ଆଶ୍ରିତଙ୍କ ଚିତ୍ତ ହର, ସୁଜନେ ହେ ॥"

କୃଷ୍ଣଲୀଳା ମୂଳକ ରଚନାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ଯେପରି ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ ନଟନାଗର କୃଷ୍ଣଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଦିରସପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି, କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ପ୍ରକାର ଆଦିରସର ବାହୁଲ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ କବିମାନଙ୍କ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଦିରସ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ସ୍ଥଳରେ ସଂଯମପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କରି କାବ୍ୟର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

କବି ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଆଭୂଷଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ମିଳୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପୁଷ୍ପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ମନୋଜ୍ଞ ପଦାବଳୀରେ ବିନ୍ୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

ଅଲଙ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନା :—

"ଅଙ୍ଗ ତୋ ହେମ କେତକୀ
ପାଞ୍ଚ କରଅଛ ହେମ କେତକୀ ଗୋ
ଅଛ ବେଣୀ ମୂଳେ ଟେକ, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଆରେ ହୀରକ ରଦନ
ହୀରକ ଚାଟଙ୍କ ମନରେ ଘେନ ଯେ
ଆନନ ପୋତୁ ମାନନ, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଅଟୁ ବୃତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ହାସୀ
ଅଛୁ ଚନ୍ଦ୍ରମଲ୍ଲକଡ଼ିକ ରସି ଯେ
ଅତି ଶୋଭା କର୍ଣ୍ଣେ ବସି, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଅକ୍ଷୀଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଲପନା
ଚନ୍ଦ୍ର ଝୁମ୍ପା ପାଇଁ କୁହ କୋପନା ଯେ
ଅଟେ ଆନନ ଶୋଭନା, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଅବଳାଙ୍କ ଶିରୋମଣି
ପିହାଣିଆ ମନେ ଧରିଲୁ ଆଣି ଯେ
ସାଜ ସାଜଦେବ ବେଣୀ, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଆଜ୍ଞେ କି ନ ଅଚ୍ଛିବ କେ
ନଥ ଥିଲେ ତିଳ କୁସୁମ ନାକେ ଗୋ
ଅଛନ୍ତି ପ୍ରେତ୍ନେକ ନାକେ, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଅରୁଣ ବମ୍ବ ଅଧର
ମୋହିତ ନୃପବର ମନେ ଆଦର ଗୋ
ଅଛୁ କମ୍ବୁ କଣ୍ଠେ ଧରି, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

ଆରେ ଶିରୀଷ କୋମଳା
ସୋରିଷିଆ ମାଳ ଚନ୍ଦ୍ରଲୁ ବାଳା ଗୋ
ଆଣି ମଣ୍ଡିବ ତୋ ଗଳା, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

× × ×

ଅଛୁ ମନେ ଫେଡ଼ କନ୍ଦ
ପଶ୍ଚିମାଣୀ ଝୁଣ୍ଟି ଆରେ ସେନେହ ଯେ
ଅନ୍ତଶସ୍ୟ ଶୋଭିବନ୍ଦ, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥

+ + +

ଅନଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ପଣ୍ଡିତା
ଇଚ୍ଛା କରିଅଛୁ ରତନ ଚିତା ଗୋ
ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଭାଲ ସ୍ଥିତା, ଅଙ୍ଗନା ଗୋ ॥"
ଇତ୍ୟାଦି ।

ପୁଷ୍ପ ବର୍ଣ୍ଣନା :—

ଆଗମେ ବେଷ୍ଟିତ ଆଳୀ
ଆକାଙ୍କ୍ଷା ରାଧାର ବୋଲେ ନଥାଇ ଯେ
ଅଛୁ ତବ ନଖାବଳି, ସଜନୀ ରେ ॥

ଅବଦାତ ରଙ୍ଗ ମିଳି
ଅନା ବିକଶିତ ଗଙ୍ଗଶିଉଳି ଯେ
ଅଧର ହସର ଝୁଲି, ସଜନୀ ରେ ॥

ଅବଲୋକ ପଦ୍ମ ଫୁଲ
ଆନନକୁ ତୋର ନୋହିଲା ତୁଲ ଯେ
ଅମ୍ବୁରେ ବୁଡ଼ି ବ୍ୟାକୁଳ, ଅଙ୍ଗନା ରେ ॥

ଅଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ଅଛି ଶମ୍ପା
ଅଳର ଦୁର୍ଭଗା ଅଟଇ ଏ ଚମ୍ପା ଗୋ,
ଅଛି ତେଜ ଅନୁକମ୍ପା, ସଜନୀ ରେ ॥

ଅମୃତ ଧାଧିତ କାନ୍ତି
ଆମୋଦ ବିକଚ କଣ୍ଠୀ ସେବନ୍ତି ଯେ
ଆଳୀ ଚୁମ୍ବନ ଦିଅନ୍ତି, ସଜନୀ ରେ ॥

+ + +

ଆଲୋକ ଏ ଯୂଳ କଳି
ଆନନ୍ଦିତ ଝୁଲି ମୋତି ଆବଳି ଯେ,
ଆସ ଯିବା ସର୍ବେ ତୋଳି, ସଜନୀ ରେ ।”
ଇତ୍ୟାଦି ।

କାବ୍ୟଟିକୁ ଅଧିକ ରୋଚକ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଛଳୋକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ।

ନାୟକ :—

“ଅଶରେ ଶିର, ଛେଦ ବାହୁର
ଅମୃତରୁ ପ୍ରୀତି କଟେ କି ଦୂର ।

ଅନଳେ ଦାହ, ପତଙ୍ଗ ଦେହ
ଅଛୁ କି ଶୁଣା ତେଜଇ ତା ସ୍ନେହ ।

ନାୟିକା :—

ଅତି ସୁବାସ, କୁସୁମ ବଂଶ
ଅଛନ୍ତି ତ ଉପବନେ ଅଶେଷ ।

ଆଗ୍ରହ କଲେ, କେତକୀ ଫୁଲେ
ଅନ୍ଧ ହୋଇ ପକ୍ଷ ନାଶିବ ଭଲେ ॥

କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହ, ଅଙ୍ଗନା କେହ
ଆଜଠାରୁ ବଂଶୀ ଧରିବ ନାହିଁ ।

ଅଧରେ ଧର, ବାଦନ କର
ଆଉ ମୋ ନାମ ଏଥର ନ ଧର ॥

ନାୟକ :—

ଅଚ୍ୟୁତ ବୋଲି, ଗୋ ହେମବଲ୍ଲି
ଆଜ ଦେଲୁ କାମ ନଦୀରେ ପେଲି ।

ଅବଲମ୍ବକୁ, ଜାନୁ ରମ୍ଭାକୁ
ଅଧିକ ମାଗୁଣି କୁଚ ଦ୍ୱୟକୁ ॥

ନାୟିକା :—

ଆବେଶ ହୋଇ, କଟାକ୍ଷେ ଗୃହି
ଅବଲମ୍ବେ ଆଜ ଦେଲଟି କହି ।

ଅବଶ୍ୟ ଧବ, ଉଲଟ ହେବ
ଅପକୀର୍ତ୍ତି ଆଉ ମନେ ନୋହିବ ॥

ନାୟକ :—

ଆନନ୍ଦେ ଭଣି, ମୁରଲୀ ପାଣି
ଆଉ କି ମାଗିବି ବର ତରୁଣି ।

ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ମୋର, ଏତେ ମାତର
ଅସ୍ତ ହେଉ ତବ କହିବା ଗିର ॥"

କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଯୌବନ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବୟଃସନ୍ଧି, ନେତ୍ର, ହାସ, ବେଣୀ, ସ୍ତନ, ଭ୍ରୂ, କଟାକ୍ଷ, ଅବଶିଷ୍ଟ ମଦନ ବିକାର, ପ୍ରେମ, ଅନୁରାଗ ଓ ମହାଭାବ ଆଦି ଅନୁଭାବ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାବର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଉନ୍ନତ କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ନିଜର ଦକ୍ଷତା ଦେଖାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରସିକମାନଙ୍କୁ ରସସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜନ କରାଇଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କ ପରିଚୟ ଓ ସମୟ :—

ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତାର ରଚୟିତା ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କ ପରିଚୟ ଓ ସମୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତାରେ ଅନେକ ଉପାଦାନ ରହିଛି । କବି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଇତିହାସ ବିଶେଷତଃ ପିତା, ପିତାମହ, ପ୍ରପିତାମହ ଆଦିଙ୍କ ନାମ, ଗୌରବ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସମ୍ୟକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜ ପରିଚୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଛନ୍ତି । କବି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ସ୍ତବକର ଶେଷରେ ନିଜର ବାସସ୍ଥାନ, ପିତାମହ, ପିତା ଓ ଗ୍ରନ୍ଥର ସ୍ତବକ ସଂଖ୍ୟା ଆଦିର ବିବରଣୀ ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ଅବନୀ ବୈକୁଣ୍ଠ କ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ।
ଅଚ୍ୟୁତ ସର୍ବଦା ନ ତେଜନ୍ତି ସେହୁ ଧାମ ଯେ ॥

× × ×

ଅଧିପ ଗଜେଶ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ।
ଆତପତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଯାହା ଶିରେ ଯେ ॥

ଆନ ଲକ୍ଷ ନୁହେ ଯେଣୁ ସେ କୁଳେ ସେ ଜାତ ।
ଅବନୀପାଳ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଖ୍ୟାତ ଯେ ॥

ଅରି ପଦ୍ମ ଖେଦ ମୂଢ଼ କୁଳ କୁମୁଦର ।
ଅତ୍ମଜ ବୀର କେଶରୀ ଦେବ ନୃପବର ଯେ ॥

ଅଧିରାଜ ରାଜାଙ୍କର ବଂଶ ପଦ୍ମ ରବି ।
ଅତ୍ମଜ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବ ଖ୍ୟାତ ଭୂବି ॥

ଅନବରତରେ ରାଧା ମାଧବରେ ଧ୍ୟାନ ।
ଅନୁକମ୍ପା ବଶୁ ଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମନ ଯେ ॥

ଅକାର ଆଦ୍ୟରେ ବ୍ରଜକେଳୀ ବିରଚିତା ।
ଅଷ୍ଟ ସ୍ତବକରେ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା ଯେ ॥"

କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତାର ଅଷ୍ଟମ ସ୍ତବକର ଅଷ୍ଟମ କୁସୁମରେ ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ (କାଞ୍ଚି ବିଜେତା) ଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କେବଳ ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଓ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ (ତେଲଙ୍ଗା) ଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତତ୍ପରେ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ (ପ୍ରଥମ) ଙ୍କଠାରୁ ନିଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧାରା-ବାହିକ ଇତିହାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ଅଚେନ୍ତ ଗଜପତି ଯେ ରାଜା
ଅଧୀଶ ପଞ୍ଚ ଗୌଡ଼ରେ ବରାଜ ।

ଆକ୍ରୋଗି ଯେ୍ୟକ କଳବରକ
ଆକ୍ରାନ୍ତ ନବକୋଟି କର୍ଣ୍ଣାଟକ ।

ଅବନୀ ଧବ ଦ୍ୟୁତି ବାସବ
ଅଭଧେୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ।

ଅଗ୍ରେ ଯାହାର ହେଲେ ବାହାର
ଅଗ୍ରଜ ଯେନ ରମା ହୃଦହାର ।

ଅମରଷରେ କାଞ୍ଚି ଦେଶରେ
ଆଣିଲେ ପଦ୍ମିନୀ କନ୍ୟା ତୋଷରେ ।

× × ×

ଅର କାମିନୀ ଅଶ୍ରୁ ତଟିନୀ
ଅଗାଧରେ ଖେଳେ ଯଶ ହଂସିନୀ ।

× × ×

ଅତୁ୍ଚ୍ଚ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପାନଳ
ଅଞ୍ଜଳି ଧୃତ ସାକ୍ଷୀ ଦିଗପାଳ ।

ଆବେଷ୍ଟି ଜମ୍ବୁ ଅମ୍ବୁଧି ଅମ୍ବୁ
ଅଚରେ ଲଙ୍ଘି ପ୍ଲକ୍ଷ ଆଦି ସବୁ ।

× × ×

ଆମଙ୍କି ଭୋଗ ବର୍ଷରେ ବେଗ
ଆସି ଝୀଡେ ଅଙ୍ଗ ବଙ୍ଗ କଳିଙ୍ଗ ।

ଆଗତ କାଶୀ କାଞ୍ଚିରେ ପଶି
ଆସେ ଚେଦ ବେଦ ଭେଟନ୍ତେ ହସି ।

ଅଟେ ସୁରାଷ୍ଟ୍ର ସେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର
ଅଛି ଗୁଜରାଟ ଗୌଳ କର୍ଣ୍ଣାଟ ।

ଅଖ୍ୟା କେରଳ ଆଦି ସକଳ
ଅବସ୍ଥିତ ଶ୍ରମ ଲଭି ଉତ୍କଳ ।”

ଏହାପରେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଭୋଇ ବଂଶର ବଳଭଦ୍ର ଦେବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଓ ବୀରତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବ କିଛି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । ତତ୍‌ପରେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ, ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ, ହରେକୃଷ୍ଣ ଦେବ, ଗୋପୀନାଥ ଦେବ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ) ଓ ନିଜ ପିତା ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (ପ୍ରଥମ) ଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶଦ୍ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି ।

“ଆଖ୍ୟା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ନରେନ୍ଦ୍ର
ଅଧିକ କୀର୍ତ୍ତି ଖ୍ୟାତ ଚନ୍ଦ୍ରକୁନ୍ଦ ।

ଆତ୍ମଜ ଖ୍ୟାତ ସେପରି କୀର୍ତ୍ତି
ଅଟନ୍ତି ଦିବ୍ୟସିଂହ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ।

+ + +

ଅଟେ ବୈଷ୍ଣବ ଶାନ୍ତ ସ୍ୱଭାବ
ଅବନୀପାଳ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦେବ ।

ଅଧୀଶ୍ୱର ଯେ ପୁନଃ ବିରାଜେ
ଅସମ ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ରାଜେ ।

ଅଧିକ ତେଜ କି ରାଘବରାଜ
ଆଖ୍ୟା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଭୂଭୁଜ ।

ଅର୍ଜୁନ ସମ ବୀର ଉତ୍ତମ୍
ଅଶ୍ୱାରୁଢ଼େ କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ଅସମ ।

ଅସି କଳିତ କଳକ ବତ
ଅଭିମର୍ଦ୍ଦେ ନାଶି ଶତ୍ରୁ ସଂଘାତ ।

× × ×

ଅଟେ ତଦ୍‌ବତ ସେ ନୃପସୁତ
ଆଖ୍ୟା ଶ୍ରୀବୀର କେଶରୀ ଭୂଭୃତ ।

+ + +

ଅଛୁ ମହିଷୀ ଯଶ ପ୍ରକାଶି
ଅବନୀ ଶୂନ୍ୟ କର ଚୂନରାଶି ।

ଆଲେପ କଲେ ବଡ଼ ଦେଉଳେ
ଅର୍ଣ୍ଣିଲ ନାହି କପର୍ଦ୍ଦି ଦହିଲେ ।"

କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଉପରୋକ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ପିତା ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ଷଷ୍ଠମହିଷୀ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ବଡ଼ ଦେଉଳରେ ଚୂନ ଲେପିଥିଲେ । ବଡ଼ଦେଉଳ ଲାଗି ଚୂନ ସଂଗ୍ରହ କରିବା

ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳରୁ କଉଡ଼ି ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଯେତେ ଚୂନ ସଂଗୃହୀତ ହେଲେ ହେଁ ବଡ଼ ଦେଉଳକୁ ତାହା ନିଅଣ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ।

କବିଙ୍କର ଏ ଉକ୍ତି ହୁଏତ କେତେକ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ବୋଲି ଭାବି ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଦେଉଳର ଇତିହାସ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରୁ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ।

"ଏ ମହାରାଜାଙ୍କର ପାଟମହାଦେଈ ବଡ଼ ଦେଉଳକୁ ଚୂନ ଦେଲେ ।" *

କବି ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଏହାପରେ ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିବାକୁ ଯାଇ ନିଜର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ, ବିଚକ୍ଷଣତା, ଭକ୍ତି ଭାବନା ତଥା ସ୍ୱପତ୍ନୀ, ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜା ରଘୁନାଥ ଜଗଦ୍ଦେବଙ୍କ ଦୁଇ କନ୍ୟା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଦେବୀ ଓ ହୀରକ ଦେବୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

"ଆତ୍ମଜ ସେହି ନୃପର ମୁହିଁ
ଆଖ୍ୟା ଦେବ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର କହି ।

ଅଟେ ଧୀମାନ କବିତ୍ୱମାନ
ଅଶେଷ ରଚନାରେ କେ ସମାନ ।

ଆଳଙ୍କାରିକ କାବ୍ୟ ନାଟକ
ଆଲୋଚନାରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୋଲେ ଲୋକ ।

ଅଜ୍ଞ ଦୁର୍ହୃଦ ଖଳ ଜବ୍ୟାଦ
ଆଶ୍ରୟୁ ଗୂଢ଼ ପଦରୁ ଉଦ୍ଧୃଦ ।

---

* ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି, ପୃଷ୍ଠା ୭୯, ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ପ୍ରକରଣ ।

ଅଟେ ପାର୍ଥୀବ ଟେକାଲ ଧବ
ଆଖ୍ୟାତ ରଘୁନାଥ ଜଗଦ୍ଦେବ ।

ଆତ୍ମଜା ବେନ ମହୀ ମନ୍ତ୍ରୀ
ଅଟେ ଦେବୀ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ହୀରକ ନାମ୍ନୀ ।

ଅଧିକେ ହୃଦ ହାର ସୁଖଦ
ଅନ୍ୟାଙ୍ଗନା ଅଭିଳାଷରେ ଖେଦ ।

ଅନନ୍ୟ ଗତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେ ମତି
ଅତି ଭାଗ୍ୟରୁ ଲୀଳା କଲି ଖ୍ୟାତି ।”

କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୨ୟ)ଙ୍କ ପୌତ୍ର ଓ ବୀର କେଶରୀ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ବୀର କେଶରୀ ଦେବ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୩୬ରୁ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୯୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ଦିନ କାଳ ରାଜତ୍ୱ କରି ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରନ୍ତେ ତାଙ୍କ ନାତି ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାଜବଂଶରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ନାମରେ ରାଜା ହେଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରୁ ଏକ ସଂଦେହ ଜାତ ହୁଏ । ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ପୁଅଙ୍କ ନାମ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଥିବାର ଓ ତାଙ୍କ ନାତିଙ୍କ ନାମ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ।

“ରାଜା ରାମଙ୍କ ସମୟରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ ପାଗଳ ହୋଇ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ଏହାଙ୍କ ପୁଅ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ସହସ୍ର ଟଙ୍କା ଦେବା ପାଇଁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଖୋରଧା ଛାଡ଼ିଦେଲେ ।” *

---

* ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି (ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣ)—ପୃଷ୍ଠା ୭, ୯,

"ଏ ଉତ୍ତାରେ ଏହାଙ୍କ (ବୀରକେଶରୀ ଦେବ) ନାତି ଜଗନ୍ନାଥ ରାଯ଼ଙ୍କ ପୁଅକୁ ଦିବ୍ୟସିଂହ ବୋଲି ରାଜା କରି ମରହଟ୍ଟାଏ ଟୀକା ସିରୂପା ଦେଇ ପୃଥ୍ୱୀ ଭୋଗ କଲେ । ଏ ରାଜା ଖୋରଧା ପଥରଗଡ଼ ଗୁଡ଼ି କରୁଣାଇ ପଥର ଖୋଲରେ ଘାଟି ନାମକ ଗଡ଼ କରି ରହିଲେ । ବାଣପୁର, ଲେମ୍ବାଇ, ଖୋରଧା ଅମଲ କଲେ ।" *

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବୀରକେଶରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ରାଏଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ନାତିଙ୍କ ନାମ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ଥିଲା ଏବଂ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ପରେ ସେ ହିଁ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୋରଧାର ରାଜା ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲେ ।

ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଏହି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଉକ୍ତିରୁ ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ପ୍ରକୃତରେ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ପୁଅ କିମ୍ବା ନାତି ଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଏହି ଉକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ନାତି ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ, ଅନୁସାରେ ସମାଲୋଚକ ଓ ଐତିହାସିକମାନେ ତାକୁହିଁ ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କିଛି ଆଲୋକପାତ କରିନାହାନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ରାଏ କିମ୍ବା ଦିବ୍ୟସିଂହଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟର ବଂଶାବଳୀ ବିବରଣୀରେ କିଛି ଆଲୋଚନା ନ କରିବାର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ବୋଧହୁଏ ସେ (ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ) ବୀରକେଶରୀ ଦେବଙ୍କ

---

* ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି (ପ୍ରାଚୀ ସଂସ୍କରଣ) —ପୃଷ୍ଠା ୮୦ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । କେବଳ ଆଠଗଡ଼ା ବା ଗ୍ରେଟଗସ୍ଥ ପଦରେ ରହି ସେ କାବ୍ୟକଳାରସରେ ନିଜକୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରାଇଥିଲେ ।

ଏଠାରେ ହୁଏତ କେହି କେହି ଅନୁମାନ କରିପାରନ୍ତି ଯେ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କ ଅପର ନାମ ଜଗନ୍ନାଥ ରାଏ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅକାଳ ବିୟୋଗ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ପିତାମହଙ୍କ ଅନ୍ତେ ରାଜଗାଦିରେ ବସିଥିବେ କିନ୍ତୁ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କ କାବ୍ୟ ରଚନା ସମୟରୁ ଏ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମୂଳକ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

"ଅଟେ ଯେ ଶାଳବାହନ ଶକ ଅଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାମାନ
ଅଧିକ ଚବିଶ ସପ୍ତଦଶ ଶତ
ଯେ ମାସ ମାର୍ଗଶୀର ପୁଣ ॥"

ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସମୟରୁ ଜଣାଯାଏ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବ ଶକାବ୍ଦ ୧୭୨୪ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୦୨ରେ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟଟିକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ତା'ହେଲେ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୦୨ ସୁଦ୍ଧା ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଜୀବିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଛି । ବୀର କେଶରୀ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୯୩ରେ ଶେଷ ହୋଇଯାନ୍ତେ, ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଦେବ ଯଦି ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପିତା ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତା' ହେଲେ ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୮୦୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଜୀବିତ ଥିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର (ଦିବ୍ୟସିଂହ) ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୭୯୩ ରେ କିପରି ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ

ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଦେବଙ୍କୁ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ (୧ମ) ଙ୍କ ଅନ୍ୟତମ ପୁତ୍ର ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହାଙ୍କ ଲିଖିତ ଅନୁରାଗ କଳ୍ପଲତା, ଓଡ଼ିଆ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଏକ ଅନୁପମ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

— ସମାପ୍ତ —

ମୁଦ୍ରାକର—
ଠ୍ରୈ ଧୂସ୍ମ ଶିବରାମ ଦାଶ, ଏମ୍, ଏ.,
ଶତଦଳ ପ୍ରେସ
କଟକ